

Kriminalističke teme

časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

Godište XXIII Sarajevo, 2024

Broj 3-4

ISSN 1512-5505

UDK 343.9

Kriminalističke teme časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

REDAKCIJA ČASOPISA KRIMINALISTIČKE TEME

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-Chief

Prof. dr Marija Lucić Čatić – Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

Članovi redakcije / Editorial board members

Prof. dr Lada Sadiković – Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

Prof. dr Marija Lučić-Čatić – Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

Prof. dr Dina Bajraktarević-Pajević – Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

Prof. dr Darko Datzer – Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

Prof. dr Muamer Kavazović – Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

Prof. dr Almir Maljević – Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

Doc. dr Elvira Čekić – Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

Doc. dr Edita Hasković – Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

Prof. dr Nebojša Bojanić – Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

IZDAVAČ / PUBLISHER

Univerzitet u Sarajevu -

Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

ZA IZDAVAČA / FOR PUBLISHER

Prof. dr Jasmin Ahić, dekan

ADRESA REDAKCIJE / EDITORIAL ADDRESS

Zmaja od Bosne 8, 71000 Sarajevo

Bosna i Hercegovina

+387 33 561 239

[e-mail:krimteme@fkn.unsa.ba](mailto:krimteme@fkn.unsa.ba)

krimteme.fkn.unsa.ba

UDK 343.9

ISSN 1512-5505 (Print)

ISSN L-2637-269X (Online)

DOI 10.51235/ISSN.2637-269X.23-3-4

Časopis je upisan u Evidenciji javnih glasila FBiH pod rednim brojem 773 od 13.03.1998. godine

Međunarodna redakcija / Foreign Editorial Board

Andy Aydın-Aitchison, Ph.D, Senior Lecturer- University of Edinburgh, Scotland;

Ray Bull, Ph.D, Emeritus Professor- University of Derby, United Kingdom;

Sanja Milivojević, Ph.D, Research Fellow- La Trobe University, Australia;

Goran Bašić Ph. D, Associate Professor-Linnaeus University, Sweden;

Bojan Dobovšek, Ph. D, Full Professor- University of Maribor, Slovenia;

Milan Žarković, Ph. D, Full Professor- University of Criminal Investigation and Police Studies, Serbia;

Marina Malis Sazdovska, Ph. D, Full Professor- University of St. Kliment Ohridski, North Macedonia;

Željko Karas, Ph. D, Associate Professor-Police Academy in Zagreb, Croatia;

Mirsad Serdarević, Ph.D, Assistant Professor-Chicago School of Professional Psychology, United States.

Štampa / Printing

Štamparija "Fojnica" d.o.o, Fojnica

Tiraž / Circulation

100 primjeraka / copies

Priprema / Typeset:

Eldin Hodžić

Svi radovi objavljeni u časopisu su recenzirani u skladu sa odredbama Pravilnika o uređivanju i izdavanju časopisa *Kriminalističke teme*

Prilozi objavljeni u časopisu *Kriminalističke teme* referiraju se u sljedećim međunarodnim akademskim bazama podataka / *Journal of Criminal Justice Issues* is indexed/abstracted in:

CEEOL (Central and Eastern European Online Library),

EBSCO SocINDEX,

EBSCO SocINDEX Full Text,

EBSCO Criminal Justice Abstracts,

EBSCO Criminal Justice Abstracts with Full Text,

HeinOnline

ERIH PLUS

EBSCO

ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

HEINONLINE

Kriminalističke teme

RIJEČ UREDNICE

Marija LUČIĆ-ĆATIĆ

Poštovane čitateljice i čitatelji,

osobito mi je zadovoljstvo predstaviti drugi dvobroj „Kriminalističke teme“ za 2024. godinu, koji sadrži pet iznimno interesantnih znanstvenih i stručnih radova iz domena kriminalistike, kriminologije i sigurnosnih studija te jedan prikaz knjige.

Ovaj dvobroj započinje izvornim znanstvenim radom „*Socijalno neprihvatljiva ponašanja iz perspektive mračne trijade*“ koautorica Dijane Sulejmanović i Ajle Bajrić sa Univerziteta u Bihaću. U radu su prezentirani rezultati istraživanja koje je provedeno sa ciljem ispitivanja odnosa crta ličnosti tzv. Mračne trijade i socijalno neprihvatljivih ponašanja na prigodnom uzorku. Rezultati navedenog istraživanja pokazuju da postoji statistički značajna povezanost između crta mračne trijade i socijalno neprihvatljivih ponašanja te da su muškarci skloniji ispoljavanju socijalno patoloških ponašanja u odnosu na žene.

Dvobroj potom donosi izvorni znanstveni rad „*Sexual harassment at universities in North Macedonia: victimization, strain, and negative emotions*“ koautora Angeline Stanojoska, Ivone Shushak Lozanovska i Icea Ilijevskog, profesora na Pravnom fakultetu Univerziteta „Sv. Kliment Ohridski iz Bitole. Koautorski tim u navedenom radu prezentira rezultate istraživanja o učestalosti seksualnog uznemiravanja, znanju studenata o tome što je seksualno uznemiravanje te o njihovoj osposobljenosti da isto prepoznaju.

Naredni rad predstavlja pregledni znanstveni rad „*Uticaj društveno-političkih kriza na otpornost kritičnih subjekata - studija slučaja Bosna i Hercegovina*“ autora Edina Garaplije, predsjednika znanstvenog savjeta INZA Group u kojem autor vrši analizu određenja i ustroja oblasti zaštite kritičnih subjekata i infrastruktura kroz prizmu složenog društveno-političkog uređenja Bosne i Hercegovine.

Potom slijedi pregledni znanstveni rad Adnana Fazlića, docenta, Univerziteta u Sarajevu - Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije i Irme Deljić, redovite profesorice, Univerziteta u Sarajevu - Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije pod naslovom „*Izgubljeni u prijevodu: rizici u postupku ispitivanja osumnjičenih i saslušanja svjedoka posredstvom tumača*“. U ovom radu koautorski tim daje pregled ključnih zaključaka prethodnih znanstvenih istraživanja, s fokusom na kriminalističko-taktičke i psihološke aspekte ispitivanja osumnjičenih osoba ili saslušanja svjedoka posredstvom tumača. U radu su, također, postavljena pitanja za buduća znanstvena istraživanja i date preporuke za angažman tumača u kriminalističkim istragama.

Naredni rad „*Genocid: umišljaj i žrtva*“ predstavlja stručni rad autora Sadmira Teskeredžića u kojem autor analizira dvije zanimljive tvrdnje, prvu - da je namjera presudan element za postojanje kaznenog djela – zločina genocida, te drugu – da za dokazivanje genocida nije dovoljno da su žrtve pripadnici jedne određene grupe, sa posebnim akcentom na kontekst kaznenog zakonodavstva Srbije i međunarodnog prava.

U konačnici dvobroj nudi prikaz knjige „*Bosna i Hercegovina – 30 godina od sticanja nezavisnosti*“ autora akademika Mirka Pejanovića koji je priredila redovita profesorica Univerziteta u Sarajevu - Fakulteta za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Lada Sadiković.

I ovom prigodom želim izraziti zahvalnost svim autoricama i autorima te koautoricama i koautorima na dostavljenim radovima, recenzenticama i recenzentima te članicama i članovima Redakcije koji su svojim sugestijama i prijedlozima unaprijedili kvalitetu i omogućili publiciranje još jednog izdanja časopisa „Kriminalističke teme“. Nadam se da će čitateljice i čitatelji i u ovom broju pronaći interesantne i upotrebljive sadržaje.

Glavna i odgovorna urednica
Prof. dr. Marija Lučić-Čatić

SOCIJALNO NEPRIHVATLJIVA PONAŠANJA IZ PERSPEKTIVE MRAČNE TRIJADE SOCIALLY UNACCEPTABLE BEHAVIORS FROM A PERSPECTIVE OF THE DARK TRIAD <i>DIJANA SULEJMANOVIĆ, AJLA BAJRIĆ</i>	1
SEXUAL HARASSMENT AT UNIVERSITIES IN NORTH MACEDONIA: VICTIMIZATION, STRAIN, AND NEGATIVE EMOTIONS <i>ANGELINA STANOJOSKA, IVONA SHUSHAK LOZANOVSKA, ICE ILIJEVSKI</i>	15
UTICAJ DRUŠTVENO-POLITIČKIH KRIZA NA OTPORNOST KRITIČNIH SUBJEKATA - STUDIJA SLUČAJA „BOSNA I HERCEGOVINA“ THE IMPACT OF SOCIO-POLITICAL CRISES ON THE RESILIENCE OF CRITICAL ACTORS - A CASE STUDY OF „BOSNIA AND HERZEGOVINA“ <i>EDIN GARAPLIJA</i>	27
IZGUBLJENI U PRIJEVODU: RIZICI U POSTUPKU ISPITIVANJA OSUMNJIČENIH I SASLUŠANJA SVJEDOKA POSREDSTVOM TUMAČA LOST IN TRANSLATION: THE RISKS OF INTERPRETING IN SUSPECT INTERROGATION AND WITNESS INTERVIEWING PROCEDURES <i>ADNAN FAZLIĆ, IRMA DELJKIĆ</i>	39
GENOCID: UMIŠLJAJ I ŽRTVA <i>SADMIR TESKEREDŽIĆ</i>	59
PRIKAZ KNJIGE „BOSNA I HERCEGOVINA – 30 GODINA OD STICANJA NEZAVISNOSTI“ AUTORA AKADEMIKA MIRKA PEJANOVIĆA, UMHIS, 2023. <i>LADA SADIKOVIĆ</i>	71

SOCIJALNO NEPRIHVATLJIVA PONAŠANJA IZ PERSPEKTIVE MRAČNE TRIJADE

Izvorni naučni rad

Primljeno / Received: 25. 2. 2024.

Prihvaćeno / Accepted: 8. 10. 2024.

Dijana SULEJMANOVIĆ
Ajla BAJRIĆ

Sažetak

Cilj sprovedenog istraživanja bio je ispitati odnos crta ličnosti tzv. Mračne trijade i socijalno neprihvatljivih ponašanja. Prigodni uzorak (N=141) starosti od 18 do 30 godina (M=23.80, SD=2.58) pri čemu je 68.1% ispitanika ženskog spola, ispitan je pomoću instrumentarija sastavljenog od Skale socijalno neprihvatljivih ponašanja i Kratkog upitnika Mračne trijade, a ispitivanjem su obuhvaćene osobe s prebivalištem na području Unsko-sanskog kantona.

Rezultati ovog istraživanja pokazuju da postoji statistički značajna povezanost između crta mračne trijade i socijalno neprihvatljivih ponašanja te da su muškarci skloniji ispoljavanju socijalno patoloških ponašanja u odnosu na žene.

Ključne riječi

društvene devijacije, socijalno neprihvatljiva ponašanja, osobine ličnosti, mračna trijada

1. UVOD

U sklopu kulture društva ponašanja se u dihotomnoj podjeli najčešće općenito procjenjuju kao primjerena ili neprimjerena, pri čemu ne mora svako ponašanje biti usklađeno s postojećim vrijednosnim, pa ni s pravnim sistemom društva kojem pripada pojedinac. U takvim slučajevima govorimo o rizičnim, odstupajućim, devijantnim ponašanjima koja uz određene uvjete mogu poprimiti obilježja asocijalnih, antisocijalnih i delinkventnih ponašanja (Bouillet i Uzelac, 2007).

Društvene devijacije su specifični tipovi društvenih pojava, posebne vrste društvenih odnosa, koje prate nepovoljne društvene posljedice, a njihov sadržaj čini svjesna i voljna aktivnost nekog pojedinca, grupe, institucija ili zajednice s jedne strane te društvena reakcija neodobravanja od drugih ljudi, grupa i zajednica, s druge strane (Milosavljević, 2003).

Mračna strana ljudske ličnosti, prikazana kroz facete i dimenzije Mračne trijade ličnosti, istraživački je zanimljivo područje ne samo u cilju razumijevanja same ličnosti nego i zbog otkrivanja novih determinanti ponašanja koja opisujemo kao socijalno neprihvatljiva i nepoželjna,

odnosno sociopatološka. Ovaj model obuhvata negativne aspekte ličnosti, posebno u odnosu na dominantne modele koji su usmjereni prije na prisutnije, pozitivne aspekte, kakve nudi petofaktorski ili HEXACO model ličnosti.

U ovom radu se dimenzije Mračne trijade posmatraju kroz njihove korelacije s nekim oblicima socijalno neprihvatljivih ponašanja, odnosno predmet istraživanja odnosi se na ispitivanje povezanosti makijavelizma, narcizma i psihopatije s ponašanjima koja su zakonom kažnjiva ili društveno nepoželjna, kao što su kockanje, skitanja, krađe, vožnje bez dozvole i slično. Kako je istraživanjem obuhvaćena normalna, neklinička populacija, socijalno neprihvatljiva ponašanja posmatrana su prije kao sklonost ka socijalno patološkim odgovorima na određenu situaciju, a značaj istraživanja posebno je primjenjiv u prevenciji razvijanja socijalno patoloških obrazaca ponašanja kod osoba s izraženim crtama Mračne trijade.

2. TEORIJSKI OKVIR

Klasifikacija socijalno patoloških pojava socijalne izopačenosti i njihove manifestacije po društvu obuhvata (Milosavljević, 2004) toksikomaniju (alkoholizam, narkomanija i sl.), socijalne izopačenosti (skitničenje, patomanija, prostitucija, kockanje i prosjačenje) te agresiju kriminalnog i suicidalnog tipa (kriminalitet, samoubistvo i maloljetnička delinkvencija).

Milosavljević i Lovrić (2007) izdvajaju teorijske pristupe tumačenju socijalno neprihvatljivih ponašanja i to: teoriju socijalne kontrole, teoriju anomije, teoriju naučene bespomoćnosti i teoriju samoodbacivanja.

Prema *teoriji socijalne kontrole*, gubitak ili slabljenje socijalnih veza između pojedinca i drugih agensa socijalizacije može predstavljati značajan prediktor socijalno neprihvatljivih ponašanja. Prema pomenutoj teoriji, delinkventno ponašanje nastaje kada se veze individue sa društvom smanjuju ili prekidaju. Pritom, socijalna veza između pojedinca i društva očituje se kroz elemente kao što su privrženost drugima, povjerenje u društvene institucije, vjerovanje u uobičajene, važeće norme i vrijednosti u društvu i sl.

Prema *teoriji anomije*, kolektivna svijest utemeljuje društvena ponašanja pojedinca, socijalizujući ga ka društveno poželjnom kroz sistem vrijednosti u društvu, norme, pravila ponašanja, kolektivne ideje, osjećanja i mišljenja koja postoje u društvenom sistemu, a utkana su u običaje, moral, pravni sistem i poredak, religiju. Razvojem društva, mijenjanjem prilika u društvu, i kolektivna svijest se razvija i mijenja. Kada kolektivna svijest ne može da prati odvijanja društvenih promjena, dolazi do nemogućnosti kontrole društva nad pojedincem, društvo gubi svoje regulatorne funkcije, nestaju društvena pravila i norme o ljudskom ponašanju koje je društveno prihvatljivo.

Prema *teoriji naučene bespomoćnosti*, nekontrolabilni životni događaji utječu na psihosocijalni status pojedinca. Pojam "naučena bespomoćnost" označava naučeno, pasivno prihvatanje neugode, bez pokušaja kontrole događaja ili bijega od njega. Naučena bespomoćnost rezultira kognitivnim, motivacionim i emocionalnim deficitom, tj. tugom, gubitkom samopoštovanja, kompetentnosti.

Prema *teoriji samoodbacivanja*, nepovoljni uslovi socijalizacije mogu biti značajni faktori socijalnopatoloških pojava. Stavovi samoodbacivanja (Milosavljević, 2004) predstavljaju dispoziciju za nastanak i razvoj socijalno neprihvatljivih oblika ponašanja. Osoba sa formiranim stavovima

samoodbacivanja traži način da postigne ličnu samoefikasnost te da se prilagodi okolnostima sopstvene socijalizacije. Uslijed nedostatka doživljaja prihvaćenosti, uvažavanja i cijenjenosti od strane drugih, osoba bira socijalno neprihvatljive oblike ponašanja ulazeći u socijalne grupe koje se ponašaju neprihvatljivo. Socijalne grupe u kojima neprihvatljiva ponašanja nailaze na odobravanje, mogu pojedincu pružiti doživljaj prihvaćenosti od strane drugih i time stvoriti utisak o efikasnosti sopstvene ličnosti.

Prema Larsenu i Bussu (2008:4), ličnost obuhvata niz organiziranih i relativno trajnih intrapsihičkih osobina i mehanizama koji utječu na međuljudske interakcije i adaptacije pojedinca na okolinu. Ovaj neponovljivi sklop, unikatna kombinacija i izraženosti crta ili dimenzija, istovremena sličnost s drugima i samo svoj tip koji je teško "uklopljiv" u postojeće kategorije, istovremeno dosljedno pokazuje i nama samima, i svijetu oko nas ko smo, od čega smo sazdani i kako ćemo postupiti u specifičnoj situaciji (Sulejmanović, 2023). Pokušaji identificiranja općih dimenzija ličnosti doveli su do najutjecajnijih modela ličnosti koji se koriste i danas, a dolaskom do novih spoznaja istaknule su se i osobine tzv. Mračne trijade koje su konstruirane s ciljem razumijevanja osobina ličnosti koje ne pripadaju normativnom okviru.

Moshagen i saradnici (2018) nalaze da je u posljednjih 15 godina provedeno niz empirijskih istraživanja na temu "mračnih osobina" i "mračnog ponašanja" koje su povezane s etičkim, moralnim i društveno odbojnim uvjerenjima i ponašanjima. Mračna trijada ličnosti relativno je nov pojam, a "tamnu srž" mračnih osobina karakteriziraju visoke razine interpersonalne manipulacije i neprimjereno ponašanje. Najviše proučavane i potvrđene mračne osobine, poznatije pod zajedničkim nazivom „Mračna trijada“ ličnosti čine tri međusobno povezane crte ličnosti: narcizam, makijavelizam i psihopatija. Sam termin "mračna trijada" skovan je jer se makijavelizam, subklinički narcizam i subklinička psihopatija - kao crte ličnosti - nerijetko pojavljuju zajedno (Paulhus i Williams, 2002). Narcizam i psihopatija su nepatološki definirane osobine ličnosti, dok se makijavelizam kao osobina ličnosti nalazi u normalnoj populaciji, ali nije vezana za određeni poremećaj ličnosti (Furnham i sar., 2013).

Premda istraživački zanimljiv koncept, jedan od najozbiljnijih problema mračne trijade bio je što sve do 1980-ih nije postojao adekvatan instrument za procjenu psihopatije (Petrović i Medvedović, 2012).

U nastavku će svaka od crta ličnosti mračne trijade biti ukratko opisana.

Makijavelizam. Makijavelizam (Christie i Geis, 1970) je strategija društvenog ponašanja koja uključuje manipuliranje drugima zbog postizanja svoga osobnog dobitka. Dahling i saradnici (2009) navode da se može definirati kao težnja ka nepovjerenju prema drugima, spremnost za uključivanje u nemoralnu manipulaciju, želja za akumuliranjem statusa za sebe i želja za održavanjem međuljudske kontrole. Osobe s izraženim makijavelističkim karakteristikama manipulativne su, sklone obmanjivanju i iskorištavanju drugih, imaju ciničan i nemaran stav prema konvencionalnoj moralnosti, usmjereni su prema vlastitom interesu (Furnham i sar., 2013; Muris i sar, 2017).

Razmatrajući motivaciju makijavelista za antisocijalna ponašanja, još Fehr i saradnici (1992) su zaključili da su da je njihova motivacija isključivo intrinzična, odnosno da su osobe kod kojih je makijavelizam izražen motivirane isključivo hladnom sebičnošću i čistom instrumentalnošću. Oni s naglašenim makijavelizmom pokazuju usmjerenost na vlastite ciljeve i spremnost na bilo što kako bi ostvarili te ciljeve (Wu i LeBreton, 2011).

Narcizam. „Normalni“ narcizam kao sastavnicu mračne trijade ličnosti su prvi opisali Raskin i Hall (1979). Oni su na velikom broju studenata primijenili svoj mjerni instrument poznat kao NPI (eng. Narcissistic Personality Inventory) te utvrdili četiri latentna faktora u podlozi narcizma – grandioznost ili osjećaj vlastite veličine i ljepote, osjećaj prava na veće i bolje stvari od ostalih, dominaciju ili osjećaj prava da zapovijedaju drugima te superiornost ili osjećaj značajne nadmoći u svakom pogledu pri usporedbi s ostalima.

Morf i Rhodewalt (2001) nalaze narcisi da imaju poteškoće u održavanju uspješnih međuljudskih odnosa, manjak povjerenja i brige za druge, a ponekad razvijaju i osjećaj prijezira prema drugima. Postoje dvije vrste narcizma, grandiozni i ranjivi narcizam; grandiozni narcizam podrazumijeva potrebu za pokazivanjem i pažnjom, dok je u podlozi ranjivog narcizma slika o sebi koja je ovisna o eksteralnoj povratnoj informaciji (Miller i Campbell, 2010).

Psihopatija. Psihopatija, smatrana „najmračnijom“ iz trijade, odnosi se na nedostatak empatije i osjećaja srama, krivnje i griznje savjesti te na visoku impulzivnost i traženje uzbuđenja (Furnham i sar., 2013). Psihopatiju kao crtu ličnosti karakterizira antisocijalno ponašanje i emocije, plitak afekt, manjak osjećaja kajanja, smanjena razina straha, niska empatija, egocentrizam, iskorištavanje drugih, manipulativnost, agresija i kriminalitet (Hare i Neumann, 2008; Fix i Fix, 2015). Psihopati su impulsivni i traže trenutno zadovoljenje svojih potreba (LeBreton i sar., 2006).

Istraživanja pokazuju da je psihopatija povezana sa agresijom (Dinić & Wertag, 2018), a Nicholson i saradnici (2005) nalaze kako su pojedinci s izraženim psihopatskim tendencijama motiviraniji za uživanje ilegalnih supstanci, za sudjelovanje u seksualnim aktivnostima, čak i kada se one čine rizičnima, kao i općenito govoreći, za sudjelovanje u kriminalnim aktivnostima zbog izraženije potrebe za traženjem uzbuđenja i sudjelovanja u rizičnim aktivnostima (Hoyle i sar., 2000; Kalichman i Cain, 2004) pa se psihopatija smatra „najmračnijom“ mračnom crtom Mračne trijade (Szabó i sar, 2018).

Postoji nekoliko konceptualizacija psihopatije, ali najšire je prihvaćena dvofaktorska, prema kojoj postoje primarna (instrumentalna) psihopatija i sekundarna (hostilna ili reaktivna) psihopatija, navode Hare i Neumann (2008). Primarnu psihopatiju opisuje plitak afekt, niska empatija i interpersonalna hladnoća te se ovaj tip psihopatije opisuje kao „emocionalno stabilna“ psihopatija. Nasuprot tome, postoji reaktivna psihopatija koja podrazumijeva socijalnu manipulativnost, agresiju i impulzivnost.

Istraživanja dosljedno potvrđuju višu izraženost makijavelizma i psihopatije kod muškaraca, u odnosu na žene (Del Giudice, 2009; Muris i sar., 2017; Bogdanović i sar., 2018; Jonason i Davis, 2018; Collison i sar., 2020; Pavlović i Rajter, 2020; Holste i sar., 2022).

S obzirom na tamnu jezgru Mračne trijade, nije neobično da se istraživačko područje usredotočilo na predviđanje širokog raspona averzivnih psihosocijalnih ishoda koji uključuju agresiju i nasilje, nisku afektivnu empatiju, snažne motive za samopoboljšanje, dostignuća, moć, prisilno ponašanje na radnom mjestu i sl. (Paulhus i Williams, 2002).

Dosadašnja istraživanja (Barlett i Anderson, 2012; Book, Volk i Hoske, 2012; DeAngelis, Bacchiani i Affuso, 2016; Butković i sar., 2021) pokazala su da postoji povezanost između osobina ličnosti i socijalno neprihvatljivih ponašanja. Međutim, kako su recentna istraživanja fokusirana na ispitivanje povezanosti socijalno neprihvatljivih ponašanja i osobina ličnosti iz teorijskih

okvira poput Velikih pet ili HEXACO modela, problem ovog istraživanja bio je ispitivanje povezanosti s crtama ličnosti, odnosno dimenzijama Mračne trijade.

3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

3.1 Cilj istraživanja

Cilj istraživanja je bio ispitati odnos između crta ličnosti tzv. Mračne trijade i socijalno neprihvatljivih ponašanja.

3.2 Problem istraživanja

1. Utvrditi izraženost prisutnosti oblika socijalno neprihvatljivih ponašanja među ispitanicima, te razlike u prisutnosti ovakvog ponašanja po spolu i starosti ispitanika.
2. Utvrditi prisutnost pojedinačnih crta ličnosti mračne trijade među ispitanicima, te razlike po spolu i starosti ispitanika.
3. Ispitati povezanost između oblika socijalno neprihvatljivih ponašanja i crta ličnosti mračne trijade.

3.3 Hipoteze

- H1 Očekuje se da ispitanici neće imati visoku prisutnost oblika socijalno neprihvatljivih ponašanja niti crta ličnosti mračne trijade, odnosno da će njihovi skorovi na obje varijable biti niski jer su ispitanici iz opće populacije.
- H2 Prema nalazima ranijih istraživanja, očekuje se da će ispitanici muškog spola ispoljavati veću učestalost prisutnosti oblika socijalno neprihvatljivih ponašanja i crta ličnosti mračne trijade u odnosu na ispitanike ženskog spola.
- H3 Očekuje se da neće postojati razlike u izraženosti oblika socijalno neprihvatljivih ponašanja i crta ličnosti mračne trijade među ispitanicima s obzirom na starost ispitanika.
- H4 Očekuje se da postoje statistički značajne korelacije između prisutnosti socijalno neprihvatljivih ponašanja i crta ličnosti mračne trijade.

3.4 Ispitanici

U istraživanju je sudjelovao N=141 ispitanik iz opće, nekliničke populacije, od čega je bilo 96 ispitanika ženskog spola (68.1%) i 45 (31.9%) ispitanika muškog spola. Prosječna starosna dob iznosila je M=23.80 (SD=2.58), uz raspon od 18 do 30 godina. Svi ispitanici su bili s područja Unsko-sanskog kantona.

3.5 Mjerni instrumenti

Upitnik mračne trijade. Za mjerenje Mračne trijade korištena je 27-itemska skala SD3 (eng. *Short Dark Triad, SD3*, Jones i Paulhus, 2014) koja mjeri tri crte ličnosti – narcizam, makijavelizam i psihopatiju. Po devet stavki mjeri svaku od tri dimenzije, a primjeri tvrdnji su: za makijavelizam - „Moraš učiniti što god je potrebno kako bi važne ljude pridobio/la na svoju stranu.“, za narcizam - „Insistiram na dobivanju poštovanja koje zaslužujem.“ te za psihopatiju - „Istina je da mogu biti okrutan/na.“

Ukupan rezultat na pojedinoj podskali formira se zbrajanjem svih bodova za svaku od tri dimenzije.

Skala socijalno neprihvatljivih ponašanja. Dušanić (2019) navodi da Skala socijalno neprihvatljivih ponašanja (*Skala SOCNEP&BM-99*) ispituje u kojoj mjeri su mladi skloni ponašanjima koja su zakonom kažnjiva ili su društveno nepoželjna - poput kockanja, pušenja, izostajanja sa nastave, skitanja, psovanja, krađe, vožnje bez dozvole, itd. Skala „Socijalno neprihvatljivih ponašanja“ sadrži 23 tvrdnje koje ispituju učestalost javljanja pojedinih oblika socijalno neprihvatljivih ponašanja kod mladih, npr. “Desi mi se da u društvu probam džoint (travu)”, “Desi mi se da prisvojim nešto tuđe”, “Vozio sam auto bez dozvole” i slično.

Ispitanici su na ponuđene tvrdnje odgovarali biranjem stepena slaganja na ponuđenoj petostepenoj skali odgovora Likertovog tipa, nakon čega se zbraja ukupan skor za narcizam, makijavelizam, psihopatiju i socijalno neprihvatljiva ponašanja, a sve skale su dosad pokazale zadovoljavajuću statističku pouzdanost.

3.6 Postupak prikupljanja i obrade podataka

Prikupljanje podataka je provedeno online na platformi Google Forms tokom 2023. godine. Podaci su bili isključivo anonimni i strogo povjerljivi. Za naučnu analizu, podaci su distribuirani isključivo članovima istraživačkog tima koji su jedini bili ovlašteni za pregled, obradu i analizu podataka. Privatnost ispitanika je bila zaštićena.

Za sve varijable su izračunati centralni i disperiozni parametri ($AS \pm SD$) i procijenjen je normalitet distribucije. Statistička značajnost razlika između ispitivanih varijabli je ustanovljena analizom varijanse (ANOVA), kao i pomoću t-testa za nezavisne uzorke te Pearsonovog koeficijenta korelacije. Nivo statističke značajnosti je postavljen na $p < 0.05$, a sve analize su izvršene pomoću SPSS programskog paketa za operativni sistem Windows.

4. REZULTATI

Prisutnosti oblika socijalno neprihvatljivih ponašanja i crta ličnosti mračne trijade među ispitanicima, ispitane su korištenjem mjera deskriptivne statistike te prikazane u Tabeli 1.

Teorijski raspon vrijednosti za sve varijable mračne trijade bio je od 9 do 45, a za socijalno neprihvatljiva ponašanja od 22 do 110. Radi lakšeg međusobnog upoređivanja, sve skorove smo podijelili s brojem tvrdnji.

Tabela 1. *Deskriptivna statistika za varijable crte mračne trijade i socijalno neprihvatljiva ponašanja*

Varijabla	M	SD	min	max	Sk	Ku
Narcizam	3.28	.43	2.22	4.11	-.284	-.518
Makijavelizam	3.41	.49	1.78	4.33	-.427	.306
Psihopatija	3.09	.20	2.67	3.67	.285	.313
Socijalno neprihvatljiva ponašanja	1.69	.39	1.23	3.27	1.744	3.375

Iz priloženih podataka, vidimo da su dobivene središnje vrijednosti za varijable Narcizam, Makijavelizam i Psihopatija, odnosno za crte ličnosti mračne trijade, umjereno visoke, tj. da su iznad teorijskog prosjeka i ovo je posebno izraženo kod Makijavelizma, dok je aritmetička sredina odgovora uzorka za Psihopatiju bliža teorijskom prosjeku od 3. S obzirom na to da je riječ o uzorku iz opće populacije, ove vrijednosti bi se mogle interpretirati kao umjereno povišene.

Socijalno neprihvatljiva ponašanja, prema dobivenim vrijednostima, manje su izražena od crta ličnosti mračne trijade, a analiziranjem pojedinačnih stavki nalazimo kako su posebno izražene tvrdnje koje se odnose na nepoštivanje autoriteta.

Mjera asimetrije distribucije u odnosu na njenu srednju vrijednost, tj. koeficijent asimetrije ili skjunis (eng. *Skewness*) pokazuje da je distribucija zakrivljena ulijevo za varijable Psihopatija i Socijalno neprihvatljiva ponašanja, dok je za varijable Narcizam i Makijavelizam, zakrivljenost udesno. Pritom, vrijednosti koeficijenta spljoštenosti ili kurtozisa (eng. *Kurtosis*) ukazuju na spljoštenost kod varijable Narcizam, dok je ispučenost ili šiljatost distribucije prisutna za ostale mjerene varijable (Tabela 1).

U Tabeli 2 prikazane su razlike u aritmetičkim sredinama za ispitivane varijable u odnosu na spol ispitanika.

Tabela 2. Središnje vrijednosti ispitivanih varijabli u odnosu na spol ispitanika

Varijabla	M	SD	spol
Narcizam	3.20	.46	muški
	3.31	.41	ženski
Makijavelizam	3.36	.54	muški
	3.44	.47	ženski
Psihopatija	3.10	.24	muški
	3.08	.19	ženski
Socijalno neprihvatljiva ponašanja	1.86	.50	muški
	1.61	.31	ženski

Značajnost spolnih razlika u odnosu na crte mračne trijade i socijalno neprihvatljiva ponašanja prikazana je u Tabeli 3.

Tabela 3. T-test za nezavisne uzorke za spolne razlike kod varijabli socijalno neprihvatljiva ponašanja i crte mračne trijade

Varijabla	t	df	p
Narcizam	-1.423	139	.157
Makijavelizam	-.868	139	.387
Psihopatija	.524	139	.601
Socijalno neprihvatljiva ponašanja	3.674	139	.000**

**p<.001

Kao što je prikazano u Tabeli 3, statistički značajna, i to na nivou .01, samo je spolna razlika u dobivenim aritmetičkim vrijednostima za varijablu Socijalno neprihvatljiva ponašanja.

Muški ispitanici na varijabli Socijalno neprihvatljiva ponašanja pokazuju središnje vrijednosti $M=1.86$, uz $SD=.50$, dok ženski ispitanici imaju značajno niže skorove i to $M=1.61$, uz $SD=.30$.

Značajnost razlika u ispitivanim vrijednostima u odnosu na starost ispitanika izračunata je pomoću Pearsonovog koeficijenta korelacije i prikazana u Tabeli 4.

Tabela 4. *Koeficijenti korelacija između starosti ispitanika i varijabli socijalno neprihvatljiva ponašanja i crte mračne trijade*

		makijavelizam	narcizam	psihopatija	SNP	starost
starost	r	-.014	-.187*	-.072	-.064	1
	p	.869	.026*	.399	.454	
	N	141	141	141	141	141

* $p<.005$

Dobiveni rezultati ne potvrđuju postojanje statistički značajne povezanosti između starosti ispitanika i varijabli socijalno neprihvatljiva ponašanja te crta ličnosti mračne trijade makijavelizam i psihopatija, dok je za crtu narcizam dobivena umjereno niska negativna povezanost koja je statistički značajna na nivou .05.

Dakle, stariji ispitanici imaju više skorove na Narcizmu, dok se na drugim varijablama ne razlikuju od mlađih ispitanika.

Interkorelacije među ispitivanim varijablama crta mračne trijade i socijalno neprihvatljivih ponašanja, kao i značajnost dobivenih statistika, prikazane su u Tabeli 5.

Tabela 5. *Koeficijenti korelacija između starosti ispitanika i varijabli socijalno neprihvatljiva ponašanja i crte mračne trijade*

		makijavelizam	narcizam	psihopatija	SNP
makijavelizam	r	1	.457**	.206*	-.199*
	(p)		(.000)	(.014)	(.018)
narcizam	r	.457**	1	.501**	-.055
	(p)	(.000)		(.000)	(.517)
psihopatija	r	.206*	.501**	1	.253**
	(p)	(.014)	(.000)		(.002)
SNP	r	-.199*	-.055	.253**	1
	(p)	(.018)	(.517)	(.002)	

** $p<.001$, * $p<.005$

Kao što je prikazano u Tabeli 5, socijalno neprihvatljiva ponašanja statistički značajno koreliraju s crtama mračne trijade. Pritom, povezanost s makijavelizmom i narcizmom je negativna, dok je povezanost s psihopatijom pozitivna.

5. DISKUSIJA

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati da li postoji povezanost između crta ličnosti Mračne trijade i socijalno neprihvatljivih ponašanja kod opće populacije te kakva je ta povezanost.

Mračna trijada je koncept koji se sastoji od tri socijalno averzivne crte ličnosti: makijavelizma, narcizma i psihopatije i ove socijalno „odbojne“ osobine karakteriše potreba za agresijom, manipulacijom, nedostatkom empatije, impulsivnim i protuzakonitim ponašanjem i sl. Ranija istraživanja su se pretežno bavila utvrđivanjem odnosa osobina ličnosti s tradicionalnim nasiljem, međutim broj istraživanja kojima je ispitivan odnos mračnih crta ličnosti i oblika socijalno neprihvatljivog ponašanja nije značajan. Na temelju istraživanja koja su se bavila ispitivanjem ovog fenomena, kao i istraživanja koja su pojavnost sociopatoloških ponašanja ispitivala iz perspektive osobina ličnosti, najčešće pomoću modela HEXACO ili Velikih pet, postavljene su istraživačke hipoteze, koje su u velikoj mjeri potvrđene u ovom radu.

H1. Glavna hipoteza u ovom radu koja pretpostavlja da ispitanici neće imati visoku prisutnost oblika socijalno neprihvatljivih ponašanja niti crta ličnosti mračne trijade, odnosno da će njihovi skorovi na obje varijable biti niski jer su ispitanici iz opće populacije - potvrđena je ovim istraživanjem.

Temeljno objašnjenje dobivanja ovakvih nalaza jeste što je istraživanje vršeno na ispitanicima iz opće populacije, a za crte ličnosti Mračne trijade ne očekuje se da budu visoko skorovane među ovakvim ispitanicima. S druge strane, kako je uzorak bio iz opće populacije, nisu se mogli očekivati visoki skorovi niti za prisutnost oblika socijalno neprihvatljivih ponašanja.

Smatramo da bi bilo istraživački zanimljivo ovakvo istraživanje uraditi na uzorku iz kliničke populacije.

H2. Prema postavljenoj hipotezi 2, ispitanici muškog spola ispoljavat će veću učestalost prisutnosti oblika socijalno neprihvatljivih ponašanja i crta ličnosti mračne trijade u odnosu na ispitanike ženskog spola. Ranija istraživanja Jonasona i saradnika (2014) pokazuju da su sve osobine iz mračne trijade izraženije kod muškaraca.

Hipoteza 2 potvrđena je djelimično i to samo za varijablu socijalno neprihvatljivog ponašanja, ali ne i za crte ličnosti Mračne trijade. Ovakav nalaz mogao bi se prvenstveno tumačiti nejednakošću broja ispitanika iz obje grupe, odnosno ispitano je više ženskih nego muških ispitanika pa ova neusklađenost samog uzorka prema spolu može dijelom rezultirati neznačajnim razlikama u ispitivanim varijablama. Međutim, kako su dobivene spolne razlike ipak za jednu varijablu, i to za socijalno neprihvatljivo ponašanje, jasno je da razlog nije samo nedovoljan broj muških ispitanika.

Smatramo da bi bilo istraživački zanimljivo ovakvo istraživanje uraditi na uzorku koji je ujednačen prema spolu, ali i drugim sociodemografskim karakteristikama, na primjer prema stepenu obrazovanja ili socioekonomskom statusu.

H3. Prema hipotezi 3, očekivano je da neće postojati razlike u izraženosti oblika socijalno neprihvatljivih ponašanja i crta ličnosti mračne trijade među ispitanicima s obzirom na starost

ispitanika. Ovaj nalaz očekivan je s obzirom na nedovoljnu diskriminativnost starosti uzorka, jer su ispitanici bila starosti između 18 i 30 godina.

Smatramo da bi istraživački zanimljivo bilo ovakvo istraživanje sprovesti na uzorku koji odlikuje veći raspon godina starosti ispitanika.

H4. Hipoteza 4 pretpostavlja postojanje statistički značajnih korelacija između prisutnosti socijalno neprihvatljivih ponašanja i crta ličnosti mračne trijade. Ova hipoteza dijelom je potvrđena ovim istraživanjem. Naime, utvrđena je pozitivna povezanost socijalno neprihvatljivog ponašanja i psihopatije i ova je povezanost statistički značajna na nivou .01. Psihopatija, kao najmračnija crta iz trijade, povezana je s antisocijalnim ponašanjem, nedostatkom osjećaja kajanja, smanjenom razinom straha i niskom empatijom pa je obično povezana s nasilnim i agresivnim ponašanjem (Asscher i sar. 2011), upuštanjem u kriminalne aktivnosti i recidivizmom (Walters, 2003) te zloupotrebom opojnih sredstava (Ellingson i sar., 2018). Također, nađena je značajna povezanost socijalno neprihvatljivog ponašanja i makijavelizma, ali je ova povezanost negativna, što znači da ispitanici koji su više skloni da ne poštuju autoritet, da se sukobljavaju s drugima, krađu, psuju i ispoljavaju druga slična ponašanja, nisu skloni i da manipuliraju drugima te se njihova usmjerenost na sticanje dobiti odnosi prije na zajedničku, grupnu korist nego za ostvarivanje pojedinačne, lične dobiti. Ovaj nalaz može se objasniti time što je naš uzorak prilično mlad, odnosno što su ispitanici bile osobe koje su još uvijek orijentirane na dobrobit vršnjačke grupe kojoj pripadaju i pod utjecajima su socijalnih pritisaka same grupe možda više nego što su u stvarnoj potrebi ili što lično žele ispoljavati ovakve oblike ponašanja.

Smatramo da bi istraživački zanimljivo bilo ovakvo istraživanje sprovesti na starijem uzorku za koji je manje vjerovatno da je pod utjecajem socijalnih pritisaka od strane vršnjačke grupe.

Manjak empatije, smanjen afekt, orijentiranost prema ciljevima te aberantno shvatanje morala jesu osnovne karakteristike osoba koje su visoko na skali makijavelizma (Rauthmann, 2013). Izražene osjećaje privilegiranosti, uzvišenosti, dominacije i superiornosti nalazimo kod osoba koje su visoko na skali narcizma (Paulhus i Williams, 2002), koje imaju potrebu za stalnim potvrđivanjem svoje superiornosti (Chatterjee i Hambrick, 2007). Visoka impulsivnost, traženje uzbuđenja, uz istovremeni smanjen osjećaj empatije, krivnje, kajanja ili anksioznosti nalazimo kod osoba koje su visoko na skali psihopatije (Paulhus i Williams, 2002). Kako ne osjećaju krivnju niti sram zbog svog lošeg odnosa prema drugima, oni neće učiti iz vlastitog ponašanja niti će težiti ka ostvarivanju kvalitetnih odnosa s drugima (Spain i sar., 2013). Jasno je da osobe s visokim vrijednostima na ovim crtama ne uzimaju u obzir osjećanja, potrebe i motive drugih, stavljajući sebe ispred svih, koristeći sva dostupna sredstva da ostvare vlastite ciljeve i potrebu da budu superiorni zadovoljavajući neprestanim traženjem novih izvora ovakvog samozadovoljstva. Ipak, iako je ponašanje osoba s izraženim crtama mračne trijade socijalno nepoželjno, odbojno i može prelaziti granice prihvatljivog (Sokić i sar., 2019), ono nije izvan okvira normalnog raspona funkcioniranja.

6. ZAKLJUČAK

S obzirom na vrlo negativne asocijacije vezane uz psihopate i njihovo ponašanje, postavlja se pitanje koja je to motivacija dovoljno snažna da oni i dalje ustraju u takvom antisocijalnom ponašanju koje ide na štetu drugim te ih u konačnici vjerovatnije dovodi do stigmatizacije nego

do ostvarenja njihovih želja? Ovo istraživanje kao cilj je imalo ispitivanje odnosa između crta ličnosti mračne trijade i socijalno neprihvatljivih ponašanja. Problem istraživanja obuhvatio je utvrđivanje izraženosti prisutnosti oblika socijalno neprihvatljivih ponašanja među ispitanicima, utvrđivanje prisutnosti crta ličnosti mračne trijade, kao i utvrđivanje spolnih i starosnih razlika u prisutnosti ovakvog ponašanja, te ispitivanje povezanosti između oblika socijalno neprihvatljivih ponašanja i crta ličnosti mračne trijade.

Primjenom odgovarajućih statističkih analiza, dobiveni su statistički značajni rezultati koji potvrđuju postavljene istraživačke hipoteze i to:

1. Ispitanici nemaju visoku prisutnost oblika socijalno neprihvatljivih ponašanja niti crta ličnosti mračne trijade.
2. Ispitanici muškog spola ispoljavaju veću učestalost prisutnosti oblika socijalno neprihvatljivih ponašanja.
3. Ne postoje razlike u izraženosti oblika socijalno neprihvatljivih ponašanja i crta ličnosti mračne trijade među ispitanicima s obzirom na starost ispitanika.
4. Postoje statistički značajne korelacije između socijalno neprihvatljivih ponašanja i crta ličnosti mračne trijade makijavelizam i psihopatija.

Da bi se povezanost crta ličnosti mračne trijade i sociopatoloških ponašanja bolje i dublje spoznala, neophodna su dalja istraživanja i to u smjeru ispitivanja uzročno-posljedičnih veza crta i određenih obrazaca ponašanja koje se smatra sociopatološkim.

BIBLIOGRAFIJA

- Asscher, J. J., van Vugt, E. S., Stams, G. J. J., Deković, M., Eichelsheim, V. I. i Yousfi, S. (2011). The relationship between juvenile psychopathic traits, delinquency and (violent) recidivism: A meta-analysis. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 52(11), 1134-1143.
- Barlett, C. P. i Anderson, C. A. (2012). Direct and indirect relations between the Big 5 personality traits and aggressive and violent behavior. *Personality and Individual Differences*, 52(8), 870-875. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2012.01.029>
- Bogdanović, M., Vetráková, M. i Filip, S. (2018). Dark triad characteristics between economics & business students in Croatia & Slovakia: what can be expected from the future employees? *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 5(4), 967-991.
- Book, A. S., Volk, A. A. i Hoske, A. (2012). Adolescent Bullying and Personality: An Adaptive Approach. *Personality and Individual Differences*, 52, 218-223.
- Bouillet, D. i Uzelac, S. (2007). *Osnove socijalne pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga.
- Butković, A., Vatavuk, K. i Wertag, A. (2021). HEXACO and Dark Triad Personality Traits as Predictors of Male Attractiveness in Different Relationship Contexts. *Psihologijske teme*, 30(2), 313-326.
- Chatterjee, A. i Hambrick, D. C. (2007). It's all about me: Narcissistic chief executive officers and their effects on company strategy and performance. *Administrative Science Quarterly*, 52(3), 351-386.
- Christie, R. i Geis, F. L. (1970). *Studies in machiavellianism*. New York: Academic Press.

- Collison, K. L., South, S., Vize, C. E., Miller, J. D. i Lynam, D. R. (2021). Exploring Gender Differences in Machiavellianism Using a Measurement Invariance Approach. *Journal of personality assessment*, 103(2), 258–266.
- Dahling, J. J., Whitaker, B. G. i Levy, P. E. (2009). The development and validation of a new Machiavellianism Scale. *Journal of Management*, 35(2), 219–257. <https://doi.org/10.1177/0149206308318618>
- DeAngelis, G., Bacchiani, D. i Affuso, G. (2016). The mediating role of domain judgement in the relation between the Big Five and bullying behaviors. *Personality and Individual Differences*, 90, 16–21.
- Del Giudice M. (2009). Sex, attachment, and the development of reproductive strategies. *The Behavioral and brain sciences*, 32(1), 1–67. <https://doi.org/10.1017/S0140525X09000016>
- Dinić, B. M. i Wertag, A. (2018). Effects of Dark Triad and HEXACO traits on reactive/proactive aggression: Exploring the gender differences. *Personality and Individual Differences*, 123, 44–49. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.11.003>
- Dušanić, S. (2019). Religijski identitet mladih u Republici Srpskoj: važnost, percepcija i mjerenje. *Godišnjak za psihologiju*, 16, 137–156.
- Ellingson, J. M., Littlefield, A. K., Vergés, A. i Sher, K. J. (2018). Psychopathy and substance use disorders. In C. J. Patrick (Ed.), *Handbook of psychopathy* (pp. 635–661). The Guilford Press.
- Fehr, B., Samson, D. i Paulhus, D. L. (1992). The construct of Machiavellianism: Twenty years later. In C. D. Spielberger & J. N. Butcher (Eds.), *Advances in personality assessment*, Vol. 9, pp. 77–116). Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Fix, R. L. i Fix, S. T. (2015). Trait psychopathy, emotional intelligence, and criminal thinking: Predicting illegal behavior among college students. *International Journal of Law and Psychiatry*, 42, 183–188.
- Furnham, A., Richards, S. C. i Paulhus, D. L. (2013). The Dark Triad of Personality: A 10 Year Review. *Social and Personality Psychology Compass*, 7, 199–216.
- Hare, R. D. i Neumann, C. S. (2008). Psychopathy as a clinical and empirical construct. *Annual review of clinical psychology*, 4, 217–246. <https://doi.org/10.1146/annurev.clinpsy.3.022806.091452>
- Holste, L. N., Min, J., Hein, K. E., DeShong, H. L. i Mullins-Sweatt, S. N. (2022). *Gender differences in psychopathy and Machiavellianism traits*. Poster session presented at the Oklahoma State University Undergraduate Research Symposium, Stillwater, OK.
- Hoyle, R. H., Fejfar, M. C. i Miller, J. D. (2000). Personality and Sexual Risk Taking: A Quantitative Review. *Journal of personality*, 68(6), 1203–1231.
- Jonason, P. K., Lyons, M. i Bethell, E. (2014). The making of Darth Vader: Parent–childcare and the Dark Triad. *Personality and Individual Differences*, 67, 30–34.
- Jonason, P. K. i Davis, M. D. (2018). A gender role view of the Dark Triad traits. *Personality and Individual Differences*, 125, 102–105. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2018.01.004>
- Jones, D. N. i Paulhus, D. L. (2014). Introducing the Short Dark Triad (SD3): A Brief Measure of Dark Personality Traits. *Assessment*, 21(1), 28–41. <https://doi.org/10.1177/1073191113514105>
- Kalichman, S. C. i Cain, D. (2004). A Prospective Study of Sensation Seeking and Alcohol Use as Predictors of Sexual Risk Behaviors Among Men and Women Receiving Sexually Transmitted Infection Clinic Services. *Psychology of Addictive Behaviors*, 18(4), 367–373.

- Larsen, R. J. i Buss, D. M. (2008). *Psihologija ličnosti*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- LeBreton, J. M., Binning, J. F. i Adorno, A. J. (2006). Subclinical Psychopaths. U: J. C. Thomas, D. L. Segal, & M. Hersen (Ur.), *Comprehensive Handbook of Personality and Psychopathology*, Vol. 1. Personality and Everyday Functioning (pp. 388–411). John Wiley & Sons, Inc..
- Miller, J. D. i Campbell, W. K. (2010). The case for using research on trait narcissism as a building block for understanding narcissistic personality disorder: A clarification and expansion. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 1(3), 200–201. <https://doi.org/10.1037/a0020187>
- Milosavljević, M. (2003). *Devijacije i društvo*. Beograd: Izdavačka kuća Draganić.
- Milosavljević, B. (2004). *Socijalna patologija i društvo*. Banja Luka: COMESGRAFIKA.
- Milosavljević, B. i Lovrić, S. (2007). Socijalna kontrola kao prediktor socijalno prihvatljivih ponašanja mladih. *Primenjena psihologija*, 7-17.
- Morf, C. C. i Rhodewalt, F. (2001). Unraveling the paradoxes of narcissism: A dynamic self-regulatory processing model. *Psychological Inquiry*, 12(4), 177–196. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1204_1
- Moshagen, M., Hilbig, B. E. i Zettler, I. (2018). The dark core of personality. *Psychological Review*, 125(5), 656–688. <https://doi.org/10.1037/rev0000111>
- Muris, P., Merckelbach, H., Otgaar, H. i Meijer, E. (2017). The malevolent side of human nature: A meta-analysis and critical review of the literature on the dark triad (narcissism, Machiavellianism, 71 and psychopathy). *Perspectives on Psychological Science*, 12(2), 183–204.
- Nicholson, N., Soane, S., Fenton-O’Creevy, M. i Willman, P. (2005). Personality and domain-specific risk taking. *Journal of Risk Research*, 8(2), 157-176.
- Paulhus, D. L. i Williams, K. M. (2002). The Dark Triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of Research in Personality*, 36, 556–563.
- Pavlović, T. i Rajter, M. (2020). Razlike u odnosu osobnih vrijednosti i mračne trijade kod muškaraca i žena. *Društvena istraživanja*, 29(3), 349-371.
- Raskin, R. N. i Hall, C. S. (1979). A Narcissistic Personality Inventory. *Psychological Reports*, 45(2), 590. <http://dx.doi.org/10.2466/pr0.1979.45.2.590>
- Rauthmann, J. F. (2013). Investigating the MACH-IV with item response theory and proposing the trimmed MACH. *Journal of Personality Assessment*, 95(4), 388–397.
- Sokić, K., Gutić Martinčić, S. i Bakić, M. (2019). Uloga ličnosti u organizacijskom ponašanju. *FIP - Financije i pravo*, 7(2), 23-50.
- Spain, S. M., Harms, P. i LeBreton, J. M. (2013). The dark side of personality at work. *Journal of Organizational Behavior*, 35(2), 41-60.
- Sulejmanović, D. (2023). *Psihologija ličnosti*. Bihać: Islamski pedagoški fakultet u Bihaću.
- Szabó, Z. P., Czibor, A., Restás, P. i Bereczkei, T. (2018). “The Darkest of all” The relationship between the Dark Triad traits and organizational citizenship behavior. *Personality and Individual Differences*, 134, 352-356. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2018.04.026>
- Walters, G. D. (2003). Predicting institutional adjustment and recidivism with the Psychopathy Checklist factor scores: A meta-analysis. *Law and Human Behavior*, 27(5), 541-558.
- Wu, J. i LeBreton, J. M. (2011). Reconsidering the dispositional basis of counterproductive work behavior: The role of aberrant personality. *Personnel Psychology*, 64(3), 593–626.

SOCIALLY UNACCEPTABLE BEHAVIORS FROM A PERSPECTIVE OF THE DARK TRIAD

Original scientific paper

Abstract

The aim of the research was to examine the relationship between Dark triads personality traits and socially unacceptable behaviors. A random sample (N=141) aged 18 to 30 years (M=23.80, SD=2.58), where 68.1% of respondents were female, was tested using a Scale of Socially Unacceptable Behaviors and the Short Dark Triad Questionnaire, and the survey included persons with residence in the Una-Sana Canton.

The results of this research show that there is a statistically significant correlation between the features of the dark triad and socially unacceptable behaviors and that men are more inclined to display socially pathological behaviors than women.

Keywords: social deviations, socially unacceptable behaviors, personality traits, dark triad

Podaci o autorima

Dijana Sulejmanović, Univerzitet u Bihaću. E-mail: dijana.sulejmanovic@ipf.unbi.ba

Ajla Bajrić, Univerzitet u Bihaću.

SEXUAL HARASSMENT AT UNIVERSITIES IN NORTH MACEDONIA: VICTIMIZATION, STRAIN AND NEGATIVE EMOTIONS

Original scientific paper

Primljeno/Received: 22. 2. 2024.

Prihvaćeno/Accepted: 4. 11. 2024.

Angelina STANOJOSKA
Ivona SHUSHAK LOZANOVSKA
Ice ILIJEVSKI

Sažetak

Universities being autonomous should be able to guarantee free speech, and everyone should feel safe from any type of harm there. But as every area of social life, also academia is not immune to criminal acts, including sexual harassment. During 2021 and 2022 the authors have conducted research about sexual harassment at Macedonian universities. This paper discusses the third part (victimization and negative emotions) of that research. The research included 330 students from public and private universities in North Macedonia. The goal of the research was to analyze whether students know what sexual harassment is, whether they can recognize it, and if and how often sexual harassment happens at Macedonian universities. The results have shown that sexual harassment is happening at Macedonian universities, victims choose not to report it to authorities, but they talk about their experience to their parents or friends. And that in most cases has happened in professors' offices and in the lecture halls.

Ključne riječi

North Macedonia, students, sexual harassment, universities

INTRODUCTION

The Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (the Istanbul Convention) defines all the forms of gender-based violence, promotes protection of women from all forms of violence, forms that are discriminatory, and promotes gender equality, but also help and protection of victims of gender-based violence on international level. What is even more important is the fact that the Convention recognized gender-based violence because of the non-equal relations and positions of power between

men and women, which furthermore results in male dominance and discrimination of females. That situation plus the gender roles, patriarchal social relations, and toxic masculinity, result in many serious forms of gender-based violence such as domestic violence, rape, sexual harassment, forced marriages, genital mutilation, stalking, crimes connected with “honor”, etc.

Sexual harassment as defined in the Istanbul Convention includes any form of unwanted verbal, non-verbal or physical conduct of a sexual nature with the purpose or effect of violating the dignity of a person, when creating an intimidating, hostile, degrading, humiliating or offensive environment (art. 40, Istanbul Convention). Defined in this way, sexual harassment can happen as an individual criminal act or as part of a combination with other acts which are or *per se* are not crimes, such as rape or stalking (Sheridan et al., 2001; Stanojoska & Aslimoski, 2019).

In many countries, for decades sexual harassment is treated as a form of discrimination, and violence based on gender. Even after a long history of existence of this problem, still there is a problem to find a definition which includes all the forms of manifestation of this phenomenon. These elements are the most common for all definitions:

- The victims feel uncomfortable, when the harassment is happening;
- The behavior of the offender has the intention to emotionally injure the victim or to create unfriendly atmosphere in the surrounding of the victim or victims;
- Emotional injury that is in connection with sexuality and the victim/s’ gender;
- The victim is in a subordinate position in relation to the offender or is in a position where she/he cannot give informed consent.

Sexual harassment is not courtship, sexual liking or sexual attraction, because the victim does not wish it. It means that the sexual harassment has a sexual character, it is unpleasant for the victim and/or she does not wish for it, or the uncomfortableness is expected, or the victim is a child and cannot give a consent.

Sexual harassment at universities is generally defined as any unwelcome conduct of a sexual nature that interferes with an individual’s ability to participate in or benefit from educational programs or activities. It can manifest in various forms and can involve students, faculty, staff, or other individuals within the university community. The definition often encompasses a range of behaviors and is typically based on principles of consent, power dynamics, and the creation of a hostile or intimidating environment. It’s important to note that definitions may vary across institutions, and legal frameworks in different jurisdictions might also influence how sexual harassment is defined and addressed.

Almost six out of ten of the world’s countries lack adequate laws against sexual harassment in higher education and schools. When considering specific types of sexual harassment, the number of adult women not protected under the law increases. For sexual harassment in education, 1.5 billion women are not protected (55% of the population) (Tavares & Wodon, 2018).

The focus of exposure to sexual harassment in academia has traditionally been on student exposure, in particular in USA, where also most of the research into sexual harassment has been conducted. The prevalence of sexual assaults on students (primarily women) at universities in USA is well-documented. Data suggest 22% of college women have experienced dating violence and nearly 20% have experienced completed or attempted sexual assault since entering college. Sexual violence victimization is very common among college and university students in

the USA. Research estimates that 20–25% of female undergraduates experience attempted or completed rape during their college careers (Bondestram & Lundqvist, 2020).

In a survey of sexual harassment at a Spanish public universities on a sample of 1521 students, the results show that 15.9% of the students had experienced at least one episode of sexual blackmail behavior and 17.1% of the students had experienced at least one episode of verbal sexual harassment (Ferrer-Pérez & Bosch-Fiol, 2020).

In a sample of university students in Italy, the frequency of harassment was 38.3% among men and 44.2% among women, with a minority of students exposed to harassment in 2/3 domains, with few gender differences. Harassment was related to mental distress for both women and men, although the symptoms were different in the two genders. Male students with harassment exposure more often perceived their health as „not good“ and reported symptoms of depression, whereas women reported panic symptoms, even after adjustment for social factors and previous sexual violence (Bastiani at all, 2018).

New types of exposure are established in studies, and they relate in particular to online sexual harassment, where prevalence is alarmingly high in studies that analyze this within the research field as a whole. Among college students, 43% report some experience receiving harassing messages. Across the entire sample, 34% of participants reported feeling anxious and 37% of participants reported feeling depressed as a result of an online interaction (Lindsay at all, 2016, p. 9).

In the Balkan region, the newest research is the one conducted by the Victimology Society of Serbia, published in 2022. The research results have shown that most frequent forms of sexual violence are verbal or non-verbal sexual harassment with 75.3% and 35%. They are followed with online sexual harassment, sextortion and attempted rape (Nikolic-Ristanovic & Copic, 2022).

In the Republic of North Macedonia as we know, there are no other scientific researches focused on sexual harassment at the universities, but there are some researches that are focused on the phenomenon happening in other social areas and other public spaces.

Namely, we could mention the research about sexual harassment in the public spaces in Skopje undertaken by Female free zone in 2020. The results have shown that the most common form of sexual harassment is whistling, then swiping and staring, but also touching and grabbing, showing of genitals and masturbation (Velinova & Zdravevska, 2020).

Furthermore, the Coalition Margins conducted research in 2019 at the territory of the city of Tetovo. The results of this research have shown that the most common forms of sexual harassment are whistling, staring, sexist comments, following and obstructing the road (Cvetkovic et al., 2019).

In 2014 the Association for Emancipation, Solidarity and Equality of Women researched the emotional and sexual harassment at workplaces. The sample included 809 females, and around 17% of them were victims of sexual harassment at their workplace (Association for Emancipation, Solidarity and Equality of Women, 2014). And also, the one in 2017, from the National Network to End Violence Against Women and Domestic Violence in which 86% from the women in the sample, and 83% from men, have acknowledged sexual harassment as a type of sexual violence. The respondents have identified the unwanted touches as the most common form of sexual harassment (National Network to End Violence Against Women and Domestic Violence, 2017).

Having in mind the specific circumstances at the universities, we need to develop specific institutional mechanisms to regulate and sanction sexual harassment. An important segment of it are the ethic codes of universities, which are rare in North Macedonia.

The paper's aim is to analyze the students' perceptions of sexual harassment, the level of their knowledge and understanding of the scope of the problem, but also, their personal experience and victimization.

Our paper in the following section elaborates the methodology of the research, an executive summary of the results, and a more complex analysis of the questions connected to victimization, negative emotions, and reaction to students who have been victims to sexual harassment during their studies at their faculties.

RESEARCH METHODOLOGY

Research aim

The aim of the research was to find out how often does sexual harassment happens at Macedonian universities, and to analyze do students recognize certain forms of sexual harassment, and the phenomenon in general.

Data collection

The data has been gathered in two intervals – from June until the beginning of September, and from the end of September to the end of December.

Measurement Instrument(s)

The main technique for gathering data was an online survey, because of the pandemic. For the data gathering we've used Qualtrics as platform, and the sample included 330 students. For this type of research, the research team has chosen stratified and snowball sampling.

The questionnaire had 31 (thirty-one) open and semi-open questions, which were divided into five parts (demographic information, questions regarding recognizing of sexual harassment, questions about the experience of victims, about their negative emotions, and questions about their reaction). The questionnaire did not include a definition of sexual harassment, as one of the hypotheses was to check the level of knowledge of participants about sexual harassment in general. The data has been analyzed using descriptive statistics in SPSS.

Sample

The sample included 330 students from nine universities in North Macedonia (University "Ss Cyril and Methodius" – Skopje, University "St. Kliment Ohridski" – Bitola, University "Goce Delcev" – Shtip, University "Mother Teresa" – Skopje, University of South East Europe – Kconje, American University of Europe – FON – Skopje, MIT University – Skopje, International Balkan University – Skopje). The age range of the sample is between 19 and 23 years, the majority of the sample consisted of females (58.5%) while males were 18.5%. The gender distribution is in accordance with gender structure of universities, with 54% of student females (State Statistical Office of North Macedonia). The ethnic distribution of the sample is the following: 65.5% - Macedonian, 5.8% - Albanian, and the other 5.8% are from other ethnic groups (Turks, Roma, Serbian, Bosnian).

The sample's structure according to their year of studies is the following: 3.6% - first

year, 30.3% - second year, 13.9% - third year, 17.9% - fourth year, 2.2% - fifth year, 0.6% - sixth year, 3.3% - master studies, 1.5% - PhD studies.

RESULTS AND DISCUSSION

In this part from the questionnaire, the students responded on questions about their personal experience, the victimization process, the forms of the sexual harassment, the negative emotions and the coping mechanism.

Also, this part includes questions about their model of reaction during their primary victimization, but also in cases where they have witnessed a sexual harassment.

Table 1. *Have you ever been victim to sexual harassment at your university?*

	<i>f</i>	%
Yes	9	2.7
No	198	60.0
I don't know	4	1.2
No response	119	36.1
Total	330	100,0

In the sample, from 211 students who gave an answer to the question *Have you ever been a victim of sexual harassment at the University?* only 9 answered that they have been victimized. At the same question, four students (one male, three females) have answered that they don't know if they have ever been victimized, which is the result of the difficulties and the low level of knowledge about this phenomenon among students.

Regarding the forms in which sexual harassment happens at universities, the most common were the comments with sexual content given by colleagues, professors and administrative and technical personnel. Then as a sexual offer, and very rarely as a condition for subject's material, higher grade or passing an exam.

Students, have also, pointed out the verbal harassment of sexual nature, jokes about sex, sexual orientation and other sex characteristics, more often by other students.

Unwanted touching or physical contact are rare in comparison to unwanted courtship. Also, very rare is unwanted online communication with explicit photos, e-mails or messages, and pressure for sexual relations.

Until the day of the data gathering, no one from the respondents have seen or been victimized by someone with showing his/her intimate body parts, but contrary, most of them were with sex comments, stories and phantasies, in most cases by other students, but also by professors.

In research in the Republic of Serbia (Nikolic - Ristanovic & Copic, 2022, p.: 69) about sexual violence in an academic context, students who have been victimized, in the last case have answered that most often type is the verbal sexual harassment, and then nonverbal, and the online sexual harassment.

Verbal sexual harassment includes comments about physical appearance, clothing, marriage, intimate relationships, sex life, sexual orientation. In most of the cases the comments have

been directed towards female students, and rarely towards male students (Nikolic - Ristanovic & Copic, 2022, p. 75). Nonverbal harassment with sexual nature includes unpleasant looks and staring, gifting improper gifts, movement that imitates sex acts and showing intimate parts of the body (Nikolic - Ristanovic & Copic, 2022, p. 81).

On the other hand, during a physical contact, offenders were using physical contacts, hugging and attempt for hugging, kissing and attempts, touching. Most common victims were when students are the offenders, are other students, and to professors, female students (Nikolic - Ristanovic & Copic, 2022, p. 83).

Online sexual harassment, in most cases includes victimization over social media, communication applications (such as Viber or WhatsApp), SMS messaging, and via e-mail. In these cases, the offenders were looking for sexual relations, they were threatening, sending disinformation about their sex life, but also, photos and messages with sexual content, and taking photos and recording the victims without their consent (Nikolic - Ristanovic & Copic, 2022, p.: 88). When it comes to the offenders, the same research has shown that the most common offenders are other students, in not matter what types or places. For example, students in most cases harass other students (Nikolic - Ristanovic & Copic, 2022, p. 71).

Table 2. *Where did the sexual harassment happen?*

	<i>f</i>	%
In the professor's office	4	1.2
In the office of the administration/technical personnel	2	0.6
In the lecture hall	4	1.2
In the hallway	4	1.2
In the toilet	1	0.3
On campus	3	0.9
In public spaces out of the campus	1	0.3
At international conference	1	0.3

The most common places where sexual harassments happen in an academic context in North Macedonia are professors' offices, administration or technical personnel, the lecture halls and hallways. There were also cases, when students were victimized outside of the campus, on public places, but also during international scientific conferences.

The situation is similar in the Republic of Serbia, where the students responded that sexual violence happens most often in the faculty's buildings, the lecture halls, and the offices of professors' where especially sextortion happens (Nikolic - Ristanovic & Copic, 2022, p. 74).

The coping mechanism with strain is a technique for neutralization of the stress (Girdano et al., 1990) or acts with which people try to protect themselves from psychological or emotional injury (Pearlin & Schooler, 1978).

Lazar & Folkmann (1984) identify two coping mechanisms to strain: coping focused to problems, and coping focused to emotions. The first coping mechanism includes strategies directed to finding a solution to the problem and the source of strain, and the second coping mechanism is directed towards an emotional reaction to stressful situations.

The one and the other type of reaction help victims to cope with the source of strain, but each one of them results in certain consequences. For an example, the direct solving of the problem, without reporting it to the police, can result in additional problems (for an example, at workplace), while when emotions are the tool, the danger of revictimization is increased (Iverson et al., 2013), especially in cases of violent intimate relationships.

In the real life, every individual experience one or more types of strain, but if and which illegal activity will or could happen is in direct connection to individual interpretation of strain which is the determinate factor. Strain results in negative emotions such as anger, frustration and/or depression, and they are the source of illegal activities to cope with the strain (Brown et al., 2013). Different types of strain result in different emotions. When the individual reacts to strain with other emotions, than anger, it shows that there is a significant increase in the legal coping to strain, and significant decrease in criminal activities (Broidy, 2001; Stanojoska & Aslimoski, 2019, p. 312).

The answers to the question of what the victims have felt, results have shown that there has been the presence of negative emotions as a result of the strain and the victimization, such as strain, depression, and panic attacks.

Other research about sexual violence at universities in the world have shown that there are a lot of consequences to victims as result to the victimization. So, students have had consequences to their physical and emotional health, such as fear, emotional stress resulting in anxiety, depression, irritability, impulsiveness, anger, acute insomnia, lack of self-esteem, lack of confidence, reliving the act of victimization through dreams, thoughts, withdrawal and isolation, use of alcohol and narcotic drugs, and other consequences (Ogbonnata et al., 2011; Taiwo et al., 2014; Mishna et al., 2018).

In the research in the Republic of Serbia (Nikolic - Ristanovic & Copic, 2022) the results have shown that victims have consequences from emotional, social, and physical nature. Thus, they indicated that they felt rage and anger, degradation and humiliation, fear, feelings of being etiquette by others. But also, that they blamed themselves for what happened to them, they lacked self-respect and self-confidence, they needed self-isolation. Some of them indicated that they lost motivation to study and had problems with concentration, stopped their studies or irregularly fulfilled their university obligations, as well as that they started using alcohol and psychoactive substances, that is, medicines and narcotic drugs. Those respondents who indicated that they experienced a certain negative emotion, reported their victimization to the Dean, told their colleagues, parents or friends.

However, according to the research conducted by Norman et al. (2012), students in case of victimization very rarely turn to seek help, and when they do, they share their experience with someone outside the faculty, most often it is their parents, partner or friends.

Table 3. *What action did you take regarding sexual harassment?*

	F	%
I didn't tell anyone	1	0.3
I reported to the Police	/	/
I reported it at the Rectorate	/	/
I reported to the Dean	1	0.3
I reported to the Students' Parliament	/	/
I told to my colleagues	3	0.9
I told to my parents	3	0.9
I told to my friends	6	1.8
Other (I reported it to an NGO)	1	0.3

The results from the answers on the question whether the victims have told somebody about their victimization are encouraging, especially because the dark figure of sexual crimes, including sexual harassment is high. However, we must mention that only in one case the sexual harassment was reported to the Dean of the faculty, which either indicates a lack of confidence in a positive outcome of the process, and the potential report opens up a new problem related to the absence of a legal procedure when reporting such a case at the universities in the Republic of North Macedonia.

Table 4. *How will you act if you witness sexual harassment?*

	F	%
I will report to the police	140	42.4
I will report at the Faculty	99	30.0
I will try to point out to the perpetrators that they are behaving unacceptable	61	18.5
I will ignore the case	2	0.6
I don't know	34	10.3

They would face the same problem if one of the respondents witnessed sexual harassment, because most of them would report the same to the police or to the authorities of the faculty. Regarding the report to the police, we would like to point out that sexual harassment is criminalized as a crime in the Criminal Code of North Macedonia since February, 2023, while - the Macedonian universities included in the research do not have Regulations for handling cases of sexual harassment in the academic environment. However, the fact that many of the respondents will try to point out the unacceptable behavior to the perpetrator is also encouraging, and also encouraging is the fact that only two would ignore the case.

CONCLUSION

The general goal of the research was to provide a scientific description and explanation of sexual harassment at universities in the Macedonian democratic society, and especially the

perceptions of students, i.e., how much they understand and recognize sexual harassment and their personal experience and victimization.

Also, the goals of this research were directed towards the promotion and improvement of preventive mechanisms for protection against sexual harassment in universities. What deserves significant attention is how to encourage students to report sexual harassment. The safety and well-being of students and staff who discover or report sexual harassment should be a priority for universities.

We could conclude that:

- Universities in the Republic of North Macedonia do not have a legal procedure for reporting sexual harassment. Some of the universities have partially provided for it in the ethical codes, and unfortunately other universities have either not regulated it at all in their acts or such acts are not publicly available;
- In addition to taking timely measures when there are cases of sexual harassment, universities should take preventive measures to minimize sexual assaults and sexual harassment, including through violence prevention programs and campaigns;
- The research showed that a small number of the respondents in the sample were victimized in the universities, which is either the real situation or it is a matter of lack of recognition or sexual harassment has a high dark number;
- Sexual harassment in universities exists in all forms known so far, but most often it appears in the form of comments with sexual content, jokes of a sexual nature, but also in the form of a sexual offer;
- The most common places where sexual harassment occurs in the academic environment are professors' offices, lecture halls and faculty corridors;
- The victimized students turned to their loved ones about the sexual harassment, but what is worrying is that they did not turn to the university or college authorities;
- The research includes several recommendations, of which several are in connection to the victimization in academic context. They are the following:
- Establishing and improving the work of the support team for victims of sexual harassment and, if possible, hiring professionals as part of the support team;

It is necessary for employees and students to adopt the basic principles of communication with persons who have been victims of sexual harassment, and in the education of the members of the support team, in addition to the above, a special emphasis must be placed on the transfer of especially sensitive personal data, documenting the experience of sexual harassment, as well as the concept of providing support itself. These stakeholders should not only be familiar with the inter-institutional procedure but should also be familiar with the competence of the relevant services, as well as governmental and non-governmental organizations that provide psychological and legal support to persons who have suffered sexual harassment, how they could refer to the relevant actors.

- Creating a safe environment at the faculties;

It is necessary to ensure better supervision/control over the work of faculty employees. Some states provide for the introduction of video surveillance to detect sexual harassment. From a preventive point of view, it can also be the obligation for the presence of third parties during the exam/consultations, as well as the obligation to keep the door of the office/classroom open during the exam/consultations.

- Creating and nurturing an atmosphere of security and trust among all members of the academic community.

Recommendations for the prevention of sexual harassment imply more closely defined concepts of sexual harassment, prohibition of such behavior, preventive measures and procedures for the protection of persons from sexual harassment, all with the aim of building and preserving the principles of academic freedom, equal opportunities and study conditions, respecting the integrity and human dignity of all participants in the higher education process.

REFERENCES

- Bastiani, F., Romito, P., & Saurel-Cubizolles, M. (2018). Mental distress and sexual harassment in Italian university students. *Archives of Women's Mental Health*, 22(2), 229–236. <https://doi.org/10.1007/s00737-018-0886-2>
- Bondestram, F., & Lundqvist, M. (2020). Sexual harassment in higher education – a systematic review. *European Journal of Higher Education*, 10(4), 397–419. <https://doi.org/10.1080/21568235.2020.1729833>
- Broidy, L. M. (2001). A Test of General Strain Theory. *Criminology*, 39, 9–33.
- Brown, E. S., Esbensen, F. & Geis, G. (2013). *Criminology: Explaining Crime and Its Context*, 8th ed. Elsevier.
- Cvetkovic, I., Drndarevska, D., & Kocevski, J. (2019). *Istrazivanje na opsegot na rodovo zasnovano nasilstvo vrz zeni i devojki vo javniot prostor vo opstina Tetovo*. [Research on the scope of gender-based violence against women and girls in the public space in the municipality of Tetovo]. Coalition Margins.
- Ferrer-Pérez, V. A., & Bosch-Fiol, E. (2020). Sexual harassment at a Spanish public university: an examination of victims' experiences by gender and campus status. *Journal of Gender-based Violence*, 4(1), 41–58. <https://doi.org/10.1332/239868019x15764491770571>
- Iverson K.M., Litwack S.D., Pineles S.L., Suvak M.K., Vaughn R.A., & Resick P.A. (2013). Predictors of intimate partner violence revictimization: The relative impact of distinct PTSD symptoms, dissociation, and coping strategies. *Journal of Traumatic Stress*, 26, 102–110.
- Lindsay, M., Booth, J. M., Messing, J. T., & Thaller, J. (2016). Experiences of online harassment among emerging adults. *Journal of Interpersonal Violence*, 31(19), 3174–3195. <https://doi.org/10.1177/0886260515584344>
- Mishna F, Regehr C, Lacombe-Duncan A, Daciuk J, Fearing G, & Van Wert M. (2018). Social media, cyber-aggression and student mental health on a university campus. *Journal of Mental Health*, 27(3), 222–229. <https://doi.org/10.1080/09638237.2018.1437607>
- National Network to End Violence Against Women and Domestic Violence (2017). *Study of different forms of sexual violence against women in Macedonia*.
- Nikolic - Ristanovic, V., & Copic, S. (2022). *Seksualno nasilje nad studentima na fakultetima u Srbiji*. [Sexual violence against students at faculties in Serbia].
- Pearlin, L.I. & Schooler, C. (1978). The Structure of Coping. *Journal of Health and Social Behavior*, 19, 2–21. <http://dx.doi.org/10.2307/2136319>

- Sheridan, L., Davies, G., & Boon, J. (2001). The Course and Nature of Stalking: A Victim Perspective, *Howard Journal of Criminal Justice*, 40(3), 215–234. <https://doi.org/10.1111/1468-2311.00204>
- Stanojoska A., & Aslimoski P. (2019). *Kriminologija*. [Criminology]. Bitola Law Faculty.
- State Statistical Office of North Macedonia, MAK Stat Database, www.mak.stat.gov.mk.
- Taiwo, R. (2014). Impoliteness in Online Discussion Forum: A Study of Trolling in Nairaland.com. In I. Chilwa, P. Ifukor, & R. Taiwo (Eds.). *Pragmatics of Nigerian English in Digital Discourse* (pp. 67–76). LINCOM Europa.
- Tavares, P., & Wodon Q. (2018). *Ending Violence Against Women and Girls. Global and Regional Trends in Women’s Legal Protection Against Domestic Violence and Sexual Harassment*. The World Bank. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.34651.49446>
- Velinova, A., & Zdravevska. J. (2020). *Seksualno uznemiravanje na javnite prostori vo gradot Skopje*. [Sexual harassment at public spaces in the city of Skopje]. Female free zone.

About the authors

Angelina Stanojoska, Associate Professor, Faculty of Law, University “St. Kliment Ohridski” – Bitola, North Macedonia, e-mail: angelina.stanojoska@uklo.edu.mk.

Ivona Shushak Lozanovska, Assistant Professor, Faculty of Law, University “St. Kliment Ohridski” – Bitola, North Macedonia, e-mail: ivona.susak@uklo.edu.mk.

Ice Ilijevski, Associate Professor, Faculty of Law, University “St. Kliment Ohridski” – Bitola, North Macedonia, e-mail: iiljevski@uklo.edu.mk.

UDK: 005.334:[323:94(497.6)

UTICAJ DRUŠTVENO-POLITIČKIH KRIZA NA OTPORNOST KRITIČNIH SUBJEKATA - STUDIJA SLUČAJA "BOSNA I HERCEGOVINA"

Pregledni naučni rad

Primljeno/Received: 18. 10. 2023.

Prihvaćeno/Accepted: 4. 7. 2024.

Edin GARAPLIJA

Sažetak

Bosna i Hercegovina je zemlja bogata prirodnim bogatstvima i geostrateški pozicionirana u srcu Balkana (heartland), koja je kroz svoju burnu i inspirativnu historiju bila željeni cilj različitih osvajačkih imperija, od starih Rimljana, preko Osmanlija, Austrougara, Nijemaca pa sve do najbližih komšija. Na tom svom putu izgradnje hiljadugodišnje državnosti, pogađale su je različite društveno-političke krize koje su ostavile traga i po pravilu usporavale njen ekonomski rast i samoodrživost kako društveno-političkog sistema, tako i opšteg stanja sigurnosti njenih kritičnih subjekata i infrastruktura. U svojim različitim stadijima državnosti i državotvornosti, Bosna i Hercegovina se suočavala i sa različitim vrstama ugroza, od pasivnog do aktivnog otpora, od čestih buna pa sve do otvorenih ratova i suprotstavljanja osvajačima i uzurpatorima svojeg teritorija i svojih bogatstava. Sagledavajući svoju historiju, učimo od naših predaka, pripremajući se na bazi njihovog iskustva za moderne izazove današnjice. Naučnicima, istraživačima i praktičarima je od velikog značaja primjena analitičko – sintetičkih i opšte – društvenih metode prikupljanja podataka, kako bi se pravilno postavili prema definisanju problema i ciljeva istraživanja, te određenu metodologije kojom će doći do efikasnih i primjenjivih rješenja zadovoljavajući društvene i naučne ciljeve. Analizirajući problematiku određenja i ustroja oblasti zaštite kritičnih subjekata i infrastruktura, ne možemo a da ne primjetimo jedan od najvećih ugroza vitalnih žila kućavica unutar bosanskohercegovačkog društva, a to je njegovo složeno društveno-političko uređenje i uticaj koje kao takvo generiše na sve segmente održivosti i sigurnosti. Ovim radom se daje doprinos razvoju i jačanju preventivne sigurnosne svijesti svih onih koji će se u budućnosti baviti jačanjem kapaciteta zaštite kritičnih subjekata u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi

društveno-političke krize, kritični subjekti, prevencija

UVOD

Proučavajući istorija ljudske civilizacije uočavamo brojne primjere uticaja društveno-političkih kriza na sveobuhvatnu sigurnost zajednice, od njenog prvotnog primitivnog plemenskog organizovanja pa sve do savremenog modernog društva. Bilo da se radi o nacionalnoj, javnoj ili privatnoj sigurnosti, društveno-političke krize svojim nastankom, uticajima i posljedicama uzrokuju privremena ili trajna oštećenja kritičnih subjekata koje uspostavljaju, organizuju, eksploatišu i održavaju kritične infrastrukture. Pa tako, Kešetović i dr. (2013.) navode „da su krize jedne od konstanti ljudske istorije. Njihova imena i datumi obilježavaju ere, a pod njihovim utjecajem izmijenila su se društva i kulture. Danas, na početku XXI stoljeća, ljudsko znanje se multiplikuje veoma brzo, a čovjekova moć nad prirodom izgleda bezgranična. Međutim, moderni čovjek ipak danas živi, kako veli Urlih Bek, u „društvu rizika“, opsesivno zabrinut za svoju bezbjednost i veoma osjetljiv na najmanji znak njezina ugrožavanja.“ Analizirajući hiljadugodišnju bogatu historiju bosansko-hercegovačkog društva u svjetlu uticaja društveno političkih kriza na otpornost kritičnih subjekata, ne možemo da ne uvažimo latinsku izreku „Historia magistra vitae est“ (historija je učiteljica života). Pa tako prema Ashbyu (1936) učimo iz bogate rimske historije o postojanju tri istaknuta infrastrukturna „objekta“ starog Rima priznata od historičara i arheologa, a to su: putna mreža, poljoprivreda sa prodavnicama prehrambene robe i akvadukti. Ukoliko se analiziraju sva historijska dešavanja, mogu se sintetisati određeni zaključci u vezi sa Rimskim akvaduktima. Prvi i najduži akvadukt bio je sagrađen u vrijeme kada su bezbjednosni rizici bili lakše uočljivi. Akvadukti koji su izgrađivani u narednom periodu pokazivali su da se Rimljani nisu plašili invazije neprijatelja. U različitim fazama bosansko-hercegovačke državotvorne evolucije, od bosanskih Banova, preko Osmanskog i Austrougarskog Carstva, Kraljevine SHS, preko zajedničke državnosti u okviru socijalističke Jugoslavije, sve do svoje konačne samostalnosti i nezavisnosti, slaba i ranjiva društveno-politička strukture bosanskog društva prouzrokovala je različite krize u kojima je stradavalo stanovništvo ali i društvena i privatna dobra i infrastruktura. U ovim svojim različitim stadijima državnosti, Bosna i Hercegovina se suočavala i sa različitim vrstama ugroza. Prolazeći kroz svojih šest historijskih perioda, od rimskih kolonizatora pa do svoje savremene nezavisnosti potvrđene priznanjem i rezolucijama Ujedinjenih Naroda 1992. godine, Bosna i Hercegovina je prolazila kroz različite oblike društveno-političkih kriza. Ove periode su pratile različite reakcije narodnog organizovanja i odgovora na krize, koje su ponekad imale odlike pasivnog, a u kasnijim fazama i sve češće aktivnog otpora, od pojedinačnih narodnih buna pa sve do organizovanog otpora i suprotstavljanja osvajačima i uzurpatorima svojeg teritorija i svojih bogatstava.

CILJEVI I METODOLOGIJA RADA

Ovim radom propitujemo bosanskohercegovačke odnose historijskih usuda kroz različite društveno političke faze njenog stasavanja i odraze na njene kritične subjekte, od srednjovjekovne do današnje Bosne i Hercegovine, u pogledu. Također, uočavamo pozitivne i negativne procese i efekte, koje ovakve krize mogu da ostvare na nacionalni i ekonomski sistem jedne države. U radu se, prije svega, fokusiramo na analizi šest perioda razvoja društveno-političkih prilika i procesa u Bosni i Hercegovini, kako bi smo se dotakli nenaučениh lekcija iz prošlosti koje nam generišu i većinu današnjih izazova u pogledu efikasnijeg razvoja integrisanog upravljanja rizicima. Na bazi naučnoistraživačkih saznanja vršimo procjenu stanja razvijenosti opće svijesti i sistema prevencije, te utvrđujemo strukturalne, organizacione, normativne i praktične mjere otpornosti kritičnih subjekata. Prije svega, rad ukazuje na značaj otpornosti kritičnih subjekata u sistemu cjelokupne nacionalne sigurnosti i svih njenih segmenata, a mogao bi poslužiti i u svrhu aplikativne primjene u edukaciji pojedinih subjekata i sistema kritične infrastrukture u našoj zemlji, kroz prizmu primjene međunarodnih standarda koji regulišu ovu oblast. Radom

se ukazuje na potrebu izgradnje zakonodavnog sistema zaštite kritičnih subjekata baziranog na međunarodnim normama, naučenim lekcijama i dobrim praksama, te se daju i konkretni prijedlozi za unapređenje. Također, dodatnu vrijednost rada vidimo u predstavljanju i zagovaranju digitalnog modela za integrisano upravljanje rizicima na KI, kao jedno od mogućih rješenja za unapređenje otpornosti kritičnih subjekata. Društveni cilj istraživanja ogleda se u jačanju opće preventivne svijesti u kriznom menadžmentu na sistemima kritičnih subjekata u skladu sa međunarodnom direktivom EU 2022/2557. Zaštita kritičnih subjekata je cirkularni investicioni ciklus koji zahtjeva razvoj njene ključne infrastrukture i otpornosti na krize, ali i cjelokupne ekonomije društva zasnovane na održivosti, znanju, međunarodnom iskustvu i naučenim lekcijama. Ona je kao takva konstantan sastavni segment korporativne i nacionalne sigurnosti jednog društva. Kontinuirana identifikacija, analiza i vrednovanje podataka, te zaštita transparentnosti informacija predviđenih za krizni menadžment na sistemima KI, vraćaju povjerenje u sistemski preventivni pristup rješavanja problema prije njihovog nastanka. Naučni cilj istraživanja predstavlja deskripciju i analizu svih elemenata koji utiču na proces uspostave i implementacije integrisanog sistema za povećanje otpornosti kritičnih subjekata u Bosni i Hercegovini, izvodeći zaključke iz historijskih društveno-političkih kriza koji mogu biti smjernice novijim pristupima određenju i povećanju otpornosti bosanskohercegovačkih kritičnih subjekata. U izradi rada su korištene metode koje, prije svega, omogućavaju spoznaju jasnih i sigurnih elemenata u izgradnji tačne sadržine i forme traženog subjekta. Naime, u uvodnim razmatranjima historijskih činjenica odrastanja bosanskohercegovačkih društveno-političkih prilika i društva korištene su analitičko – sintetičke i opšte – društvene metode, odnosno: osnovne, analitičke, sintetičke, komparativne, induktivne, deduktivne, te opšte naučne i metode prikupljanja podataka. Svaka od navedenih metoda je korištena u skladu sa sadržajem predmeta analize, a u sintezi tematskog uspoređivanja primijenjena je i njihova sinergija odnosno kombinovanje. Oslanjajući se na empiriju i deskripciju uz pragmatičnu analizu i krajnje racionalno zaključivanje, primijenjena metodologija nas dovodi do objektivnih rezultata.

OGRANIČENO ISTRAŽIVANJE HISTORIJSKIH PROCESA ODRASTANJA BOSANSKE DRŽAVNOSTI

Različita društveno-politička uređenja, od centralne čvrste uprave bosanskih banova, pa decentraliziranih osmanskih Vilajeta i uprava bosanskih begova, zatim sa labavom državnom upravom i protektoratom u Austrougarskoj monarhiji, pa do gubitka državnog uređenja u kraljevini SHS, sve do povratka republičke državnosti u okviru SFRJ i konačne nezavisnosti 1992. koja je potvrđena Mirovnim Dejtonskim sporazumom 1995. Ovakva društveno-politička uređenja od banovine do nezavisnosti su kreirala raznolike pojave ugroza kritičnih infrastrukture i subjekata koji su ih koristili.

Prvi period bosanskohercegovačke opstojnosti obilježila je srednjovjekovna centralizirana vlast Bosanskih banova, koji su se suočavali sa izazovima na vanjskom i unutrašnjem društveno političkom planu koji su obilježavali kontinuirani napadi na teritoriju srednjovjekovne Bosne, kako od zapadno rimskih legija koje su na svojim krstaškim pohodima preko bosanske teritorije prolazile prema istoku, tako i od istočnih plemena i naroda koji su svako malo nastojali iskoristiti slabosti bosanskih banova i uzurpirati bosanski teritorij. Kulin Ban koji je vladao Bosnom od 1180. do 1204. godine, smatra se za jednog od najznačajnijih vladara u bosanskoj srednjovjekovnoj povijesti. Poznat je po svojoj povelji Dubrovačkoj republici, u kojoj je dubrovačkim trgovcima i građanima garantovao nesmetan prolaz i zaštitu preko Bosanske teritorije. Za vrijeme njegove vladavine Bosna doživljava svoj trgovinski razvoj sa kojim se pojavljuju i povremeni napadi odmetnika na trgovačke karavane, pa je iz tih razloga Ban bio primoran dao garanci-

je dubrovčanima. Prema Malkolmu Noelu (1996), „ostao je upamćen u narodu kao pravedan vladar, pa je tako nastala i izreka „Od Kulina bana i dobrih dana“. Dakle, u ovom periodu je evidentna pojava ugroza putne infrastrukture na teritoriji srednjovjekovne Bosne, te potrebe za izdavanjem autoritativnih garancija bez razvijenih sistema zaštite.

Drugi period bosanske državnosti obilježava dolazak Osmanlijskog carstva na ove prostore, koje je preko svojih namjesnika (Valija) i bosanske vlastele (Begova), decentralizirano vladalo narednih 500 godina. Dijeleći bosanski teritoriju na teritorijalne jedinice sandžake i krajine, Osmanlije su lakše kontrolisale narodne mase čije je nezadovoljstvo raslo kako se osmanlijska uprava smjenjivala desetljećima i stoljećima bosanske istorije. Ovaj period obilježavaju opsade bosanskih srednjovjekovnih gradova (Bobovac, Travnik, Jajce, itd.) te prekid logističkih lanaca i uklanjanje neposlušnih bosanskih prvaka. Ovakav način vladanja osmanlija, izazivao je česti bunt naroda i akcije prepada na cestovnu infrastrukturu i trgovačke karavane (hajdučija). Nobelovac Ivo Andrić (1945) u svom djelu „Travnička hronika“ ističe bogatu etnološku i kulturno-povijesnu građu, kako o povijesnim događajima, tako i o osobama koje se spominju u samom djelu, svjedočeci o sudaru četiri svijeta, različita po vjeri, kulturi, povijesti i običajima. Njihov se suživot mijenjao ovisno o političkim i društveno-povijesnim okolnostima. Godine 1831. diže se veliki ustanak na čelu s Husein-kapetanom Gradaševićem za autonomiju Bosne. Te iste godine bosanska vojska, sa Husein-kapetanom Gradaševićem na čelu, osvaja Travnik i zarobljava vezira, te ga javno ponižava, tjerajući ga da skinu novu "reformsku" odjeću i obuče tradicionalnu nošnju. Zatim bosanska vojska sa preko 25.000 vojnika nanosi značajan poraz Velikom veziru na Kosovu, a 12. septembra 1831. godine u Sarajevu i zvanično proglašava autonomiju Bosne. To je praktično značilo punu nezavisnost Bosne iako je diplomatski poručeno sultanu da će se on i dalje biti smatran vrhovnim vladarom Bosne. Sultan potom uz pomoć hercegovačkih prvaka šalje veliki vojni kontingent od preko 30.000 vojnika na Sarajevo, pa bosanska vojska doživljava veliki poraz u maju 1832. godine. Husein-kapetan Gradašević se povlači u Austriju. Pokret za autonomiju odnosno punu nezavisnost Bosne, biva ugušen tek 1850. godine. Osmanlijski period okupacije Bosne obilježava decentralizirana vladavina osmanlijskih namjesnika, koja daje različite pristupe zaštiti prije svega putne infrastrukture, od „askerske“ (vojne) zaštite, do najma određene teritorije pod upravom domaće vlastele (begovi), za lojalnost Osmanskoj imperiji.

Treći period bosanskog kontinuiteta i subjektiviteta, karakteriše slabljenje i raspad osmanlijskog carstva krajem 19-stoljeća. U tom periodu bosanska teritorija dolazi pod udar Austrougarske monarhije koja će aneksirati (pripojiti) Bosnu i njom suvereno vladati sve do Prvog svjetskog rata. Ovaj novoosnovani austrougarski kondominijum je nastao vojnom okupacijom teritorija Osmanlijskog carstva 1878. na osnovu dogovora velikih sila na Berlinskom kongresu iste godine, a zatim kolonija uspostavljena aneksijom koja je izazvala dalekosežnu krizu. U drugoj polovini 1910-ih, nacionalizam je bio integralni faktor bosanske politike, pri čemu su nacionalne političke stranke odgovarale trima grupama koje su dominirale izborima. U ovom periodu dolazi i do uzurpacije većine zemljišnih bosanskih posjeda što će izazvati opštu društvenu krizu i narodni neposluh. Ovakvo stanje bosanskog društva će iskoristiti ekstremna srpska organizacija „Crna ruka“ koja će preko svog ogranka „Mlada Bosna“ izvršiti atentat na Austrougarskog prestolonasljednika Franca Ferdinanda u Sarajevu, što je bio i zvanični povod za početak Prvog svjetskog rata. U ovom periodu se javlja prividna (lažna) samostalnost bosansko-hercegovačkih prvaka u odlučivanju i upravljanju društveno-političkim procesima, mada su suštinski tim procesima upravljali namjesnici austrougarske monarhije, što je rezultiralo čestim narodnim pobunama protiv aktuelne vlasti.

Četvrti period je obilježio početak Prvog svjetskog rata 1915, koji se završava 1918. godine, porazom i raspadom Austrougarske monarhije, te stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS), čime se privremeno prekida dotadašnja višestoljetna bosanska državnost. Kraljevstvo SHS bilo je parlamentarna monarhija pod srbijanskom dinastijom Karađorđevića (regent Aleksandar proglasio je ujedinjenje). Politički je bilo nestabilno zbog unutarnjih podjela oko rješavanja nacionalnoga pitanja i državnog uređenja. Izražena je bila srbijanska prevlast u državnim ustanovama, zasnovana na centralističkom uređenju i tumačenju ujedinjenja kao kontinuiteta srpske države. Prema Hrvatskoj enciklopediji u poglavlju „Jugoslavija“, ističe se „da je bila pobijana federalizacija (zahtijevana napose od hrvatskih stranaka) i politička afirmacija manjinskih naroda (Bošnjaka Muslimana, Makedonaca, Crnogoraca i dr.). Među vodećim centralističkim i monarhističkim strankama bile su srbijanska nacionalistička Narodna radikalna stranka (NRS) N. Pašića te unitaristička Jugoslavenska demokratska stranka (JDS) S. Pribićevića. Na izborima za ustavotvornu skupštinu, održanima 28. XI. 1920., te su stranke ostvarile relativnu većinu i osigurale donošenje prvoga (Vidovdanski) ustava 28. VI. 1921 (unatoč bojkotu većine nesrpskih stranaka). Ustavom je učvršćeno centralističko uređenje, osnaženo i administrativno-teritorijalnom podjelom na 33 oblasti (1922), kojom je prekinut kontinuitet državnosti pojedinih povijesnih pokrajina i zemalja.“ Ovakav društveno-politički preustroj i negiranje bosanske državnosti, uz masovno prinudno iseljavanje i otimanje privatnog vlasništva, dovest će do velikog nezadovoljstva Bošnjaka, koji su se pasivno suprotstavljali uzurpatorima. Kao jedna od najznačajnijih pobuna bila je pobuna Husinskih rudara 1920. godine u kojima je poginulo sedam, a ranjeno više desetaka rudara i seljaka. Dvadesetak godina nakon Husinske bune započinje i Drugi Svjetski rat, čime bosansko-hercegovačko društvo kao i čitav Balkan bivaju predmetom najstrašnijih ratnih razaranja i zločina nad nedužnim civilnim stanovništvom, a posebno nad pripadnicima bosanskohercegovačke i sandžačke bošnjačke zajednice.

U petom periodu koji je obilježio potvrdu i nastavak bosanske opstojnosti nakon završetka Drugog svjetskog rata, Bosni i Hercegovini se vraća nepravedno oduzeti status Republike, čime se nastavlja njen društveno-politički kontinuitet kao jedne od šest „ravnopravnih“ Jugoslovenskih federalnih jedinica. Međutim, iako je po ustavu Bosna i Hercegovina formalno bila ravnopravna zajednica različitih naroda i narodnosti, ona je u odnosu na druge Republike (Sloveniju, Hrvatsku i Srbiju), bila u podređenom položaju kada je u pitanju izgradnja društveno-političke svijesti i afirmacije, što će posljedično generisati nastavak nezadovoljstva kod sve tri etno-nacionalne zajednice, a posebno kod Bošnjačko-muslimanske zajednice koja se osjeća obespravljeno sve do izmjene Ustava 1974. godine, čime joj se vraća pravo na konstitutivnost jer bosanski Muslimani po prvi put dobijaju ravnopravni status naroda unutar jugoslavenske zajednice. Novi ustav dodatno proširuje zaštitu individualnih prava, uz ogradu da se te slobode ne smiju koristiti za rušenje društvenog sistema. Ova promjena je postala užareno političko pitanje koje je kulminiralo atentatom na jugoslavenskog premijera i istaknutog bosanskohercegovačkog političara Džemala Bijedića 1977. godine, koji se zalagao za ekonomsko i političko jačanje bosanskog društva, da bi s početkom 80-ih prerاسlo o obračun sa predstavnicima etno-nacionalnih zajednica što će na neki način biti i jedan od ključnih uzroka raspada Jugoslavije. Nakon smrti Josipa Broza Tita 1980., jačaju etno-nacionalni pokreti, koji uz sve jaču socio-ekonomsku krizu, ubrzano doprinose zaoštavanju društveno-političke situacije. Nakon prvih višestranačkih izbora održanih 1990. godine u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji, etno-nacionalisti se najprije ujedinjuju sa ciljem smjene socijalističkog sistema, nakon čega započinju međusobne sukobe i razilaženje političkih ciljeva, što rezultirali radikalizacijom društva. Svrstavanjem tadašnje Jugoslavenske Narodne

Armije na jednu stranu (isključivo srpsku), postiže se kritična masa za otpočinjanje ratnih sukoba koji su imali za cilj raspad Jugoslavije ali i etno-nacionalnu podjelu Bosne i Hercegovine. Započinju opsade bosanskih gradova i prekidi snabdijevanja energijom, vodom i hranom. Herojstvom branitelja, odbranjen je kontinuitet bosanske državnosti.

Poslednji period „post dejtonske“ Bosne i Hercegovine, koji je obilježio potpis mirovnog sporazuma u Dejtonu (Dayton, SAD) i završetak ratnih aktivnosti na prostoru zapadnog Balkana, odlikuje kontinuirana društveno-politička kriza. Složeno društveno-političko uređenje doprinosi slabljenju i decentralizaciji države na račun jačanja etno-nacionalnih entiteta, posebno manjeg BH entiteta Republika Srpska u kojem se još uvijek mogu uočiti tragovi aparthejda i segregacije jer se opstruira provedba Aneksa 7 Dejtonskog mirovnog sporazuma i povratak protjeranih izbjeglica na njihova ognjišta, te nepoštivanje etno-nacionalne zastupljenosti u institucijama ovog entiteta. Ovo kršenje provedbe dejtonskog mirovnog sporazuma direktno dovodi do nestabilnosti svih ostalih ključnih faza u izgradnji stabilnih društveno-političkih procesa i društva u cjelini, a posebno njegovih kritičnih subjekata. Ovakav, međunarodno tolerirani pristup, doveo je bosansko-hercegovačko društvo na poslednje mjesto u regionu kada su u pitanju primjene i provedbe osnovnih postulata demokratije i ljudskih prava i sloboda, što evidentno dokazuje da su društveno-političko uređenje i etno-nacionalni koncept vlasti u Bosni Hercegovini, ujedno i njena najranjivija infrastruktura i njeni najkritičniji subjekti. Zahvaljujući takvom nestabilnom uređenju i nedostatku političkog senzibiliteta i konsenzusa, ne postoji harmonizirani zakonodavni okvir za određivanje i zaštitu kritičnih subjekata i infrastruktura u Bosni i Hercegovini, što predstavlja ozbiljnu prijetnju i ugroze za dalje funkcionisanje državnog aparata i bosanskohercegovačkog društva.

IZAZOVI UREĐENJA SISTEMA ZAŠTITE KRITIČNIH SUBJEKATA U BOSNI I HERCEGOVINI

Kao što smo u uvodnim razmatranjima mogli zaključiti, Bosnu i Hercegovinu su potresale različite vrste društveno političkih kriza, koje su pratili i različiti fenomeni katastrofa i ugroza njenog subjektiviteta i ekonomske održivosti. Prema Garaplji (2018), „Nauka je kroz dosadašnje istraživačke faze prepoznala tri osnovne grupe ugroza, kada su u pitanju katastrofe.“

Prvi stup čine katastrofe od prirodnih nesreća, izazvanih globalnim zagrijavanjem i klimatskim promjenama, što je za posljedice imalo sve češću neselektivnu pogođenost geološkim i hidrometeorološkim ekstremnim i teško predvidljivim ugrozama. Bosanski gradovi i naselja su smješteni u seizmički aktivnim regijama pa su u posljednjih 100 godina zabilježeni česti zemljotresi preko 6 stepeni Merkalijeve, odnosno preko 4 stepena Rihterove skale, od kojih je najrazorniji bio onaj koji je pogodio Banja Luku (6 stepeni po Rihteru), prilikom kojeg je živote izgubilo 15 građana a 1175 povrijeđeno. Dotadašnji grad Banja luka je preko noći srušen sa zemljom pri čemu je u potpunosti uništena gradska infrastruktura. Globalne klimatske promjene su dovele i do sve češćih obilnih kiša, bujica i izlivanja rijeka. Urbani prostori često imaju problema s odvodnjom otpadnih voda i kišnice, što povećava rizik od bujičnih poplava. Kao referentni najvjerojatniji poplavni ugrozi, koji su pogodili Bosnu i Hercegovinu u poslednjih 100 godina, uzimaju se poplave u slivu rijeke Save 2014.godine, kada je bilo 23 poginulih, a ukupne direktne i indirektno štete su bile 15% BDP-a, pri čemu je najviše stradala saobraćajna infrastruktura sa preko 100 miliona Eura. Bosnu i Hercegovinu svake godine pogađaju i katastrofalni šumski požari koji pored ogromne štete po šumsku floru i faunu izazivaju i česte prekide elektroenergetske infrastrukture jer su zbog nemara i zapuštenosti ključne trase prenosnih električnih dalekovoda izlo-

žene šumskom rastinju, koje se u sušnim periodima lako zapali i ugrozi obližnju infrastrukturu. Pored toga što nestaju hiljade hektara šumskih bogatstava, šumski požari nanose svakogodišnje višemilionske štete po energetske infrastrukturu, te umjesto da proizvode dodatni kiseonik, prilikom sagorijevanja šumskih prostranstava, oslobađaju se i ekstremne količine CO₂.

Drugi stup čine andragoški ugrozi nastali nemarom i namjerom čovjeka u koje spadaju česte nesreće u sistemima kritičnih subjekata, što se odražava i čestim prekidima logističkih lanaca i opskrbe osnovnim energentima, strujom, gasom, vodom, lijekovima i sl. Pored ovakve vrste „nehotičnih“ i „nenamjernih“ prekida, izazvanih slabim predviđanjima potreba, zastarjelom infrastrukturom, nedostatkom procjena rizika i strateškog planiranja, te zaostalošću u primjeni inovativnih digitalnih tehnologija, bosanskohercegovačko društvo je kao i ostatak Svijeta izloženo i stalnim prijetnjama od namjernih ugroza svoje lokalne, nacionalne, regionalne i međunarodne infrastrukture. U Svijetu se svakodnevno pojačava trend terorističkih prijetnji koje se u novije vrijeme i sa rastom tehničko-tehnološkog napretka odražava prijetnjama po protok informacija ključnih za funkcionisanje kritičnih infrastruktura i kritičnih subjekata (cyber sigurnost).

Treći stup ugroza čine globalne prijetnje kao što su najnovija ratna dešavanja u Ukrajini i Palestini, te globalne pandemijska kriza izazvana virusom COVID-19. kada su u pitanju globalna ratna razaranja, ona se odražavaju na krhko i nestabilno društveno-političko uređenje Bosne i Hercegovine, stvarajući pogodno tlo za kontinuitet njenih unutrašnjih podjela. Tako da imamo situacije da pola države podržava Rusiju i Izrael u njihovim napadačkim i secesionističkim nastojanjima prepoznajući u tome i ostvarenje svojih ciljeva, dok druga polovina podržava suverenitet teritorija Ukrajine i Palestine, braneći na taj način i vlastiti suverenitet Bosne i Hercegovine uz jasnu ogradu od podmetnutih terorističkih akcija koje su prouzrokovale kasnije eskalacije sukoba. Pandemijska COVID-19 nam je pokazala da su kao i u ostatku Svijeta zdravstvena kritična infrastruktura i njeni kritični subjekti jedni od najranjivijih socio-društvenih sistema, te da trebaju znatna ulaganja u tehnologiju, standardizaciju i logističke lance opskrbe u skladu sa međunarodnim standardima i dobrim praksama.

Polazeći od međunarodnih definicija kritične infrastrukture i kritičnih subjekata, uočavamo i različitost pristupa koji se sve više okreće prema prevenciji i privatnoj sigurnosti. Ahić, J., (2009), ističe da se „značajni razvoj privatne sigurnosti desio već s formiranjem prvih država, polisa, gdje su se štitili putevi i druga strateški važna mjesta, te je lična zaštita vladara igrala značajnu ulogu u razvoju privatne sigurnosti.“ Kržalić, A., (2007) navodi da su „moćne privatne kompanije, koje su se prvi put pojavile u 17. stoljeću popločale put za englesku i holandsku kolonijalnu ekspanziju na području Indije i Jugoistočne Azije. To su bile prve privatne profesionalne vojske kakve danas poznajemo. Primjer takve sile je Istočno Indijska kompanija koja je imala oko 100.000 ljudi, što je značajno više od regularne armije.“ Njihov osnovni cilj je bila zauzimanje i kasnija zaštita kritičnih infrastruktura u novim kolonijama.

Prema dosadašnjoj uvaženoj definiciji, kritična infrastruktura predstavlja vitalne sisteme za neku zajednicu i njeno oštećenje ili gubitak vodi do gubitka isporuke neke usluge. U različitim zemljama postoje različiti pristupi razvrstavanju sektora kritične infrastrukture. Preciznija definicija ističe da kritične infrastrukture obuhvataju sisteme, mreže i objekte koji pružaju osnovne usluge društvu te predstavljaju okosnicu ekonomije, sigurnosti i zdravlja nacije, a sigurnost i dobrobit društva ovisna je o njihovoj sigurnosti i otpornosti. Za razliku od ove „tehničke“ definicije kritične infrastrukture, međunarodna praksa prepoznaje kritične subjekte kao pružatelje ključnih usluga

koje je imaju neizostavnu ulogu u održavanju vitalnih društvenih funkcija ili gospodarskih djelatnosti na unutarnjem tržištu. Direktivom EU 2022/2557 je zacrtan cilj za jačanje otpornosti kritičnih subjekata utvrđivanjem usklađenih minimalnih pravila te pružanje pomoći tim subjektima koherentnim i namjenskim mjerama potpore i nadzora. Primjenom ove direktive ukida se i ranija direktiva 2008/114 EZ. Mnogo je opravdanih i neopravdanih razloga zašto su kritični subjekti i njihove infrastrukture u BiH neotporni na katastrofe. U određivanju ovog problema i njegovom društvenom, političkom, sociološkom i naučnom proučavanju treba postupiti strateški prema prioritetima, pa prema iskustvu ovog autora, javni sektor, akademska zajednica, privatni kapital i civilno društvo bi se trebali baviti sljedećim prioritetnim grupama problema u uspostavi društva i kritičnih subjekata otpornih na katastrofe sagledavajući sljedeće:

Složenu društveno-političku organizaciju Bosne i Hercegovine koja obuhvata 143 općine (79 u 10 kantona entiteta Federacija BiH i 64 u drugom entitetu Republika Srpska, te Distrikt i grad Brčko. Šarolik i glomazan administrativni aparat koji višestruko prelazi međunarodne standarde i norme, te je kao takav potpuno neefikasan u jačanju kapaciteta prevencije, spremnosti i brzog odgovora na katastrofe. Nestabilan društveno-politički sistem koji sam od sebe generiše probleme i krize te prouzrokuje nedostatak pravne legislative usklađene sa dobrim praksama i međunarodnim standardima. Ovo su osnovni poticaji za odliv potentne radne snage zbog nedostatka liderske orkestracije četverostruke spirale izvrsnosti (akademska sektor, javna uprava, privatni kapital, civilno društvo). Odliv perspektivnih i potentnih kadrova je trend svih zapadno-balkanskih zemalja pa i BiH. Zbog rata u BiH 1990-ih gustoća naseljenosti se smanjila s 85,5 st./km² u 1991. na 69,0 st./km² u 2013. Pad od preko 30% zbog nezadovoljstva nestabilnim i neperspektivnim politikama. Mladi u stabilnim sredinama EU biraju teže i neperspektivne poslove za koje se nisu školovali u svojim matičnim zemljama na Zapadnom Balkanu i BiH. Zastarjelost privrednih, industrijskih i tehničko-tehnoloških sistema u Bosni i Hercegovini, koja ima parcijalno izgrađenu infrastrukturu (djelimičnu mrežu autoputeva, oko 50-55% izgrađenosti i zastarjelu elektroenergetsku infrastrukturu, većina proizvodnih kapitalnih objekata - termoelektrane i hidroelektrane, su izgrađeni prije 50 godina).

Trend urbanizacije na globalnom nivou, jer sve više omladine i privredno potentnih snaga živi u gradovima, formirajući mega-sitije. Brzi tehnološki rast dovodi do nekontroliranog širenja lokalnih zajednica u ranjive ekosustave i na područja s visokim rizikom od prirodnih i drugih katastrofa. Neadekvatno prostorno planiranje i nedostatak strateških smjernica za urbanu gradnju i tehnološko-industrijsko širenje. Nepredvidiva ili teško predvidiva klima koja uslijed globalnog zagrijavanja uzrokuje klimatske promjene. Položaj lokalnih zajednica u blizini obala rijeka, šumskih područja ili u seizmički aktivnim regijama, povećava izloženost prirodnim katastrofama – poplave, požari, zemljotresi, klizišta itd. Razvoj ovako nefunkcionalnog društva sa ovakvim strateškim problemima, dovodi do njegovog svojevrsno ubrzanog urušavanja i neotpornosti na krize i katastrofe, bilo da se radi o prirodnim nesrećama, antropogenim uzrocima ili globalnim izazovima. Takav trend možemo najbolje sagledati kroz korelaciju društveno-političkih rizika i otpornosti kritičnih subjekata.

Ako sagledamo osnovne informacije šta to imamo danas u fazama razvoja društva i njegovih kritičnih subjekata kao neurona održivog razvoja, onda možemo primjetiti sljedeće trendove. Kada je u pitanju društveno-političko uređenje onda primjećujemo da imamo politikantstvo i borbu za lične interese na svim nivoima vlasti, umjesto razvijanja državotvorne svijesti i konstruktivnog dijaloga baziranog na kompromisu pri izgradnji društva otpornog na katastrofe. Jav-

na uprava neuređenog društveno-političkog sistema je puna stranačkog nepotizma i „biranja podobnih na uštrb sposobnih“, što je očita zabluda, jer jednom uređenom društvu otpornom na katastrofe trebaju i sposobni i podobni, koji će imati izgrađenu javnu svijest ali i sistem prevencije spremnosti odgovora na katastrofe. Neuređene društveno-političke odnose najčešće prati i neuređena legislativa, čime se „suptilno“ izbjegava harmonizacija sa standardima EU i ispunjavanje međunarodnih obaveza preuzimanja pravnih stečevina razvijenih i naprednih društava. U neuređenom društvu, javna su preduzeća u 100% vlasništvu „države“, odnosno političkih subjekata koji njima upravljaju po metodi postizborne raspodjele plijena. Nedostatak regulative, volje i primjera Javno-privatnog partnerstva (Public Private Partnership – PPP), usporava tehnološku modernizaciju i efikasnost procesa u sistemima kritičnih subjekata. Takvi javni kritični subjekti imaju zastarjelu tehnologiju, proceduralno neuređen sistem i najčešće kadrove koji nisu dorasli za efikasno održavanje. Nedostatak digitalizacije procesa otvara brojne probleme od kojih treba posebno istaći netransparentnost, probijanje rokova, izostanak kvalitete i povećanje rizika u svim fazama procesa kritičnih subjekata.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE ZA UNAPRIJEĐENJE

Analizom studije slučaja u Bosni i Hercegovini možemo zaključiti da društveno političke krize uzročno-posljedično kreiraju definiciju algoritma uticaja na kritične subjekte. Postojeće situaciono okruženje na kritičnim infrastrukturama i kritičnim subjektima su direktno proporcionalno vezani za neuređeno i neefikasno društveno-političko uređenje.

Današnje bosanskohercegovačku društveno-političku scenu odlikuje složeni hibridni model političke uprave, sastavljen od različitih struktura i nekada nepomirljivih ideologija desno orijentisanih etno-nacionalista kojima modernizacija procesa i evropeizacija nisu u interesu jer sa sobom donose transparentnost i vladavinu prava, te suštinski i prividno lijevo orijentiranih i bliže centru naklonjenih političkih stranaka, koje također odlikuju stranačka zapošljavanja podobnih i kreiranje neefikasnih rješenja. Ovakav ambijent pogoduje izvlačenju i pranju novca za stranačke crne fondove te jača sistem „duboke države“ koji generiše stranačka zapošljavanja podobnih i lojalnih, čime se obeshrabruju kvalitetni kadrovi koji mogu doprinijeti razvoju i efikasnosti sistema. Nedostatak transparentnosti svih ovih procesa dovodi do gubitka razvojnih domaćih i međunarodnih fondova i investicija za unaprijeđenje sistema. Kao poslednji stadij u razvoju karcinoma neuspjeha, pojavljuje se zloupotreba sigurnosnog sistema za obračune sa protivnicima i neistomišljenicima, koji umjesto da štiti on dodatno devastira kritične subjekte kao žilu kucavicu savremenog društva. Stručna i naučna javnost trebaju kontinuirano nuditi rješenja za izlaz iz ovakvog „worst“ (najgoreg) scenarija, bazirana između ostalog i na sljedećim preporukama:

- U saradnji sa akademskom zajednicom donijeti strateški okvir za zaštitu kritičnih subjekata
- Uključiti četvorostruki helix (spiralu) izvrsnosti u izgradnju pravne regulative
- Pojačati međunarodnu saradnju i razmjenu iskustava i dobrih praksi
- Uspostaviti akreditiranu edukaciju i treninge kadrova
- Izgraditi infrastrukturu atraktivnih radnih mjesta za mlade stručnjake
- Implementirati savremena i inovativna digitalna rješenja

Literatura

- Ahić, J. (2009) „Sistemi privatne sigurnosti“. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerzitet u Sarajevu,
- Ashby, T. (1936) “ The Aqueducts of Ancient Rome, The Journal of Roman Studies, Vol. 26, part 2,
- Garaplja, E. (2018) „Harmonizacija procesa identifikacije, analize i evaluacije rizika kritične infrastrukture u vanrednim situacijama“. Beograd: Univerzitet Nikola Tesla,
- Kešetović, Korajlić, Toth, (2013) „Krizni menadžment“
- Kržalić, A. (2007) „Privatna sigurnost“, Sarajevo: Centar za sigurnosne studije,
- Kržalić, A. (2023) „Politika donošenja odluka i njihovo provođenje u kriznim situacijama“. Zbornik radova „ XVI. Međunarodna znanstveno-stručna konferencija Dani kriznog upravljanja“, 23-25. svibanj 2023. str. 367-374.
- Noel M., „Bosnia: A Short History“ (Bosna: Kratka povijest), London. (1996)

THE IMPACT OF SOCIO-POLITICAL CRISES ON THE RESILIENCE OF CRITICAL ACTORS - A CASE STUDY OF "BOSNIA AND HERZEGOVINA"

Review Scientific Paper

Abstract

Bosnia and Herzegovina is a country rich in natural resources and geo-strategically positioned in the heartland of the Balkans, which through its turbulent and inspiring history was the desired goal of various conquering empires. From the ancient Romans, through the Ottomans, Austro-Hungarians, Germans and all the way to the closest neighbours. On that difficult path of building a thousand-year statehood, it was affected by various socio-political crises that left a mark and, as a rule, slowed down its economic growth and self-sustainability of both the socio-political system and the general state of security of its critical subjects and infrastructures. In its different stages of statehood and statehood, Bosnia and Herzegovina faced different types of threats, from passive to active resistance, from frequent riots to open wars and opposition to invaders and usurpers of its territory and its wealth. Looking at our history, we learn from our ancestors, preparing based on their experience for the modern challenges of today. It is of great importance for scientists, researchers and practitioners to apply analytical - synthetic and general - social methods of data collection, in order to properly set themselves according to the definition of research problems and objectives, and to determine the methodology that will lead to effective and applicable solutions satisfying social and scientific objectives. Analysing the problem of determining and organizing the area of protection of critical subjects and infrastructures, we cannot help but notice one of the biggest threats to the vital lifeblood of the Bosnian society, namely its complex socio-political organization and the influence it generates as such on all segments of sustainability and security. This work contributes to the development and strengthening of the preventive security awareness of all those who in the future will deal with strengthening the capacity to protect critical entities in Bosnia and Herzegovina.

Keywords: socio-political crises, critical subjects, prevention

Podaci o autoru

Edin Garaplija, doktor nauka sigurnosti, predsjednik naučnog savjeta INZA Group. E-mail: edingaraplija@fkn.unsa.ba.

IZGUBLJENI U PRIJEVODU: RIZICI U POSTUPKU ISPITIVANJA OSUMNJIČENIH I SASLUŠANJA SVJEDOKA POSREDSTVOM TUMAČA*

Pregledni naučni rad

Primljeno/Received: 21. 9. 2024.
Prihvaćeno/Accepted: 11. 10. 2024.

Adnan FAZLIĆ
Irma DELJKIĆ

Sažetak

Iskaz osumnjičene osobe i svjedoka imaju krucijalan značaj u krivičnom postupku, zbog čega se posebna pažnja pridaje njihovoj pouzdanosti i vjerodostojnosti. Iskazi se obično pribavljaju u okviru dokaznih radnji ispitivanja osumnjičenog/saslušanja svjedoka, što podrazumijeva direktnu konverzaciju između istražitelja i osumnjičene osobe ili svjedoka. Kada osumnjičena osoba, odnosno svjedok ne govori jezik na kojem se ispituje/saslušava, odvijanje konverzacije ovisi o angažmanu tumača za jezik. Netačno tumačenje može povećati rizik da iskaz osumnjičene osobe/svjedoka bude pogrešno shvaćen, što se direktno reflektira na pouzdanost i vjerodostojnost pribavljenog dokaza. Nadalje, tumač može promijeniti dinamiku konverzacije i odnos između istražitelja i osumnjičene osobe/svjedoka. S rastućom potrebom da se tumači angažiraju u postupku pribavljanja iskaza osumnjičene osobe/svjedoka, recentna naučna istraživanja imaju za cilj razumjeti povezane rizike. U ovom se radu daje pregled ključnih zaključaka prethodnih naučnih istraživanja, s fokusom na kriminalističko-taktičke i psihološke aspekte ispitivanja osumnjičenih osoba ili saslušanja svjedoka posredstvom tumača. Nalazi su analizirani korištenjem Principa učinkovitog intervjuiranja („Méndezova načela“). Također, u radu su postavljena pitanja za buduća naučna istraživanja i date preporuke za angažman tumača u kriminalističkim istragama.

Ključne riječi

ispitivanje osumnjičenih, saslušanje svjedoka, tumačenje, Méndezova načela, kriminalističko istraživanje

* S obzirom na neujednačenu terminologiju kojom se u krivičnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine označavaju osobe koje posreduju u komunikaciji između organa krivičnog gonjenja i osoba koje ne razumiju jezik na kojem se ispituju ili saslušavaju (npr. tumač, sudski prevodilac i sl.), potrebno je ukazati da *tumač* predstavlja osobu koja se bavi prijevodom usmene komunikacije, a *prevodilac* je zadužen za prijevod pisane komunikacije ili dokumenata (Fowler et al., 2016). Ispitivanje osumnjičenog i saslušanje svjedoka primarno podrazumijevaju oblik usmene konverzacije, pa su stoga autori za potrebe ovog rada koristili pojam *tumač*.

1. Uvod

Globalizacija i liberalizacija kretanja ljudi mijenjaju način obavljanja policijske djelatnosti. Kontakti istražitelja s osobama različitog etničkog, jezičkog ili kulturnog porijekla, postali su uobičajena praksa. Jezičke i kulturološke barijere ovim situacijama, mogu utjecati na način provođenja kriminalističkih ili dokaznih radnji, poput prikupljanja obavijesti, ispitivanja osumnjičenih i/ili saslušanja svjedoka (Goodman-Delahunty i Howes, 2017; Mulayim i Lai, 2017). Kada osoba ne razumije ili ne govori jezik koji koristi istražitelj, obično se postupa na jedan od sljedećih načina: (1) istražitelj razgovara na svom maternjem jeziku; (2) razgovor vodi na jeziku koji razumiju i istražitelj i sagovornik; ili (3) razgovor se obavlja posredstvom tumača za jezik (Ewens et al., 2016). Potonje navedeni način pribavljanja iskaza ima dokazni značaj i često predstavlja predmet detaljnog razmatranja u krivičnom postupku, posebno u pogledu vjerodostojnosti iskaza i njegove prihvatljivosti u krivičnom postupku (Mulayim et al., 2015).

Osim na mogućnost korištenja iskaza kao dokaza, angažman tumača utječe i na postupak pribavljanja ove vrste dokaza. Tu se prvenstveno misli na kriminalističko-taktički i psihološki aspekt ispitivanja osumnjičenih i saslušanja svjedoka. Tokom provođenja ovih dokaznih radnji, proces tumačenja može utjecati na mogućnost realiziranja taktičkog pristupa provođenju radnje, dinamiku odvijanja razgovora, povjerenje između istražitelja i osumnjičene osobe/svjedoka, te na verbalnu i neverbalnu komunikaciju. U prilog navedenom idu nalazi recentnih naučnih istraživanja (npr. Bartels, 2011; Hale et al., 2018; Goodman-Delahunty et al., 2020) prema kojima nepotpuno i nevjerođostojno tumačenje mogu ugrožavati vjerodostojnost iskaza, pouzdanost i kredibilitet svjedoka, ili pravo osumnjičenog na pravičan postupak. Daljnje reperkusije navedenog obično su pobijanje sudskih presuda, žalba i ponovljeni postupci pred sudom, što dodatno opterećuje sistem krivičnog pravosuđa. S obzirom na rizike povezane s procesom tumačenja, Milne i Bull (2003) ističu da angažman tumača tokom ispitivanja osumnjičenog ili saslušanja svjedoka ne predstavlja garanciju pribavljanja istinitog iskaza koji obiluje detaljima, što je ultimativni cilj ovih dokaznih radnji.

Iz prethodno navedenog je evidentno iskaz osumnjičenog ili svjedoka mogu utjecati na ishod krivičnog postupka, zbog čega je uloga tumača u postupku ispitivanja/saslušanja još značajnija. U skladu sa načelom objektivnosti i utvrđivanja materijalne istine, angažman tumača treba biti profesionalan, objektivan, etičan i doprinijeti utvrđivanju istine u krivičnom postupku. Na taj način tumač pruža neophodnu stručnu pomoć u cilju neometanog odvijanja komunikacije između aktera ispitivanja/saslušanja (npr. Goodman-Delahunty i Martschuk, 2016; Evans et al., 2019). Osim profesionalnih kompetencija, od značaja su znanja koja tumač posjeduje o učesnicima u razgovoru (uloga istražitelja, pristrasnosti, prava osumnjičenog/svjedoka, vulnerabilne kategorije, fizičko i psihičko stanje), ali i karakteristikama ovih dokaznih radnji (npr. Okruženje, cilj, svrha i način provođenja) (Powell et al., 2005). Dakle, zadatak tumača jeste da svojim znanjem i vještinama doprinese zaštiti prava osumnjičenog/svjedoka, ostvarenju dobrog odnosa između istražitelja i osumnjičenog/svjedoka, primjeni taktičkih i tehničkih zamisli u toku razgovora, postizanju zadovoljavajuće dinamike razgovora i pribavljanju što detaljnijeg, istinitog iskaza (Böser, 2013; Nakane, 2014).

Ipak, iz kriminalističkog ugla promatrano, tumač ne može biti osoba koja kontrolira i usmjerava tok razgovora. Tako Shepherd (2007) naglašava da ispitivanje/saslušanje treba kontrolirati i usmjeravati istražitelj, pri čemu tumač treba imati suportivnu ulogu. S tim u vezi, ističe se da istražitelj treba ostvariti dobar odnos sa tumačem, kako bi primjenom adekvatne tehnike i tak-

tike ispitivanja/saslušanja, procjenom psiholoških determinanti razgovora, te razumijevanjem jezičkog i/ili kulturološkog konteksta u kojem se odvija razgovor, bio u stanju da na efikasan način provede radnju (Williamson, 1993; Beune et al., 2009; Bull i Soukara, 2010; Anakwah et al., 2023). Razvijene komunikacijske vještine, emocionalna inteligencija i empatija u značajnoj mjeri pomažu istražitelju da u ovim situacijama kontrolira i usmjerava razgovor (O'Neill i Milne, 2014; Risan et al., 2016; Baker-Eck i Bull, 2023). Dodatno, sposobnost prilagođavanja, način postavljanja pitanja i naučno utemeljen pristup ispitivanju/saslušanju ključni su za uspješno vođenje razgovora (Vredeveltdt et al., 2023).

S obzirom na značaj problematike ispitivanja osumnjičenih/saslušanja svjedoka posredstvom tumača za provođenje policijskih djelatnosti u savremenom društvu, u ovom radu se dosadašnje naučne spoznaje iz ove oblasti, promatraju kroz prizmu *Principa efikasnog intervjuiranja za potrebe vođenja istraga i prikupljanja informacija – Méndezova načela* (Anti-Torture Initiative, Association for the Prevention of Torture and the Norwegian Centre for Human Rights, 2021). Cilj je da se ukaže na činjenicu da etički i naučno utemeljen pristup ispitivanju osumnjičenih/saslušanju svjedoka može unaprijediti efikasnost provođenja ovih radnji posredstvom tumača i smanjiti rizike povezane s tim. Navedeni pristup razmatranju će biti iskorišten da se detektiraju pitanja iz ove oblasti koja je potrebno osloviti budućim naučnim istraživanjima.

2. Korištenje tumača za jezik u postupku ispitivanja osumnjičenih/saslušanja svjedoka

Korištenje tumača u postupku ispitivanja osumnjičenih/saslušanja svjedoka predstavlja kompleksnu aktivnost koja se može sagledati iz više uglova. Za potrebe ovog rada navedena problematika se razmatra iz ugla osnovanosti i potrebe za angažmanom tumača za jezik, njegove uloge u samom postupku ispitivanja/saslušanja, kao i rizika koji sa sobom nosi angažman tumača.

2.1 Osnov za angažman tumača

Obaveza angažiranja tumača kada osumnjičeni ili svjedok ne govori ili ne razumije jezik proizlazi iz međunarodnog pravnog okvira. Pravo osumnjičenog na tumača je ustanovljeno Evropskom konvencijom o ljudskim pravima (European Council, 1950), prema kojoj "svako ko je lišen slobode ima pravo da bude obaviješten, na jeziku koji razumije, o razlozima lišenja slobode i optužbama"¹, te da „svako optužen za krivično djelo ima pravo na besplatnu pomoć tumača ako ne razumije jezik koji se koristi na sudu” (European Council, 1950, čl. 5. i 6.). Na području Evropske unije važe Direktive EU 2010/64/EU o pravu na tumačenje i prevođenje u krivičnim postupcima (čl. 2) i EU 2012/29/EU o uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava kaznenih djela te o zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2001/220/PUP (čl. 3), kojima se uređuje korištenje pravo na tumača za osumnjičene osobe i žrtve krivičnih djela. Također, nacionalna zakonodavstva su usklađena s ovim direktivama, pri čemu zakonski propisi osim gore spomenutih prava, oslovljavaju i pravo osumnjičenog ili svjedoka na tumača.

¹ Isto tako, pravo na tumača proizlazi iz Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima (Ujedinjene nacije [Generalna skupština], 1966. čl. 13., tač. f) gdje se navodi da optuženi ima pravo na "besplatnu pomoć tumača ako ne razumije ili ne govori jezik koji se upotrebljava na suđenju". Slične odredbe se navode i u okviru *Skupa načela za zaštitu svih osoba u bilo kojem obliku pritvora ili zatvora* (United Nations [General assembly], 1988) i *Standarda ljudskih prava i prakse* (United Nations, 2004).

U Bosni i Hercegovini, ova pitanja su regulirana zakonskim i podzakonskim aktima. Zakoni o krivičnom postupku propisuju angažman tumača kada „osoba ne razumije jedan od službenih jezika“, a njihove usluge obuhvataju usmeno prevođenje i prevođenje isprava (Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine [ZKP BiH], 2018, čl. 8, st. 2. i 4; Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine [ZKP F BiH], 2020, čl. 9, st. 2. i 4; Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske [ZKP RS], 2021, čl. 8, st. 2. i 4; Zakon o krivičnom postupku Brčko distrikta Bosne i Hercegovine [ZKP BD BiH], 2020, čl. 8, st. 3. i 5). Također, na temelju ovih odredbi stranke, svjedoci i ostali učesnici u postupku imaju pravo služiti se jezikom koji razumiju. S druge strane, odredbe o obavezi davanje pouke osumnjičenom o pravima (ZKP BiH, 2018, čl. 78, st. 2, tač. E; ZKP F BiH, 2020, čl. 92, st. 2, tač. E; ZKP RS, 2021, čl. 143, st. 2, tač. D; ZKP BD BiH, 2020, čl. 78, st. 2, tač. E potvrđuju da osumnjičeni ima pravo na tumača ako „ne razumije jezik na kojem se ispituje“.

Uslovi u pogledu profesionalnih kompetencija i ostala pitanja vezana za rad tumača u Bosni i Hercegovini (BiH) uređeni su podzakonskim aktima na entitetskom nivou i u Brčko distriktu BiH: *Uredbom o stalnim sudskim tumačima* (2014, čl. 3) u entitetu Federacija BiH, *Pravilnikom o stalnim sudskim tumačima* (2005, čl. 3) u entitetu Republika Srpska i *Pravilnikom o uslovima, načinu i postupku upisa na listu stalnih sudskih tumača u Brčko distriktu BiH* (2019, čl. 5). Iako uslovi nisu ujednačeni, svaki propis obuhvata: (1) visoku stručnu spremu², (2) dokazane profesionalne sposobnosti, i (3) posjedovanje moralnih kvaliteta. Dodatni uslovi uključuju: (1) državljanstvo BiH (F BiH i RS); (2) neosuđivanost za krivična djela koja su u suprotnosti sa obavljanjem poslova tumača (F BiH i BD BiH); i (3) najmanje tri godine radnog iskustva na poslovima tumača ili sličnim poslovima (RS i BD BiH). Ne postoje eksplicitne odredbe o potrebi za posjedovanjem specijalističkih znanja o taktici i tehnici ispitivanja osumnjičenih ili saslušanja svjedoka. Isto tako, u spomenutim zakonskim i podzakonskim aktima, niti u zakonskim propisima kojima se uređuje postupanje istražitelja u BiH, nije propisana obaveza ili potreba za stručnim osposobljavanjem sudaca, tužilaca ili istražitelja glede specifičnosti komuniciranja posredstvom tumača.

Međunarodni i nacionalni propisi rijetko detaljno razrađuju okolnosti u kojima je potrebno angažirati tumača. Prema nekim autorima (Silva, 2013; Tripton, 2019; Conway et al., 2021), angažman tumača je neophodan kada službeni jezik ispitivanja nije maternji jezik osumnjičenog ili svjedoka. Svakodnevno razumijevanje jezika nije dovoljno za ravnopravno učešće u ispitivanju ili saslušanju, jer osoba može biti kompetentna u nekim aspektima jezika, ali ne i u pogledu pravne terminologije (Berk-Selingson, 1988). Isto tako, istraživači ukazuju na otpor istražitelja prema angažiranju tumača, posebno kod krivičnih djela malog značaja (Gallai, 2013; Wakefield et al., 2015; Holewik, 2017), te na nepovjerenje između istražitelja i tumača, što otežava jasno definiranje uloga (Wilson i Walsh, 2019).

2.2 Uloga tumača za jezik u postupku ispitivanja osumnjičenih i saslušanja svjedoka

Opisi uloge tumača variraju od neutralnog prevoditelja do aktivnog „kulturološkog posrednika“ koji razjašnjava nesporazume i osigurava učinkovitu komunikaciju. U kriminalističkoj praksi, najprihvatljiviji je interakcionistički pristup, gdje je tumač aktivni učesnik koji pomaže u konstruiranju značenja tokom konverzacije (Wadensjö, 1998; Roy, 2000). Mulayim i Lai (2017)

² Propisi u Brčko distriktu BiH predviđaju mogućnost da, u nedostatku tumača sa visokom stručnom spremom, ove poslove može obavljati i osoba sa srednjom ili višom stručnom spremom.

naglašavaju da tumač u ispitivanju osumnjičenih/svjedoka ima suportivnu ulogu, omogućava komunikaciju i pribavljanje iskaza. Tri ključne vještine tumača u kontekstu policijskog ispitivanja/saslušanja su: (1) dvojezičnost, (2) bikulturalnost, i (3) vještine prevođenja (Mulayim et al., 2015). Dvojezičnost podrazumijeva razumijevanje i korištenje dva jezika u različitim kontekstima (Williams, 2017), dok bikulturalnost označava izloženost dvjema kulturama i poznavanje njihovih ključnih faktora (West et al., 2017). Ipak, treća karakteristika koja čini kompetentnog tumača jeste visok nivo vještine verbalnog prevođenja i razumijevanja konteksta izgovorenih riječi (Mulayim et al., 2015).

Tumač treba posjedovati naznačene karakteristike, ali također i razumjeti asimetriju moći između istražitelja i osumnjičenog/svjedoka. Objektivni pristup, senzibilitet prema potrebama obje strane u konverzaciji, kao i profesionalno tumačenje doprinose pravednijem postupanju i efikasnijoj interakciji (Mulayim et al., 2015). Da bi tumačenje bilo konstruktivno, istražitelj treba tumača upoznati s ciljem i tehnikama ispitivanja, dok tumač treba informirati istražitelja o kulturološkom i jezičkom kontekstu razgovora. Spomenuto omogućava jasnije definiranje uloga istražitelja i tumača u okviru planiranja provođenja radnje ispitivanja osumnjičenog ili saslušanja svjedoka.

Zbog specifičnosti konverzacije koja se odvija u okviru ispitivanja osumnjičenog i saslušanja svjedoka, stručna osposobljenost tumača predstavlja ključni faktor. Goldman-Delahunty i saradnici (2020) navode da tumači trebaju biti u stanju prepoznati uobičajene tehnike ispitivanja/saslušanja, dok istražitelji trebaju biti informirani o ulozi tumača i prednostima i rizicima povezanim sa njihovom njihove upotrebom. Stručna osposobljenost tumača omogućava nepristrasnost u prevođenju, koja proizlazi iz kodeksa profesionalne etike tumača. Nepristrasnost u prevođenju je povezana i sa pitanjem odnosa povjerenja između tumača i obje strane koje učestvuju u razgovoru. Odnos povjerenja postoji onda kada istražitelj i osumnjičeni/svjedok, imaju povjerenje u kompetentnost tumača, te kada postoji uzajamno razumijevanje u vezi sa ciljevima provođenja radnje i profesionalnim ograničenjima svakog od njih (Salaets i Balogh, 2015; Wilson i Walsh, 2019, Walsh et al., 2020).

Promatrano sa psihološkog aspekta, tumač također može utjecati na tok razgovora sa osumnjičenim ili svjedokom. U tom smislu, kapacitet kratkoročnog pamćenja tumača predstavlja jedan od bitnih faktora, imajući u vidu da tumač tokom prevođenja treba u kratkoročnoj memoriji zadržati sadržaj koji je potrebno prevesti na drugi jezik. To je posebno važno kod primjene kognitivnih tehnika obavljanja razgovora, gdje faza slobodnog izlaganja osumnjičenog ili svjedoka zahtijeva precizno prevođenje. Nedosljedno prevođenje, sažimanje ili pojednostavljivanje negativno utječe na kvalitet iskaza osumnjičenog, odnosno svjedoka (Fowler et al., 2016). Različiti tumači koriste različite metode prevođenja, vokabular i kulturološka značenja u skladu sa vlastitim razumijevanjem, iskustvom, obrazovanjem, porijeklom, kulturom i obimom obuke (Hale, 2007). Osim toga, razgovori u kojima se govori o negativnim životnim događajima (npr. Saslušanje žrtve kao svjedoka seksualnog delikta i sl.), kod tumača izazivaju emocije koje mogu utjecati na njegovu neutralnost i mogućnost dosljednog prevođenja (Vredevelde et al., 2023; Morrison et al., 2024). Finalno, psiho-fizičko stanje tumača, uključujući fizički i emocionalni umor, može dodatno narušiti kvalitet prevođenja (Chen, 2017).

Imajući u vidu različite aspekte iz kojih se može promatrati uloga tumača u postupku ispitivanja osumnjičenih osoba/saslušanju svjedoka, u nastavku je ukazano na rizike koji se mogu javiti u pojedinim fazama provođenja ovih radnji.

2.3 Rizici u postupku ispitivanja osumnjičenih i saslušanju svjedoka posredstvom tumača

„Komunikacijski šumovi“ mogu se pojaviti u bilo kojoj fazi ispitivanja osumnjičenih ili saslušanja svjedoka putem tumača. Zbog toga je važno razmotriti rizike koji mogu utjecati na kvalitet i vjerodostojnost iskaza. S obzirom na to da osumnjičeni i svjedoci predstavljaju ranjive kategorije, rizici povezani s ispitivanjem/saslušanjem putem tumača analiziraju se u kontekstu PEACE modela³ (tehnike) obavljanja razgovora. Ovaj pristup elaboriranja naslovne problematike omogućava fokus na rizike u okviru etičkog pristupa provođenju radnji ispitivanja osumnjičenih/saslušanja svjedoka. Etičnost PEACE modela se zasniva na principima pravednosti, empatije, otvorenosti i traganju za istinom, stoga (Deljković i Fazlić, 2023), stoga razmatranje rizika u kontekstu ovog modela ne obuhvata negativne utjecaje imanentne tradicionalnim, neetičkim, manipulativnim ili netransparentnim pristupima.

Priprema i planiranje prva je faza ispitivanja osumnjičenih ili saslušanja svjedoka, u kojoj istražitelji prikupljaju informacije o osobi i kreiraju plan razgovora, uključujući ciljeve i činjenice koje treba dokazati. Nedostatak saradnje između istražitelja i tumača može predstavljati rizik u ovoj fazi, pa Howes (2019) naglašava važnost informiranja tumača o pravilima i strategijama vođenja razgovora, te povjerljivom karakteru razgovora. Posebno se ističe značaj informiranja tumača o strategijama koje se odnose na izgradnju dobrog odnosa istražitelja sa osobom koja se ispituje/saslušava, s obzirom da tumači obično nisu upoznati sa ovim strategijama (Goodman-Delahunty et al., 2020). Također, tumač bi trebao dati sugestije i povratne informacije o pravilima tumačenja, što može zahtijevati više vremena za pripremu (Perez i Wilson, 2007). Istražitelji ponekad oklijevaju koristiti tumače zbog poteškoća u njihovom pronalaženju, posebno van redovnog radnog vremena, ili straha da će tumač kasnije svjedočiti o okolnostima pribavljanja iskaza. U nedostatku tumača, angažman prijatelja, rodbine ili kolega kao tumača može ugroziti prava osumnjičenog/svjedoka (Wakefield et al., 2015). Stoga Holewik (2017) naglašava važnost faktora PACT: profesionalnost (e. *professionalism*), svijest i razumijevanje (e. *awareness and understanding*), saradnja (e. *cooperation*) i povjerenje (e. *trust*), kako bi faza pripreme i planiranja bila efikasna.

Početna faza ispitivanja osumnjičenog ili saslušanja svjedoka predstavlja formalni uvod i prvi kontakt, što Schollum (2005) označava kao ključnu za uspješan razgovor. Osumnjičeni ili svjedok se postepeno uvode u razgovor i daje im se pouka o pravima, obavijest o optužbi (osumnjičeni), te se objašnjava svrha i proces razgovora, uključujući ulogu tumača (Gudjonsson, 2007; Holewik, 2017). Kada osoba dolazi iz druge kulture ili pravnog sistema, razumijevanje pouke o pravima može biti kompleksno. Nakane (2007) ističe da način na koji istražitelj saopštava pouku ili optužbu može utjecati na tačnost prevođenja koje vrši tumač. Duža izlaganja kognitivno preopterećuju tumača, a kraće sekvence mogu biti problematične ako istražitelj prekida smislene cjeline, otežavajući vjerodostojan prijevod. Ako u ovakvim situacijama tumač nije dovoljno kompetentan, postoji veći rizik da prava osobe budu ugrožena.

Ova faza jednako zahtijeva da istražitelj ispolji angažiranost kroz zainteresiranost, uvažavanje i empatiju prema osobi s kojom razgovara. Često se dešava da uvodni dio ispitivanja/saslušanja

³ PEACE je akronim koji se koristi za označavanje pet faza provođenja ove tehnike: 1) priprema i planiranje (e. *planning and preparation*), 2) angažiranost i ekspanacija (e. *engage and explain*), 3) iskaz, objašnjenje i osporavanje (e. *account, clarification and challenge*), 4) završetak (e. *closure*), i 5) procjena (e. *evaluate*) (Milne i Bull, 2003; Deljković i Džepina, 2017).

umjesto stvarne komunikacije, postane rutinski dio policijskog postupanja. Ponašanje istražitelja tokom prvog kontakta određuje mogućnost izgradnje odnosa povjerenja sa osumnjičenim ili svjedokom. Kada se komunikacija odvija posredstvom tumača, izgradnja odnosa povjerenja može biti još teže ostvariva (Houston et al., 2017; Ewens, 2016). Nadalje, Holewik (2017) ističe da odnos povjerenja između istražitelja i osobe zavisi od odnosa povjerenja između istražitelja i tumača. Ako taj odnos ne postoji, istražitelju je teže ostvariti povjerenje s osumnjičenim ili svjedokom. Dodatno, položaj tumača u prostoriji može utjecati na uspostavljanje odnosa povjerenja, pri čemu je povoljnija situacija kada je tumač smješten između istražitelja i osobe (u trokut), nego kada se nalazi iza osobe ili pored istražitelja (Walsh et al., 2020; Goodman-Delahunty et al., 2020).

Središnja faza PEACE modela ispitivanja osumnjičenih ili saslušanja svjedoka fokusira se na pribavljanje iskaza, prvenstveno kroz slobodno izlaganje osumnjičenog ili svjedoka, koji bez prekidanja iznose detalje događaja (Böser, 2013). Slobodno izlaganje smanjuje pritisak koji istražitelji mogu vršiti na osumnjičenog/svjedoka postavljanjem pitanja i pomaže istražiteljima u razlikovanju istinitih od neistinitih iskaza (Oxburgh et al., 2016; van Beek et al., 2022). Međutim, prisustvo tumača može otežati postizanje cilja ove faze ispitivanja/saslušanja zbog prekida komunikacijskog toka koji su vrlo često uzrokovani nedostatkom kapaciteta kratkoročne memorije tumača (Fowler et al., 2016). Dodatno, Goodman-Delahunty i saradnici (2020) ističu da tumači koji nisu prošli profesionalnu obuku i nemaju spoznaje o tehnikama ispitivanja/saslušanja mogu negativno utjecati na kvalitet ove faze obavljanje razgovora. Isto tako, način prevođenja može utjecati na slobodno izlaganje svjedoka/osumnjičenog, pa tako Böser (2013) ističe da simultano prevođenje⁴ može dovesti do kognitivnog opterećenja tumača i učestalih prekida konverzacije ili sumarnog prevođenja koje izostavlja bitne detalje u okviru iskaza, dok je priroda konsekvativnog prevođenja⁵ takva da zahtijeva česte prekide izlaganja. S obzirom da način prevođenja može bitno utjecati na stav i ponašanje istražitelja koji provodi radnju ispitivanja/saslušanja (npr. Nestrpljivost, nervoza, nekooperativnost i sl.), tumač mora biti svjestan i da poštuje način na koji se riječi tretiraju u kontekstu u kojem se prevođenje odvija (Mulayim et al., 2015). Stoga, odluku o načinu prevođenja tumač bi trebao donijeti u dogovoru sa istražiteljem.

Tokom slobodne faze izlaganja, od ključnog značaja jeste aktivno slušanje koje omogućava istražitelju da aktivno procesuiru informacije koje mu saopštava osumnjičeni ili svjedok, a sve u cilju identificiranja eventualnih praznina i nedosljednosti u iskazu ili prikupljanja informacija koje su relevantne za istragu iz kojih mogu proizaći novi pravci ispitivanja/saslušanja (United Nations, 2024; Ost et al., 2016). Kompetencije tumača i način prevođenja mogu negativno utjecati i na mogućnost aktivnog slušanja, s obzirom da ono zahtijeva intenzivnu koncentraciju istražitelja na ono što govori osumnjičeni ili svjedok. Osim toga, tumač koji ne poznaje značaj neverbalne i paraverbalne komunikacije može ugroziti taktiku provođenja radnje ispitivanja osumnjičenog ili saslušanja svjedoka (npr. U situaciji kada istražitelj šutnjom želi podstaknuti osobu da nastavi iskazivanje, a tumač prekine navedenu šutnju) (Goodman-Delahunty et al., 2020).

Nakon slobodnog izlaganja, osumnjičenom/svjedoku je potrebno postaviti otvorena ili direktna pitanja radi objašnjenja ili osporavanja onoga što su rekli tokom slobodnog izlaganja (Dando et al., 2016). Jacobsen (2012) napominje da tumači pogrešnim prevođenjem mogu ometati

⁴ Prevođenje se odvija istovremeno dok osoba govori.

⁵ Prevođenje se odvija nakon što osoba završi izlaganje.

komunikaciju i nepotpuno prevoditi pitanja i odgovore, posebno ako se oslanjaju samo na memoriju i ne vode bilješke. Ovo je važno jer kvalitet i pouzdanost informacija dobivenih nakon postavljanja pitanja mogu biti umanjeni, čak i kada se komunikacija odvija na istom jeziku (Milne i Bull, 1999). Također, kulturološki aspekt može utjecati na ovu fazu ispitivanja, jer osobe iz kultura koje naglašavaju poštovanje i strah od autoriteta mogu imati poteškoća sa slobodnim izražavanjem pred istražiteljima (Anakwah et al., 2023).

Posljednje dvije faze ispitivanja osumnjičenog ili saslušanja svjedoka podrazumijevaju potvrdu prethodno rečenog i pružanje prilike za dodatna pojašnjenja, te razmatranje iskaza i određivanje daljnjih koraka (Gudjonsson, 2023). Važnost uloge tumača ostaje nepromijenjena, a osumnjičenom ili svjedoku je potrebno pružiti informacije o transkripciji i prijevodu zapisnika (npr. Prevođenje samo dijela razgovora koji se vodio na jeziku osumnjičenog/svjedoka). Tumač treba pročitati zapisnik kako bi osumnjičeni/svjedok imao uvid u njegov sadržaj (Howes, 2019). Istražitelji često precjenjuju svoje vještine vođenja razgovora (Walsh et al., 2017), stoga evaluaciju trebaju vršiti i nadređeni policijski službenici (Griffiths i Walsh, 2018). Problematičan je i proces evaluacije tumača, jer metode evaluacije još uvijek nisu standardizirane (Berk-Seligson, 2009; Nakane, 2014; Lai i Mulayim, 2015).

3. Méndezova načela

U završnom izvještaju Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija (UN) 2016. godine, Specijalni izvijestitelj UN-a o torturi, profesor Juan E. Méndez, pozvao je na razvoj protokola za etički pristup intervjuiranju kako bi se omogućilo prikupljanje istinitih informacija uz poštovanje ljudskog dostojanstva i integriteta (Méndez, 2021). Tom prilikom, profesor Méndez je istakao da etički pristup ispitivanju/saslušanju omogućava prikupljanje tačnih i pouzdanih informacija važnih za kriminalističku istragu (Deljković i Fazlić, 2023). Ova inicijativa rezultirala je usvajanjem *Principa efikasnog intervjuiranja za potrebe vođenja istraga i prikupljanja informacija* ili *Méndezovih načela*, koje je odobrio Odbor eksperata u maju 2021. godine uz podršku Inicijative za borbu protiv mučenja, Asocijacije za sprečavanje mučenja i Norveškog centra za ljudska prava (Anti-Torture Initiative, Association for the Prevention of Torture and the Norwegian Centre for Human Rights, 2021). U kreiranju Méndezovih načela učestvovalo je 80 eksperata iz 40 zemalja (Demirden, 2023). Zahvaljujući brojnim naučnim studijama, istraživači širom svijeta došli su do zajedničkih zaključaka koji podržavaju preporuke najboljih praksi utemeljenih na psihološkim procesima (Launay et al., 2022). Méndezova načela predstavljaju ključni napredak u razvoju neprisilnih metoda ispitivanja, pružajući naučno utemeljene smjernice za etičke mjere razgovora sa osumnjičenima, žrtvama i svjedocima (Shaeffer et al. 2023).

Méndezova načela pružaju neobavezujuće, ali autoritativne smjernice o neprisilnim metodama ispitivanja u skladu s ljudskim pravima, koje odbacuju prisilne, optužujuće i zlostavljajuće tehnike, a riječ je o sljedećih šest ključnih načela (United Nations, 2024): 1) temelji (e. *Foundations*), 2) praksa (e. *Practice*), 3) ranjivost (e. *Vulnerability*), 4) obuka (e. *Training*), 5) odgovornost (e. *Accountability*), i 6) primjena (e. *Implementation*).

Prvo načelo naglašava da intervjuiranje treba biti zasnovano na naučnim istraživanjima, pravnim normama i etičkim standardima. Naučna istraživanja su pokazala da je prisilno ispitivanje neučinkovito i kontraproduktivno, dok je intervjuiranje bazirano na izgradnji odnosa povjerenja, utemeljeno na standardima međunarodnog prava i profesionalnoj etici, učinkovito za prikupljanje pouzdanih informacija (Bernath, 2021).

Drugo načelo implicira da efikasan intervju predstavlja sveobuhvatan proces prikupljanja tačnih i pouzdanih informacija uz primjenu pravnih mjera zaštite (Anti-Torture Initiative, Association for the Prevention of Torture and the Norwegian Centre for Human Rights, 2021). Uspjeh intervjuiranja zavisi od pažljivog planiranja i temeljitog poznavanja dostupnih dokaza, dok primarni cilja treba biti otkrivanje istine, a ne isključivo dobivanje priznanja. Stoga, istražitelji moraju svoj pristup vođenju intervjua prilagoditi karakteristikama ličnosti i ponašanja svakog ispitanika, uz strogo poštovanje proceduralnih mjera, uključujući obavještanje o pravima. Za istražitelja je od ključnog značaja da izbjegava pristrasno ponašanje i prisilu, te da sa ispitanikom izgradi odnos utemeljen na poštovanju i povjerenju. U tom smislu, istražitelj mora aktivno slušati ispitanika i omogućiti mu da slobodno govori. Provedba ovog načela zahtijeva specifične korake prije, tokom i nakon intervjua, kako bi se osiguralo temeljito planiranje i striktno provođenje svih faza intervjua zasnovanog na izgradnji odnosa povjerenja. Također, procjena i evaluacija nakon obavljenog razgovora su od neprocjenjivog značaja za unapređenje prakse (Méndez i Ilsey, 2023).

Treće načelo odnosi se na ranjive kategorije osumnjičenih osoba i svjedoka, predviđajući da efikasno intervjuiranje uključuje prepoznavanje njihovih potreba u situacijama ranjivosti i odgovaranje na njihove potrebe, uzimajući u obzir različite faktore rizika⁶. Ovi rizici variraju zavisno od kontekstualnih, kulturoloških, vremenskih i situacijskih faktora (Deljković i Fazlić, 2023). Procjena rizika tokom intervjuiranja unapređuje zaštitu ljudskih prava temeljem pravovremenog prepoznavanja ranjivosti osumnjičene osobe ili svjedoka, što posljedično nalaže prilagođavanje procesa intervjuiranja njihovim individualnim karakteristikama. Ovo načelo postavlja novi standard za individualiziran i kontekstualno osjetljiv način intervjuiranja, a ujedno i povećavanja pouzdanosti dobivenih informacija (Shaeffer et al., 2023).

Četvrto načelo ističe da efikasno intervjuiranje zahtijeva specijaliziranu obuku i redovno stručno usavršavanje (Anti-Torture Initiative, Association for the Prevention of Torture and the Norwegian Centre for Human Rights, 2021). Suština ovog načela polazi od činjenice da široko rasprostranjena upotreba prisilnih tehnika i ograničena formalna obuka istražitelja otežavaju usvajanje naučno utemeljenih praksi intervjuiranja. U tom smislu, neophodan je pomak ka konceptualnoj i praktičnoj obuci istražitelja o tehnikama obavljanja razgovora, poput PEACE modela, koje pružaju odgovarajući okvir za razvoj specifičnih praksi istražnog intervjuiranja koje je moguće prilagoditi različitim pravosudnim sistemima. S tim u vezi, kontinuirana obuka i profesionalni razvoj su iznimno važan faktor kako bi se unaprijedila praksa istražnog intervjuiranja i uskladila sa rezultatima recentnih naučnih istraživanja iz ove oblasti (Demirden, 2023).

Peto načelo ukazuje na to da efikasna primjena etičkog pristupa intervjuiranju zahtijeva čvrstu posvećenost transparentnom i odgovornom postupanju unutar institucija (United Nations, 2024). U vezi s tim, Bernath (2021) ističe da prethodno spomenuto podrazumijeva pre-

⁶ Najčešći faktori rizika su sljedeći: (a) dob, spol, rodni identitet ili izražavanje ili seksualna orijentacija; (b) nacionalnost ili etnička pripadnost; (c) kulturno ili vjersko porijeklo; (d) tjelesni, intelektualni ili psihički nedostatak; (e) poteškoće s komunikacijom; (f) poteškoće u razumijevanju (uključujući jezične barijere); (g) nemogućnost čitanja i/ili pisanja; (h) stanja povezana sa starenjem kao što je demencija; (i) pripadnost manjinskoj skupini ili marginaliziranoj društveno-ekonomskoj skupini; (j) zdravstveni status osobe (npr., ozljeda, bolest, depresija, anksioznost, itd.); (k) prethodna traumatska iskustva; (l) imigracijski status; (m) biti trudna ili dobiti, ili biti primarni skrbnik i nemati priliku napraviti alternativne aranžmane skrbi; (n) priroda kaznenog djela koje se istražuje (Anti-Torture Initiative, Association for the Prevention of Torture and the Norwegian Centre for Human Rights, 2021).

gled i ažuriranje standardnih operativnih procedura, integraciju zaštitnih mjera u unutrašnje pravilnike i kodekse ponašanja istražitelja, te uspostavljanje mehanizama za suprotstavljanje neprimjerenom ponašanju. Transparentnost zahtijeva javno objavljivanje politika vezanih za intervjuiranje i nezavisni nadzor kroz nenajavljene posjete. Također, moraju biti dostupni brzi i pristupačni mehanizmi za podnošenje pritužbi kako bi se osiguralo da žrtve neprimjerenog ponašanja istražitelja mogu potražiti pravdu i odštetu. Prioritizacijom ovih elemenata, institucije podstiču kulturu poštivanja ljudskih prava i pridržavanja etičkim principima intervjuiranja.

Šesto načelo je posvećeno efikasnoj primjeni Méndezovih načela kroz odgovarajući nacionalni pravni okvir, adekvatnu diseminaciju relevantnim državnim organima, garanciju nezavisnosti sudstva i prava na pravičan postupak, te kreiranje suportivne institucionalne kulture. Efikasna primjena također zahtijeva finansijsku podršku, kao i saradnju sa zainteresiranim stranama poput agencija za provedbu zakona, istraživača i naučnika. U konačnici, šesto načelo naglašava da su djela važnija od riječi kada je riječ o primjeni Méndezovih načela (Méndez i Ilsey, 2023).

4. Diskusija

Na temelju analize naučne literature o ispitivanju osumnjičenih i saslušanju svjedoka posredstvom tumača jasno je da ovaj postupak implicira rizike koji mogu utjecati na pouzdanost i vjerodostojnost pribavljenog iskaza. Procjena ovih rizika je suočena sa poteškoćama s obzirom na nedostatak naučne utemeljenosti i standardizacije pravnih propisa i prakse postupanja. Kada je riječ o Bosni i Hercegovini, analiza pravnog okvira ukazuje na to da su navedeni problemi prisutni i u našoj praksi imajući u vidu neujednačenost pravne terminologije, kriterija za odabir i uslova korištenja tumača. Spomenuti nedostatak standardizacije u okviru krivičnogpravnog sistema Bosne i Hercegovine predstavlja jedan od rizika koji može utjecati na kvalitet rada tumača. S tim u vezi, propisi ne predviđaju ni obaveznu akreditiranu obuku tumača koja bi ih upoznala sa specifičnostima ispitivanja i saslušanja (npr. Tehnike vođenja razgovora, psihološki i etički aspekti). Također, nije uspostavljen ujednačen sistem za testiranje i nadzor tumača. Iako policijski priručnici propisuju obavezu angažiranja tumača u okviru postupanja sa stranim državljanima, detaljne smjernice za učinkovitu saradnju s tumačem nisu dostupne. Svemu navedenom doprinosi nedostatak naučnih istraživanja, što dodatno otežava sagledavanje rizika i problema u praksi. Stoga, potrebno je razmotriti na koji način naučna istraživanja i izmjene procedura postupanja mogu unaprijediti rad tumača u ovim procesima u Bosni i Hercegovini.

Sljedeći problem s kojim se suočavaju policijske agencije su kriteriji za donošenje odluke o potrebi angažiranja tumača. Ovu odluku potrebno je donijeti prije početka ispitivanja osumnjičenog ili saslušanja svjedoka, a posebno je osjetljiva u slučajevima kada osumnjičeni ili svjedok donekle razumiju i govore službeni jezik, ali samo u neformalnim situacijama (McEvoy, 2024). Istraživanja pokazuju da ne postoje standardizirane procedure za donošenje ove odluke, pa istražitelji često odluku donose iskustveno, odnosno na temelju vlastitih opservacija jezičkih sposobnosti osobe sa kojom vode razgovor (Wakefield et al., 2015; Evans et al., 2019). Međutim, ovaj proces ne bi trebao biti temeljen isključivo na iskustvu jer jezička sposobnost može varirati u ovisnosti o nivou stresa, umora ili temi razgovora, što istražitelj vrlo često nije u stanju da adekvatno procijeni (Powell et al., 2017). Stoga, Wakefield i saradnici (2015) predlažu kreiranje pisanih smjernica utemeljenih na naučnim dokazima za ispravno odlučivanje o potrebi za angažmanom tumača u svakom pojedinom slučaju.

Osim procjene jezičkih kompetencija osumnjičenog ili svjedoka, jedno od ključnih pitanja je procjena stručnih kompetencija tumača i utvrđivanje da li je on odgovarajući za slučaj (npr. U smislu kulture, jezika, starosne dobi, obrazovanja, religije ili spola). U slučajevima kada nije dostupan veći broj tumača za jezik osumnjičenog ili svjedoka, procjena stručnih kompetencija može predstavljati izazov za istražitelje (McEvoy, 2024). Konačni rezultat ove procjene zavisi od nivoa povjerenja istražitelja u tumačevu sposobnost da tačno prevede i prenese značenja direktno utiče na efikasnost komunikacije tokom ispitivanja ili saslušanja (Fowler et al., 2016). Povjerenje istražitelja u tumačeve sposobnosti je posebno važno u slučajevima kada su osumnjičeni ili svjedoci, osim zbog nepoznavanja jezika, dodatno ranjivi zbog faktora poput mentalnog stanja (npr. Intelektualne ili psihičke smetnje), uzrasta (npr. Maloljetnici) ili prirode krivičnog djela (npr. Silovanje, nasilje u porodici). Određeni autori (npr. Hale et al., 2018; Delahunty et al., 2020; Conway et al., 2021) ističu potrebu da se u okviru procedure ispitivanja osumnjičenog/saslušanja svjedoka koriste specijalizirani i certificirani tumači. Njihova istraživanja su pokazala pokazuju da je učinkovitost tumača veća što je tumač više specijaliziran za obavljanje svoje dužnosti u formalnim okolnostima kao što je policijsko ispitivanje ili saslušanje. U vezi s tim, pored dvojezičnosti, kao važni faktori za kvalitet rada tumača izdvajaju se: tačnost prijevoda, tačnost stila prenošenja informacija (npr. Paraverbalna komunikacija), sposobnost uspostavljanja povjerenja, korištenje prikladnih protokola, upravljanje razgovorom i poznavanje pravne terminologije (Hale et al., 2018).

Rizici i problemi elaborirani u ovom radu javljaju se u kriminalističkoj praksi širom svijeta, a uzroci su slični: nedostatak naučno utemeljenog pristupa provođenju ispitivanja ili saslušanja, nepostojanje jasnih pravnih propisa i neetičko postupanje prema osumnjičenima ili svjedocima. Zbog toga je važno da se ispitivanje osumnjičenih i saslušanje svjedoka putem tumača sagleda kroz primjenu Méndezovih načela i etičkog postupanja. Evidentna je potreba da policijske procedure ispitivanja/saslušanja posredstvom tumača trebaju biti utemeljene na nalazima empirijskih naučnih istraživanja. S obzirom na to da su spomenute procedure uslovljene jezičkim i kulturološkim faktorima (Anakwah et al., 2023), potrebno je provoditi empirijska naučna istraživanja u svim regionima, jer naučni nalazi koji vrijede za jedno područje ne moraju biti primjenjivi u drugom. Nadalje, kreiranje procedura treba se temeljiti na vrijednostima proklamiranim u međunarodnom pravu, što se primarno odnosi na zaštitu ljudskih prava osumnjičenih osoba i svjedoka, sa posebnim akcentom na zaštitu prava na pravičan postupak (Anti-Torture Initiative, Association for the Prevention of Torture and the Norwegian Centre for Human Rights, 2021). Osim spomenutog, etički pristup provođenju ovih istražnih radnji, poput PEACE modela, značajno će doprinijeti afirmaciji pravednog, pravičnog i zakonitog postupanja, te unaprijediti kvalitet rada kriminalističkih istražitelja i tumača (Shaeffer et al., 2023).

PEACE model, utemeljen na principima pravednosti, empatije, transparentnosti i traženju isključivo istine, omogućava učinkovitu saradnju između kriminalističkog istražitelja i tumača u svim svojim fazama⁷ (Howes, 2019; Fazlić i Deljković, 2023). Učinkovitost ove saradnje bitno utječe na rezultat ispitivanja osumnjičenog ili saslušanja svjedoka, a primjena modela unapređuje praksu policijskog ispitivanja/saslušanja i omogućava zaštitu prava osumnjičenog ili svjedoka (Milne i Bull, 2003). S obzirom na to da „jezička barijera“ predstavlja faktor ranjivosti, PEACE model pomaže istražiteljima i tumačima da prepoznaju i reaguju na potrebe ispitanika, bilo

⁷ Vidjeti Howes (2019).

da su one uslovljene situacionim ili personalnim faktorima (Demirden, 2023). Ovo naglašava potrebu za specijalističkim obukama, u okviru kojih istražitelji i tumači trebaju biti educirani o etičkom pristupu ispitivanju/saslušanju, Méndezovima načelima, te načinima uspostavljanja saradnje i odnosa povjerenja, uz poznavanje mehanizama zaštite prava osumnjičenih osoba/svjedoka.

Transformacija postupka ispitivanja osumnjičenih i saslušanja svjedoka posredstvom tumača ne može biti potpuna bez promjene institucija i institucionalne kulture. Potrebna je promjena pristupa na organizacijskom nivou kako bi se obezbijedila transparentnost i odgovornost u postupku ispitivanja/saslušanja. Shaeffer (2023) ističe da je potrebno temeljito evidentiranje svih slučajeva, uspostavljanje sistema odgovornosti, pravnih lijekova za osobe čija su prava ugrožena (uključujući novčane naknade i sprječavanje ponavljanja) i redovnih evaluacija procedura s ciljem njihovog unaprjeđenja. Nadalje, na strateškom nivou je potrebno definirati ulogu svih zainteresiranih strana zaduženih za implementaciju i inovaciju procedura, uključujući izgradnju institucionalnih kapaciteta za učinkovito ispitivanje/saslušanje posredstvom tumača. Imajući u vidu da ova transformacija treba imati sistematski i trajan karakter, izmjena osnovnog zakonodavnog okvira ili prilagođavanje priručnika za policijske obuke neće biti dovoljni. To dodatno zahtijeva integriranje promjena u zakonodavstvo, politiku suprotstavljanja kriminalitetu, te postupanje upravnih i pravosudnih organa (Shaeffer, 2023).

S obzirom na to da postoje varijacije u postupcima ispitivanja osumnjičenog/saslušanja svjedoka posredstvom tumača, buduća naučna istraživanja trebaju odgovoriti na neka ključna pitanja. Najprije, potrebno je dobiti odgovor na pitanje koji parametri trebaju biti zadovoljeni da bi se donijela odluka o angažmanu tumača u okviru ispitivanja/saslušanja. Dodatno, potrebno je definirati minimalne kriterije koje tumači moraju ispunjavati da bi mogli biti angažirani u spomenute svrhe. Postizanje naučnog konsenzusa u pogledu univerzalnih principa koji će poslužiti kao osnov za razvijanje jezički i/ili kulturološki prilagođenih regionalnih ili nacionalnih procedura, treba predstavljati jedan od budućih ciljeva naučnih istraživača. Također, neophodno je evaluirati postojeće protokole koji determiniraju rad tumača, kako bi se utvrdilo da li su pogodni za apliciranje u policijskom ispitivanju/saslušanju. Jedno od važnih pitanja jeste: trebaju li se kriminalistički istražitelji prilagoditi korištenju manje učinkovite tehnike ispitivanja/saslušanja zbog toga što to odgovara tumaču? Razmatranje ovog pitanja je bitno u kontekstu primjene konsekutivnog ili simultanog prevođenja tokom slobodne faze izlaganja osumnjičene osobe/svjedoka, ali i u kontekstu utvrđivanja istine u krivičnom postupku. Drugim riječima, pitanje koje zahtijeva odgovor: da li postojeći protokoli postupanja koje koriste tumači narušavaju kvalitet faze slobodnog izlaganja i sprječavaju li osumnjičenog/svjedoka da neometano iskazuju o onome što im je poznato?

Uzimajući u obzir da je pandemija Covid-19 dovela do uvođenja prakse ispitivanja osumnjičenih/saslušanja svjedoka na daljinu, uz pomoć tehnologije za prijenos slike i zvuka, potrebno je razmotriti prednosti i nedostatke ovog metoda. Ove naučne spoznaje mogu biti iskorištene i u situacijama kada tumač za specifičnu vrstu jezika nije fizički dostupan, ali ga je moguće angažirati "na daljinu". Nadalje, buduća istraživanja trebaju ukazati na prednosti obaveznog snimanja ispitivanja/saslušanja u svim situacijama, a posebno u pogledu sprječavanja i korigiranja eventualnih propusta koji su nastali u toku rada tumača. Osim toga, naučna istraživanja trebaju smjerati eksploatiranju svih pogodnosti koje savremena tehnologija pruža kako bi se unaprijedila učinkovitost procedura ispitivanja/saslušanja.

Potrebno je naglasiti da, za razliku od nekih drugih država, u Bosni i Hercegovini nema dovoljno naučnih istraživanja na ovu temu. Stoga, bi buduća istraživanja u našoj državi trebala smjerati sinergiji naučnih spoznaja iz oblasti kriminalistike, psihologije, komunikologije, lingvistike s ciljem uspješne identifikacije problema sa kojima se suočavaju kriminalistički istražitelji i tumači u praksi. Sinergija spomenutih znanja bi omogućila unaprjeđenje procedura i prakse ispitivanja/saslušanja posredstvom tumača u Bosni i Hercegovini utemeljeno na naučnim dokazima.

5. Zaključak

Na temelju analize dostupne literature može se zaključiti da ispitivanje osumnjičenog i saslušanje svjedoka putem tumača predstavlja specifičan i kompleksan oblik komunikacije. S obzirom na postojanje „jezičke barijere“ i potrebu ostvarenja saradnje između osoba različitih profila (istražitelji, tumači, osumnjičeni, svjedoci), vođenje ovakvih razgovora zahtijeva posebnu obuku i validaciju stečenih vještina u praksi. Osim toga, komunikacija posredstvom tumača dodatno je određena jezičkim i kulturološkim faktorima te formalnim kontekstom u kojem se ista odvija. To je dovelo do šireg interesovanja za ovu oblast naučnog istraživanja, kako naučnika iz domena kriminalistike i krivičnog prava, tako i iz domena psihologije, komunikologije, lingvistike i sl. Iako dosadašnja istraživanja nisu dovela do konsenzusa u pogledu ključnih faktora koji određuju postupak ispitivanja/saslušanja posredstvom tumača, ova oblast je iznimno važna, posebno s obzirom na povećan broj slučajeva u kojima se „stranci“ pojavljuju u ulozi osumnjičenih osoba ili svjedoka koje policijski službenici trebaju ispitati, odnosno saslušati.

Recentna naučna istraživanja pokazuju da etički pristup ispitivanju osumnjičenih, odnosno saslušanju svjedoka (npr. PACE model), kao i implementacija Méndezovih načela mogu značajno unaprijediti učinkovitost provođenja ovih radnji u kriminalističkoj praksi, što uključuje i situacija kada se komunikacija mora odvijati posredstvom tumača za jezik. Osnovna pretpostavka za uspjeh u ispitivanju/saslušanju uz pomoć tumača svakako je učinkovita saradnja i odnos povjerenja na kojem se trebaju zasnivati sve faze postupka ispitivanja, odnosno saslušanja. Ovakav pristup zahtijeva od kriminalističkog istražitelja da u okviru pripremne faze ispitivanja/saslušanja upozna tumača sa svim pojedinostima koje su od značaja za njegov rad, uključujući taktiku i cilj provođenja radnje. S druge strane, tumač za jezik je osoba koja kriminalističkog istražitelja treba informirati o svim pojedinostima vezanim za način i modalitete jezičkog prevođenja koje obavlja. Značaj uloge tumača se ogleda i u činjenici da svojim angažmanom i koordinacijom razgovora predstavlja posrednika u komunikaciji između istražitelja i osumnjičenog/svjedoka, te samim tim bitno utječe na uspostavljanje odnosa povjerenja između navedenih aktera. Isto tako, tumač svojim angažmanom može bitno doprinijeti kreiranju nenasilnog okruženja u kojem se vrši ispitivanje/saslušanje. Drugim riječima, tumač treba imati suportivnu ulogu kada je riječ o taktici i načinu provođenja radnje, ali je njegova uloga krucijalna u pogledu ostvarivanja dobrog odnosa i saradnje kako sa kriminalističkim istražiteljem, tako i sa osumnjičenom osobom ili svjedokom. Temeljita priprema i planiranje ispitivanja/saslušanja omogućit će da svaki od spomenutih aktera na efikasan način ostvari svoju ulogu.

Kada se govori o ovoj problematici, potrebno se usmjeriti i na ono što donosi budućnost, posebno sa aspekta primjene savremenih tehnologija u postupku ispitivanja osumnjičenog/saslušanja svjedoka. Iz tog razloga, temeljita i sistematična analiza prednosti i nedostataka korištenja tehnologije u ove svrhe, zahtijevat će i značajan fokus na pitanja kao što su: mogućnosti i ograničenja vođenja komunikacije na ovaj način, uloga neverbalne i paraverbalne komunikacije u

ovom obliku komunikacije, zaštita prava osumnjičenih osoba i svjedoka, ali i zaštita operativnih i dokaznih informacija koje se iznose u okviru ovih razgovora. Poseban aspekt budućih razmatranja svakako treba biti i korištenje tehnologije za audio-vizuelno snimanje ispitivanja/saslušanja, te mogućnosti koje ova vrsta tehnologija nudi u smislu unaprijeđenja načina registriranja obavljenih razgovora, ali i načina na koji ove audio-vizuelne registracije mogu pozitivno utjecati na kvalitet i evaluaciju rada tumača.

Literatura

- Anakwah, N., Sumampouw, N., i Otgaar, H. (2023). Cultural Aspects of Interviewing. U G. E. Oxburgh, T. Mykelbust, M. Fallon, i M. Hartwig (Ur.), *Interviewing and Interrogation: A Review of Research and Practice Since World War II* (str. 177-192). Torkel Opsahl Academic Epublisher (TOAEP)
- Anti-Torture Initiative, Association for the Prevention of Torture and the Norwegian Centre for Human Rights (2021). *Principles on Effective Interviewing for Investigations and Information Gathering*. <https://interviewingprinciples.com/>
- Baker-Eck, B., i Bull, R. (2023). How Do German Police Officers of Varying Empathy Levels React to Different Styles of Interviewing a Suspected Sex Offender? *International Journal of Law, Crime and Justice*, 74(5), 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.ijlcj.2023.100610>
- Bartels, L. (2011). *Police Interviews with Vulnerable Adult Suspects*. The Australian Institute of Criminology
- Berk-Seligson, S. (1988). The importance of linguistics in court interpreting. *La Raza Law Journal*, 2(1), 201–235
- Berk-Seligson, S. (2009). *Coerced confessions: The discourse of bilingual police interrogations*. Mouton De Gruyter.
- Bernath, B. (2021). The new Principles on Effective Interviewing for Investigations and Information Gathering – An overview. *Torture Journal: Journal on Rehabilitation of Torture Victims and Prevention of Torture*, 31(3), 121-126. <https://doi.org/10.7146/torture.v32i3.129960>
- Beune, K., Giebels, E., i Sanders, K. (2009). Are You Talking to Me? Influencing Behaviour and Culture in Police Interviews. *Psychology, Crime & Law*, 15(7), 597–617. <https://doi.org/10.1080/10683160802442835>
- Böser, U. (2013). “So Tell Me What Happened!”: Interpreting the Free Recall Segment of the Investigative Interview. *Translation and Interpreting Studies. The Journal of the American Translation and Interpreting Studies Association*, 8(1), 112-136. <https://doi.org/10.1075/tis.8.1.06bos>
- Bull, R., i Soukara, S. (2010). Four Studies of What Really Happens in Police Interviews. U G. D. Lassiter, i C. A. Meissner (Ur.), *Police Interrogations and False Confessions: Current Research, Practice, and Policy Recommendations* (str. 81–95). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/12085-005>

- Chen, S. (2017). The Construct of Cognitive Rend s Interpreting and Its Measurement. *Perspectives*, 25(4), 640-657. <https://doi.org/10.1080/0907676X.2016.1278026>
- Conway, V., Daly, Y., i McEvoy, G. (2021). Interpretation in Police Stations: Lawyers' Perspectives on Rights and Realities. *Journal of Human Rights Practice*, 13(3), 606–628. <https://doi.org/10.1093/jhuman/huab035>
- Council of Europe (1950). Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. U *Council of Europe Treaty Series 005*. Council of Europe.
- Dando, C. J., Geiselman, R. E., MacLeod, R., i Griffiths, A. (2016). Interviewing Adult Witnesses and Victims. U G. Oxburgh, T. Mykelbust, T. Grant, i Milne, R. (Ur.), *Communication in Investigative and Legal Contexts: Integrated Approaches from Forensic Psychology, Linguistics and Law Enforcement* (str. 79-106). John Wiley & Sons
- Deljković, I. i Džepina, I. (2017). *Tehnike ispitivanja osumnjičenih osoba*. Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu
- Deljković, I. i Fazlić, A. (2023). Univerzalna perspektiva etičkog pristupa ispitivanju osumnjičenika. *Policija i sigurnost*, 32(2), 184-197. <https://doi.org/10.59245/ps.32.2.6>
- Demiriden, A. (2023). Psychology of Investigative Interviewing: Implications of Mendez Principles in Advancing the Field. *Law and Justice Review*, 26, 141-173.
- Direktiva 2010/64/EU. *O pravu na tumačenje i prevođenje u kaznenim postupcima*. <http://data.europa.eu/eli/dir/2010/64/oj>
- Direktiva 2012/29/EU. *O uspostavi minimalnih standarda za prava, potporu i zaštitu žrtava kaznenih djela te o zamjeni Okvirne odluke Vijeća 2001/220/PUP*. <http://data.europa.eu/eli/dir/2012/29/oj>
- Evans, J. R., Shaffer, S. A., i Walsh, D. (2019). Interpreters in Investigative Interviewing Contexts. U R. Bull. i I. Blandón-Gitlin (Ur.), *The Routledge International Handbook of Legal and Investigative Psychology* (str. 133-148). Routledge
- Ewens, S., Vrij, A., Leal, S., Mann, S., Jo, E., i Fisher, R. P. (2016). The Effect of Interpreters on Eliciting Information, Cues to Deceit and Rapport. *Legal and Criminological Psychology*, 21(2), 286–304. <https://doi.org/10.1111/lcrp.12067>
- Fowler, Y., Vaughan, M., i Wheatcroft, J. (2016). The Interpreter-mediated Police Interview. U G. Oxburgh, T. Mykelbust, T. Grant, i Milne, R. (Ur.), *Communication in Investigative and Legal Contexts: Integrated Approaches from Forensic Psychology, Linguistics and Law Enforcement* (str. 315-333). John Wiley & Sons
- Gallai, F. (2013). "I'll just intervene whenever he finds it a bit difficult to answer": Exploding the myth of literalism in interpreter-mediated police interviews. *Investigative Interviewing: Research and Practice*, 5(1), 57–78. <https://iirg.org/wp-content/uploads/2021/02/II-RP-Volume-5-Issue-1-Gallai.pdf>
- Goodman-Delahunty, J., i Howes, L. M. (2017). High-stakes Interviews and Rapport Development: Practitioners' Perceptions of Interpreter Impact. *Policing and Society*, 29(1), 100–117. <https://doi.org/10.1080/10439463.2017.1293051>
- Goodman-Delahunty, J., i Martschuk, N. (2016). Risks and Benefits of Interpreter-mediated Police Interviews. *Varstvoslovje: Journal of Criminal Justice and Security*, 18(4), 451–471

- Goodman-Delahunty, J., Martschuk, N., Hale, S. B., i Brandon, S. E. (2020). Interpreted Police Interviews: A Review of Contemporary Research. U M. K. Miller i B. H. Bornstein (Ur.), *Advances in Psychology and Law: Volume 5* (str. 83-136). Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-54678-6>
- Griffiths, A., i Walsh, D. (2018). Qualitative analysis of qualitative evaluation: An exploratory examination of investigative interviewers' reflections on their performance. *Psychology, Crime and Law*, 24(4), 433–450. <https://doi.org/10.1080/1068316X.2017.1390115>
- Gudjonsson, G. H. (2007). Investigative interviewing. U T. Newburn, T. Williamson, I A. Wright (Ur.), *Handbook of Criminal Investigation* (str. 466-492). Willan Publishing
- Gudjonsson, G. H. (2023). Background to Interviewing Vulnerable Persons. U G. E. Oxburgh, T. Mykelbust, M. Fallon, i M. Hartwig (Ur.), *Interviewing and Interrogation: A Review of Research and Practice Since World War II* (str. 71-101). Torkel Opsahl Academic Epublisher (TOAEP)
- Hale, S. B. (2007). *Community interpreting*. Palgrave Macmillan
- Hale, S., Goodman-Delahunty, J., i Martschuk, N. (2018). Interpreter performance in police interviews. Differences between trained interpreters and untrained bilinguals. *The Interpreter and Translator Trainer*, 13(2), 107–131. <https://doi.org/10.1080/1750399X.2018.1541649>
- Holewik, K. (2017). PEACE in interpreter-mediated investigative interviews: working together to achieve best evidence. U W: A. Łyda, i K. Holewik (Ur.), *Interdisciplinary encounters : dimensions of interpreting studies* (str. 78-103). Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
- Houston, K. A., Russano, M., i Ricks, E. (2017). Any friend of yours is a friend of mine: investigating the utilization and interpreter in investigative interview. *Psychology, Crime & Law*, 23(5), 413–426. <https://doi.org/10.1080/1068316X.2017.1290091>
- Howes, L. M. (2019). Interpreted investigative interviews under the PEACE interview model: police interviewers' perceptions of challenges and suggested solutions. *Police Practice and Research*, 21(4), 333–350. <https://doi.org/10.1080/15614263.2019.1617145>
- Jacobsen, B. (2012). The significance of interpreting modes for question–answer dialogues in court interpreting. *Interpreting*, 14(2), 217-241. <https://doi.org/10.1075/intp.14.2.05jac>
- Launay, C., Brunel, M., i Bull, R. (2022). What Do Police Interview Eyewitnesses for? A Review. *Policing: A Journal of Policy and Practice*, 16(4), 602–614. <https://doi.org/10.1093/police/paab08>
- McEvoy, G. (2024). Interpreters in Garda Station Interviews – Impacts and Realities. U Y. Daly (Ur.), *Police Custody in Ireland* (str. 144-165). Routledge
- Méndez, J. E. (2021). The need for the Principles on Effective Interviewing for Investigations and Information Gathering. *Torture Journal: Journal on Rehabilitation of Torture Victims and Prevention of Torture*, 31(3), 117-120. <https://doi.org/10.7146/torture.v32i3.128719>
- Méndez, J. E., i Ilsey, M. (2023). Principles on Effective Investigative Interviews: A New Instrument of International Law. *Human Rights Brief*, 27(1). <https://digitalcommons.wcl.american.edu/hrbrief/vol27/iss1/1>

- Milne, R., i Bull, R. (1999). *Investigative Interviewing: Psychology and Practice*. Wiley
- Milne, R., i Bull, R. (2003). Interviewing by the Police. U D. Carson, i R. Bull (Ur.), *Handbook of Psychology in Legal Contexts*, Second Edition (str. 111-125). Wiley
- Morrison, L., Given-Wilson, Z., i Memon, A. (2024). The Impact of Emotionally Evocative Information on Interpreting Accuracy in a Mock Ssylum Interview. *Applied Cognitive Psychology*, 38(2), e4185. <https://doi.org/10.1002/acp.4185>
- Mulayim, S., i Lai, M. (2017). *Ethics for Police Translators and Interpreters*. CRC Press. <https://doi.org/10.1201/9781315368719>
- Mulayim, S., Lai, M. i Norma, C. (2015). *Police Investigative Interviews and Interpreting: Context, Challenges, and Strategies*. CRC Press. <https://doi.org/10.1201/b17419>
- Nakane, I. (2007). rend sinn Communicating the Suspect's Rights in Interpreted Police Interviews. *Applied Linguistics*, 28(1), 87–112. <https://doi.org/10.1093/applin/aml050>
- Nakane, I. (2014). *Interpreter-mediated Police Interviews: A Discourse- Pragmatic Approach*. Palgrave Macmillan
- O'Neill, M., i Milne, B. (2014). Success Within Criminal Investigations: Is Communication Still a Key Component? U R. Bull (Ur.), *Investigative Interviewing* (str. 123–146). Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-9642-7_7
- Ost, J., Scoboria, A., Grant, T., i Pankhurst, G. (2016). Recall, Verbatim Memory and Remembered Narratives. U G. Oxburgh, T. Mykelbust, T. Grant, i Milne, R. (Ur.), *Communication in Investigative and Legal Contexts: Integrated Approaches from Forensic Psychology, Linguistics and Law Enforcement* (str. 39-54). John Wiley & Sons
- Oxburgh, G., Fahsing, I., Haworth, K., i Blair, J. P. (2016). Interviewing Suspected Offenders. U G. Oxburgh, T. Mykelbust, T. Grant, i Milne, R. (Ur.), *Communication in Investigative and Legal Contexts: Integrated Approaches from Forensic Psychology, Linguistics and Law Enforcement* (str. 135-157). John Wiley & Sons
- Perez, I. A., i Wilson, C. W. L. (2007). Interpreter-mediated police interviews: Working as a professional team. U C. Wadensjö, B. Englund Dimitrova, i A. L. Nilsson (Ur.), *The Critical Link 4: Professionalisation of interpreting in the community* (str. 79-93). John Benjamins
- Powell, M. B., Fisher, R. P., i Wright, R. (2005). Investigative Interviewing. U N. Brewer i K. D. Williams (Ur.), *Psychology and Law: An Empirical Perspective* (str. 11-42). The Guilford Press
- Powell, M. B., Manger, B., Dion, J., i Sharman, S. J. (2017). Professionals' Perspectives about the Challenges of Using Interpreters in Child Sexual Abuse Interviews. *Psychiatry, Psychology and Law*, 24(1), 90–101. <https://doi.org/10.1080/13218719.2016.1197815>
- Pravilnik o stalnim sudskim tumačima, *Službeni glasnik Republike Srpske*, 111/04, 115/05 (2005)
- Pravilnik o uslovima, načinu i postupku upisa na listu stalnih sudskih tumača u Brčko distriktu BiH, *Službeni glasnik Brčko distrikta Bosne i Hercegovine*, 38/16, 33/19 (2019)
- Risan, P., Binder, P., -E., i Milne, R. J. (2016). Emotional Intelligence in Police Interviews— Approach, Training and the Usefulness of the Concept. *Journal of Forensic Psychology Practice*, 16(5), 410–424. <https://doi.org/10.1080/15228932.2016.1234143>

- Roy, C. (2000). *Interpreting as a discourse process*. Oxford University Press.
- Salaets, H., i Balogh, K. (Ur.). (2015). *Children and justice: Overcoming language barriers*. Intersentia Uitgevers N V
- Schollum, M. (2005). *Investigative Interviewing: The Literature*. Office of the Commissioner New Zealand Police
- Shaeffer, R., Hinestroza, V., i Tait, S. (2023). The Méndez Principles. U G. E. Oxburgh, T. Mykelbust, M. Fallon, i M. Hartwig (Ur.), *Interviewing and Interrogation: A Review of Research and Practice Since World War II* (str. 139-152). Torkel Opsahl Academic Epubliher (TOAEP)
- Shepherd, E. (2007). *Investigative Interviewing: The Conversation Management Approach*. Oxford University Press
- Silva, S. (2013). The right to interpretation and translation in Criminal Proceedings: the situation in Portugal. *Bridging the Gap(s) between Language and the Law: proceedings of the 3rd European Conference of the International Association of Forensic Linguists*, 86-100. <https://hdl.handle.net/10216/83289>
- Tripton, R. (2019). 'Yes I understand': language choice, question formation and code-switching in interpreter-mediated police interviews with victim-survivors of domestic abuse. *Police Practice and Research*, 22(1), 1-19. <https://doi.org/10.1080/15614263.2019.1663733>
- Ujedinjene nacije (Generalna skupština) (1966). *Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima*. <http://www.mhrr.gov.ba/pdf/medunarodnipakt%20b.pdf>
- United Nations (2004). *Human Rights Standards and Practice for the Police: Expanded Pocket Book on Human Rights for the Police*. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/training5Add3en.pdf>
- United Nations (2024). *Manual on Investigative Interviewing for Criminal Investigation*. <https://davidhorn.com/resource-hub/a-new-chapter-in-global-justice-the-manual-on-investigative-interviewing-for-criminal-investigation-has-been-launched/>
- United Nations (General Assembly) (1988). *Body of principles for the protection of all persons under any form of detention or imprisonment*. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/body-principles-protection-all-persons-under-any-form-detention>
- Uredba o stalnim sudskim tumačima, *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, 38/05, 22/06, 63/10, 72/10, 7/13, 29/14 (2014)
- van Beek, M. L. J., Bull, R., i Mijalković, S. (2022). A free account or not? Its effect upon information yield in strategic interviews with suspects. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, 19(3), 261-278. <https://doi.org/10.1002/jip.1600>
- Vredeveltdt, A., Given-Wilson, Z., i Memon, A. (2023). Culture, Trauma, and Memory in Investigative Interviews. *Psychology, Crime & Law*, 1–21. <https://doi.org/10.1080/1068316X.2023.2209262>
- Wadensjö, C. (1998). *Interpreting as interaction*. Longman
- Wakefield, S. J., Kebbell, M. R., Moston, S., i Westera, N. (2015). Perceptions and profiles

- of interviews with interpreters: A police survey. *Australian & New Zealand Journal of Criminology*, 48(1), 53–72. <https://doi.org/10.1177/0004865814524583>
- Walsh, D., King, M., i Griffiths, A. (2017). Evaluating interviews which search for the truth with suspects: But are investigators' self-assessments of their own skill truthful ones? *Psychology, Crime and Law*, 23(7), 647–665. <https://doi.org/10.1080/1068316X.2017.1296149>
 - Walsh, D., Oxburgh, G. E., i Amurun, T. (2020). Interpreter-Assisted Interviews: Examining Investigators' and Interpreters' Views on Their Practice. *Journal of Police and Criminal Psychology*, 35(1), 318–327. <https://doi.org/10.1007/s11896-020-09366-2>
 - West, A. L., Zhang, R., Yampolsky, M., i Sasaki, J. Y. (2017). More Than the rend Its Parts: A Transformative Theory of Biculturalism. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 48(7), 963–990. <https://doi.org/10.1177/0022022117709533>
 - Williams, S. (2017). Research and bilingualism and its relevance for interpreting. *HERMES – Journal of Language and Communication in Business*, 8(15), 143–154. <https://doi.org/10.7146/hjlc.v8i15.25371>
 - Williamson, T. M. (1993). From Interrogation to Investigative Interviewing; Strategic rend sin Police Questioning. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 3(2), 89–99. <https://doi.org/10.1002/casp.2450030203>
 - Wilson, L., i Walsh, D. (2019). Striving for Impartiality: Conflicts of Role, Trust and Emotion in Interpreter-assisted Police Interviews. *Pragmatics and Society*, 10(1), 122–151. <https://doi.org/10.1075/ps.00018.wil>
 - Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine (ZKP BiH), *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, 3/03, 32/03, 26/04, 13/05, 48/05, 46/06, 29/07, 53/07, 58/08, 12/09, 16/09, 53/09, 93/09, 72/13, 65/18 (2018)
 - Zakon o krivičnom postupku Brčko distrikta Bosne i Hercegovine (ZKP BD BiH), *Službeni glasnik Brčko distrikta Bosne i Hercegovine*, 34/13, 27/14, 3/19, 16/20 (2020)
 - Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine (ZKP F BiH), *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, 35/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 9/09, 12/10, 8/13, 59/14, 74/20 (2020)
 - Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske (ZKP RS), *Službeni glasnik Republike Srpske*, 53/12, 91/17, 66/18, 15/21 (2021)

LOST IN TRANSLATION: THE RISKS OF INTERPRETING IN SUSPECT INTERROGATION AND WITNESS INTERVIEWING PROCEDURES

Review scientific paper

Abstract

Suspect and witness statements are crucial in criminal cases; thus, particular attention is paid to their reliability and credibility. Statements are usually obtained through suspect interrogation and eyewitness interviewing, involving direct communication between investigators and witnesses or suspects. When the suspect or witness does not speak the language in which the interrogation or interview is conducted, the conversation depends on the interpreter's engagement. An inaccurate interpretation can increase the risk that the suspect or witness statement may be misunderstood, which directly impacts the reliability and credibility of the evidence obtained. Furthermore, an interpreter can alter conversation dynamics and the relationship between the investigator and suspect or witness. With the growing need for interpreters to engage in the process of obtaining statements from suspects or witnesses, recent research aims to understand the associated risks. This paper reviews key findings from previous research, focusing on the investigative and psychological aspects of questioning suspects and interviewing witnesses through interpreters. The findings were analysed using the Principles of Effective Interviewing ("Méndez Principles"). Additionally, the paper poses questions for future scientific research and presents recommendations for the engagement of interpreters in criminal investigations.

Keywords: suspect interrogation, witness interviewing, interpretation, the Méndez Principles, criminal investigation

Podaci o autorima

Adnan Fazlić, docent, Univerzitet u Sarajevu - Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije. E-mail: afazlic@fkn.unsa.ba.

Irma Deljković, redovna profesorica, Univerzitet u Sarajevu – Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije. E-mail: ideljkic@fkn.unsa.ba.

GENOCID UMIŠLJAJ I ŽRTVA

Stručni članak

Primljeno/Received: 13. 10. 2023.

Prihvaćeno/Accepted: 17. 7. 2024.

Sadmir TESKEREDŽIĆ

Sažetak

Zločin nad zločinima, kako se često referira na zločin genocida, kao najteži oblik zločina poznat čovjeku, česta je tema rasprava u međunarodnim krugovima (naučnim, političkim, diplomatskim) i to, mahom najviše, strana koje imaju neki subjektivni odnos ili vezu sa stranom koja je formalno ili neformalno optužena ili okrivljena za navedeni zločin. Rasprave se bave tumačenjem materijalne strane, odnosno bića krivičnog djela genocida, ali i procesnom stranom u odnosu na stvarne događaje koji imaju karakter genocida i koji su imali svoj sudski epilog, bilo na međunarodnim ili sudovima pojedinih država.

U procesnom smislu, obzirom da je postupak suđenja javan, argumentacija završava na špekulacijama i pokušajima diskreditacije međunarodnih sudova u političkom smislu i neargumentovanim tvrdnjama da genocid nije dokazan, uprkos pravosnažnim sudskim presudama i enormnoj dokaznoj građi koja je potpuno dostupna široj javnosti.

Sa materijalnog aspekta, rasprave se kreću u smjeru elemenata bića krivičnog djela genocida, kroz prizmu pojedinog slučaja, a u cilju isključenja jednog ili više elemenata kako bi se dokazalo nepostojanje, ili barem dovelo u pitanje postojanje, krivičnog djela genocida. Namjera, kao jedan od dva elementa umišljaja, (drugi jeste svijest) koji je bitan element bića krivičnog djela genocida, jeste predmetom ovakvih rasprava.

Pojedine rasprave sadrže brojne navode koji zaslužuju osvrt, ali usljed ograničenosti prostora te imajući u vidu prirodu i svrhu ovog rada, nismo u mogućnosti adresirati se svim njima.

Bez želje da ukazujemo na eventualnu tendencioznost ovakvih rasprava, obzirom da uključuju genocid izvršen u Bosni i Hercegovini tokom oružanog sukoba 1992.-1995., ovim radom ćemo analizirati dvije zanimljive tvrdnje, prvu - da je namjera presudan element za postojanje krivičnog djela - zločina genocida, te drugu - da za dokazivanje genocida nije dovoljno da su žrtve pripadnici jedne određene grupe, sa posebnim akcentom na kontekst krivičnog zakonodavstva Srbije i međunarodnog prava.

Ključne riječi

genocid, umišljaj, namjera, šticeño dobro

UVOD

Zločin genocida je Konvencijom o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida našao svoje mjesto u međunarodnom pravu, a subsekventno tome i u nacionalnim zakonodavstvima država koje imaju status stranaka Konvencije. Kao prvi korak neophodno je ukratko se osvrnuti na genocid kao krivično djelo, odnosno zločin, kako su ga definisali pozitivni međunarodni i državni propisi, a u svjetlu krivičnog pojma bića krivičnog djela.

Kako navodi Jovanović (1979, str. 361), a prema članku II Konvencije određuje biće zločina genocida.

„U ovoj konvenciji pod genocidom se podrazumijeva bilo koje od niže navedenih djela, počinjenih u namjeri da se potpuno ili djelomično uništi kao takva neka nacionalna, etnička, rasna ili religiozna grupa:

- a) Ubistvo članova grupe;*
- b) Teška povreda fizičkog ili mentalnog integriteta članova grupe;*
- c) Namjerno podvrgavanje grupe takvim životnim uslovima koji treba da dovedu do njenog potpunog ili djelomičnog uništenja;*
- d) Mjere usmjerene ka sprečavanju rađanja u okviru grupe;*
- e) Prinudno premještanje djece iz jedne grupe u drugu.“*

Sa druge strane Krivični zakonik Republike Srbije u članu 370., na gotovo identičan način definiše genocid:

„Ko u nameri da potpuno ili delimično uništi neku nacionalnu, etničku, rasnu ili versku grupu kao takvu naredi da se vrše ubistva ili teške povrede tela ili teško narušavanje fizičkog ili duševnog zdravlja članova grupe ili da se grupa stavi u takve životne uslove koji dovode do potpunog ili delimičnog istrebljenja grupe ili da se primene mere kojima se sprečava rađanje između pripadnika grupe ili da se vrši prinudno preseljavanje dece u drugu grupu ili ko u istoj nameri izvrši neko od navedenih dela, kazniće se zatvorom najmanje pet godina ili doživotnim zatvorom.“¹

Iz ugla krivično-pravne nauke, u oba slučaja možemo odrediti opće i posebne elemente krivičnog djela genocida. „...osnovni elementi krivičnog djela su: djelo (radnja čovjeka), protivpravnost, predviđenost krivičnog djela u zakonu i krivica.“ (Stanković, 2016, str. 77), a sa druge strane, „...svako krivično djelo ima svoje posebne elemente....posebni elementi uvjetuju postojanje tačno određenog krivičnog djela“ (Petrović, 2005, str. 117). Jasno je da su sadržani svi opći elementi krivičnog djela; djelo je čovjeka, sadrži društvenu opasnost, protivpravno je i, naravno, određeno u zakonu. Materijalno-formalni smisao krivičnog djela očigledno postoji. Sa druge strane, sadržana je skupina elemenata genocida kao posebnog krivičnog djela, odnosno oni njegovi elementi koji ga razlikuju od svih ostalih, što znači razlikuju opće od posebnog, te omogućavaju kvalifikaciju djela kao takvog. Ovo zapravo znači određenje djela kroz konkretna obilježja subjekta (izvršioca), objekta (štićenog dobra), načina izvršenja (protivpravne radnje ili više njih) i posljedice (društvena šteta proizvedena radnjom ili propuštanjem).

¹ Krivični zakonik Republike Srbije ("Sl. glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019);

Subjekt izvršenja nije eksplicitno naveden ili opisan, obzirom da jedino i isključivo to može biti čovjek ili grupa ljudi organizovana na bilo koji način (obavezni materijalni element krivičnog djela) (Stanković, 2016, str. 76). U odredbi Krivičnog zakonika uvedeni su i elementi koji preciznije razrađuju odgovornost: *ko naredi* ili *ko izvrši* – što nesumnjivo ukazuje da izvršilac može biti grupa ili pojedinac. Štićeno dobro u širem smislu, u ovom slučaju jeste određena grupa ili zajednica ljudi koji dijele neko od navedenih zajedničkih obilježja (etnička, nacionalna, rasna) koje ih čini jedinstvenom skupinom. Kada je u pitanju radnja izvršenja, taksativno su pobrojane radnje koje mogu za posljedicu imati ostvarivanje zločina genocida ukoliko su usmjerene ka šticećenom dobru. Ovdje dolazimo do posljedica genocida koje se ogledaju u potpunom ili djelimičnom uništenju šticećenog dobra.

Krivičnog djela genocida sadrži dva elementa koja ostavljaju kakav takav prostor za raspravu – namjeru (umišljaj) i šticećeno dobro (određena grupa ljudi).

NAMJERA

Jedna od rasprava se tiče posebno namjere izvršenja zločina genocida. Namjera je u krivično-pravnoj nauci zapravo jedan od dva elementa, pored svijesti, koji čine umišljaj, odnosno psihološki odnos učinioca prema izvršenju krivičnog djela. Jovan Ćirić (2015, str. 27) u svom članku „Genocidna namera“ raspravlja o namjeri da se izvrši genocid, odnosno o specijalnom umišljaju kao uslovu za postojanje zločina genocida. Kraća analiza njegovih tvrdnji će biti predmetom ovog poglavlja. Krivični zakonik Srbije prepoznaje dvije vrste umišljaja, direktni (*dolus directus*) i eventualni (*dolus eventualis*) (Srđić & Miljković, 1979, str. 1520):

„Krivično delo je učinjeno sa umišljajem kad je učinilac bio svestan svog dela i hteo njegovo izvršenje ili kad je učinilac bio svestan da može učiniti delo pa je na to pristao.“²

Očigledno je da se radi o općem pojmu umišljaja, uz podjelu na dvije osnovne vrste umišljaja, mada pravna nauka poznaje još nekoliko vrsta umišljaja koji su više filozofskog karaktera. „Bez namere uništenja nacionalne, etničke, rasne ili verske grupe, genocida zapravo uopšte i nema, kaže klasično krivično-pravno shvatanje pojma genocida.“, tvrdi Ćirić (2015, str. 27), zanemarujući nastupanje posljedica koje mogu imati karakter genocida.

Član 30. stav 1. Rimskog statuta o Međunarodnom krivičnom sudu reguliše pitanje umišljaja na sličan način

„Ukoliko se ne dokaže suprotno, osoba će biti krivično odgovorna i subjektom kazne za zločin pod jurisdikcijom Suda samo ako su materijalni elementi izvršeni sa namjerom i znanjem.“³

dalje razrađujući da je namjera može biti definisana kao namjera da izvrši djelo ili želja za nastupanjem posljedica.⁴

² *Krivični zakonik Republike Srbije*. Član 25. ("Sl. glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019);

³ *Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda*. Članak 30. stav 1. (1998).

⁴ *Ibidem*. Članak 30. stav 2. i 3. .

Članak II Konvencije, potpuno logično, nalaže da krivično djelo genocida ne može biti učinjeno iz nehata, posebno ako se ima u vidu da to nije jednokratno krivično djelo (jer je moguće uništiti jednu etničku grupu ljudi, primjerice bombaškim napadom u bogomolji), nego složeno krivično djelo koje se manifestuje kroz vrijeme i sastoji od više pojedinačnih, ali povezanih akcija usmjerenih protiv određene konkretne grupe ljudi sa očiglednim ciljem proizvođenja posljedica koje se ogledaju u djelimičnom ili potpunom uništenju iste. Kako navodi Petrović (2005, str. 189): „Složeno krivično djelo se sastoji iz dva ili više krivičnih djela koja su zakonom međusobno nužno povezana pri čemu je propisana teža kazna za njegovog počinitelja.“ Još jednostavnija definicija je „Složeno krivično djelo – krivično delo sastavljeno od dva ili više krivičnih dela“ (Srđić & Miljković, 1979, str. 1313). Upravo radi ovoga, odredba sadrži voljni element povezan sa posljedicom - potpunim ili djelimičnim uništenjem, ne nužno sa radnjom izvršenja - „u namjeri da potpuno ili djelimično uništi“, u protivnom bi pojedinačna krivična djela, recimo terorizma, posebice pojedinačni napadi sa masovnim smrtnim posljedicama bilo teško precizno razgraničiti od krivičnog djela genocida. Kako navodi Quigley (2006, str. 89) „Članak II definiše genocid kao jednu od radnji pobrojanih u tačkama od (a) do (e), počinjenih sa namjerom da uništi grupu.“

Dovođenje voljnog elementa u neposrednu vezu sa postojanjem bića zločina genocida na način da je izvršilac morao imati isključivo „genocidnu nameru“ (specijalni umišljaj), a zanemarujući psihološki element svijesti o zločinu, odnosno razumijevanje učinioca o tome da je ostvario sve elemente zločina genocida, logički dovodi do isključivanja svake druge vrste umišljaja kao bitnog elementa postojanja zločina genocida (direktni ili indirektni). U tom smislu, genocid bi postojao samo onda kada je izvršen sa specijalnim umišljajem. Preciznije, Ćirić tvrdi da bez isključive „genocidne namjere“, krivično djelo genocida ne postoji. Sa druge strane, ukoliko se dovede u pitanje namjera za izvršenje genocida – stiču se uslovi za postojanje zločina protiv čovječnosti⁵ i/ili ratnog zločina protiv civilnog stanovništva⁶, a ostvarena obilježja krivičnog djela genocida bi bila posljedica nehata jer počinitelj nije imao voljni element – „genocidnu nameru“. U neposrednoj vezi sa ovom intencijom jeste dovođenje u pitanje shvatanja šticećenog dobra (Ristivojević, 2011, str. 52).

Ovi zločini mogu imati potpuno drugu prirodu jer njihova namjera (odlučujuća razlika), prema zakonskoj definiciji (Ristivojević, 2011, str. 52), nije usmjerena na uništenje određene etničke, rasne ili nacionalne grupe, nego civilnog stanovništva. Civilno stanovništvo je mnogo širi pojam, koji može i ne mora obuhvatati samo jednu posebnu grupu, radi se samo o nenaoružanim osobama, koje nisu dio bilo kakvih oružanih formacija i koje ne učestvuju u sukobima ili ratu. Upravo ovo je razlogom izbjegavanja alternative obzirom da je na području Srebrenice, u julu 1995. godine, nesumnjivo bila isključivo bošnjačka populacija (Eric & Peres, 2000).

U smislu prethodno rečenog, logičan i jedini smjer kretanja Ćirića (2015., str 27.) jeste upravo razmatranje umišljaja, odnosno naglašavanje posebne vrste umišljaja – *dolus specialis*: „*Teret dokazivanja zločina genocida se manifestuje u kompleksnosti dokazivanja specijalnog ili posebnog umišljaja „dolus specialis“, koji je pored genocida propisan i za neke oblike zločina protiv čovečnosti.*“

⁵ *Krivični zakonik Republike Srbije*. Član 371. ("Sl. glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019).

⁶ *Krivični zakonik Republike Srbije*. Član 372. Stav (1) - (5). ("Sl. glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019).

Prvenstveno je potrebno osvrnuti se na pojam *dolus specialis*. Prema Srdiuć & Miljkoviću, (1979, str. 1521.) „*Dolus specialis* postoji kada je učinilac preduzetom radnjom ostvari posledicu koju je želeo.“ Prema profesoru Petroviću (2005., str 228.), „*Dolus specialis* po svojoj sadržini obuhvata opći pojam umišljaja.“, koji je definisao kao „...svjesno i voljno ostvarenje krivičnog djela.“ U tom smislu, težnja ka odlučujućem razgraničenju umišljaja i specijalnog umišljaja za zločin genocida, je potpuno bespredmetna. Profesor Stanković (2016), u svom udžbeniku, uopće ne razmatra specijalni umišljaj kao krivičnu-pravnu kategoriju. Sličnog stajališta su i profesor Srzentić i dr. (1998, str. 245), koji prepoznaju specijalni umišljaj, ali ne daju mu praktični značaj. Nadalje, ako imamo u vidu pravilo *dolus semper praestatur*⁷, odnosno činjenicu da „umišljaj je uvijek redovan oblik krivice koji dovodi do krivične odgovornosti“ (Stanković, 2016, str. 130), jedini cilj razmatranja umišljaja na ovaj način jeste potencijalno drugačija kvalifikacija konkretnog krivičnog djela genocida.

Kada je u pitanju primjerice, Genocid na području Srebrenice, imajući u vidu neoborive dokaze o višednevnom sistematskom mučenju i ubijanju zarobljenika, upornom progonu i zarobljavanju ljudi po okolnim šumama, ubijanju djece i starih, brojne gotovo identične akcije koje su, objektivno, u svojoj ukupnosti djelovale potpuno organizovano, namjere počinitelaca su očigledne, obzirom da radnje i posljedice odgovaraju odredbama člana II Konvencije.

„Od početka Bosanskog Rata (1992-1995), srpske paravojne formacije su koristile silovanja, mučenja, deportaciju i pokolj bošnjačkih civila. Međunarodni Sud za bivšu Jugoslaviju (ICTY) je ove radnje vidio kao ratne zločine i zločine protiv čovječnosti. Kao dio koordiniranog srbijanskog i bosansko-srpskog političkog i vojnog plana da naprave etnički čistu veliku Srbiju, što je ostvarilo zločin genocida“, navodi Bartrop (2016, str. 36).

Dolus generalis postoji u svakom slučaju ukoliko postoji svijest o izvršenju krivičnog djela, pa i onda „...kada počinitelj pogrešno vjeruje da je preduzetom radnjom proizveo onu posljedicu koju je htio, pa preduzima drugu radnju prema istom objektu, ali u drugom cilju. (npr. da ukloni tragove)“ (Petrović, 2005, str. 228). Srpske jedinice su nakon pokolja, tijela žrtava pokušale sakriti u tajnim masovnim grobnicama - „...vojska bosanskih srba je zarobila sve dječake i muškarce starosne dobi između 10 i 65 godina koje su mogli naći, odvela ih van grada, ubila u okolnim brdima te zakopala u masovne grobnice“ (Bartrop, 2016, str. 236).“ Prema presudi Radislavu Krstiću, utvrđeno je da je zločin sistematski prikrivan (*dolus generalis*) „...u jesen 1995. preduzete mjere da se prikriju razmjeri zločina.“⁸

Možda najvažnije pitanje, koje u raspravama neopravdano ostaje zapostavljeno, jeste pitanje objektivne odgovornosti, odnosno slučajevi gdje je dozvoljena pretpostavka krivnje. Možda najvažniji primjer, u kontekstu ovog rada, jeste *komandna odgovornost* – „...predstavlja odgovornost politički ili vojno nadređene osobe za postupke svojih potčinjenih kada je znala ili nije znala ali je imala osnovanog razloga da zna da je potčinjeni učinio ili će učiniti krivično djelo, a nije preduzela mjere da to spriječi ili pak da potčinjenog kazni (Petrović, 2005, str. 220). Komandna odgovornost kao oblik krivnje je propisana u članku 28 Rimskog statuta⁹, a omogućuje krivično gonjenje za zločine i u onim situacijama kada je teško locirati direktnog izvršioca ili se radi

⁷ *Za dolus se uvijek odgovara*, lat. prim. prev.

⁸ Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju. *Presuda u predmetu Krstić IT-98-33-A* (2004).

⁹ *Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda*. Članak 28. (1998).

o više njih. Ovo je bitno i stoga što genocid može izvršiti samo organizovana grupa, formacija, država i slično, ali i stavlja genocid u užu krug posebnih krivičnih djela za koja se pored subjektivne, može utvrđivati i objektivna odgovornost. Komandna odgovornost je bitna i iz razloga što objektivna odgovornost za genocid može postojati, ali po pravilu ne mora podrazumijevati specijalni umišljaj koji po svojoj prirodi podrazumijeva *svijest i volju* usmjerene ka izvršenju genocida. U predmetu Radoslav Krstić¹⁰, sud je izrekao presudu na osnovu objektivne odgovornosti.

Potrebno je osvrnuti se na tvrdnju da „...„*dolus specialis*“, koji je pored genocida propisan i za neke oblike zločina protiv čovečnosti.“, koja nema osnova, obzirom da *dolus specialis* nije propisan niti za genocid (bilo da se radi o Rimskom statutu¹¹ ili članu II Konvencije koju smo već ranije spomenuli), niti za zločine protiv čovječnosti. Austrijsko i njemačko pravo poznaju „*dalju namjeru*“, koja bi mogla imati karakteristike *dolus specialis* – „Ali njihovi zakoni ne osiguravaju spreman odgovor na konkretni psihički element primjenjiv na „*dalju namjeru*“ (Quigley, 2006, str. 116). U predmetu Jelišić¹², odbrana je raspravljala o *dolus malus*, ali je „...postupajuće vijeće...odgovorilo da će koristiti termin u svojoj analizi Članka II, ali da „ne istom ne pridaje nikakvu važnost kakvu bi isti mogao nositi u nacionalnom zakonodavstvu“ (Quigley, 2006, str. 116). Također, Krivični zakonik Srbije, ne poznaje *dolus specialis* čak ni u, već spomenutom, dijelu obilježja krivičnog djela genocida.¹³

Kada je u pitanju sudska praksa, u presudi Radoslavu Brđaninu sud je zauzeo stav da je u pogledu genocida „...dovoljno je da je optuženi ušao u udruženi zločinački poduhvat da počini drugačiji zločin sa sviješću da mu je izvršenje tog dogovorenog krivičnog djela, učinilo razumno predvidivim da će krivično djelo za koje se tereti, počinuti drugi pripadnici udruženog zločinačkog poduhvata...“¹⁴ Očigledno je da se radi o stavu da je i indirektni umišljaj, također, relevantan! Vijeće suda u žalbenom postupku protiv Rukundo Emmanuel, a u vezi žalbenih navoda o nedostatku namjere za počinjenje genocida, je kao dokaz namjere počinioca cijenilo posljedice njegovog djelovanja „...široko rasprostranjeni napadi na Tutsije u Ruandi, te kontekstualni dokazi o ciljanju Tutsisa u prefekturi Gitarama, kao okvir ili kontekst u kojem se tumače brojni drugi pokazatelji Rukundoovih namjera...“¹⁵ Vijeće je težište u donošenju odluke stavilo na posljednicu koju je proizveo optuženi, što i jeste najbitniji elemenat krivičnog djela genocida.”

ŽRTVA

Pojedini autori dovode u pitanje shvatanje pojma grupe iz članka II Konvencije, od strane Međunarodnog krivičnog suda, i to kada je u pitanju genocid tokom oružanog sukoba u Bosni i Hercegovini. U tom smislu barata se različitim argumentima, od brojčanih prikaza, najčešće po-

¹⁰ Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju. *Presuda u predmetu Krstić IT-98-33-A* (2004).

¹¹ *Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda*. Članak 30. stav (1). (1998).

¹² Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju. *Presuda u predmetu Jelišić IT-95-10-A*.(2003).

¹³ *Krivični zakonik Republike Srbije čl. 22. i 25.* ("Sl. glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019)

¹⁴ Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju. *Presuda u predmetu Brđanin radoslav, IT-99-36-A*. (2004)

¹⁵ Međunarodni krivični sud za Ruandu. *Presuda u predmetu Rukundo Emmanuel, ICTR-2001-70-A*. (2009).

ređenja između dva različita događaja (dva Genocida), do raspravljanja pravomoćnih presuda, čak i onih donesenih na osnovu priznanja.

U nastavku ćemo ukratko analizirati neke od tvrdnji Kjella Magnussona (2013), u članku „Pojam genocida: Jaz koji se širi“, da u Srebrenici nije počinjen genocid, u svjetlu međunarodne krivično-pravne nauke.

Dovođenje u pitanje genocida sa aspekta brojnosti, kako to čini Magnusson (2013), je potpuno bespredmetno obzirom da Članak II Konvencije ne govori o brojevima, bilo konkretnim bilo procentualno. Stoga broj ili procenat žrtava genocida *per se* ne igra ulogu u određivanju bića krivičnog djela. U prilog navedenom ide i praksa Međunarodnog krivičnog suda – presude ne sadrže brojeve i/ili procenante kao matematičke elemente određivanja bića krivičnog djela genocida, niti je to obavezno, ali mogu biti dijelom obrazloženja odluka sudskog vijeća u cilju formiranja preciznije slike događaja na osnovu koje je odluka donesena. „Precizno je utvrđeno da veliki broj žrtava nije element zločina genocida. Žalbena vijeće podsjeća i da „posebno veliki broj žrtava može biti otežavajuća okolnost u odnosu na kaznu za ovaj zločin ako obim ubistava premašuje onaj potreban za istrebljenje.“ Žalbena vijeće dalje podsjeća da je istrebljenje čin ubijanja u „velikim razmjerima“, te da termin „velikih razmjera“ ne sugerira strogi numerički pristup s minimalnim brojem žrtava.“¹⁶

Raspravljajući o genocidu u Bosni i Hercegovini, Kjell Magnusson (2013) je ustvrdio da *„Ono što genocid čini posebnim je cilj da se čitavoj jednoj grupi ljudi ne dozvoli da postoji.“* je potpuno pogrešno shvaćanje odredbe Članka II Konvencije ili namjerno i tendenciozno izostavljanje dijela „ili djelimično“. Ovakvo shvaćanje bi značilo da se ni Holokaust nije počinjen, obzirom da bi jedno od posebnih obilježja genocida bio njegova posljedica – isključivo - potpuno uništenje određene grupe. Stoga sud ispravno zaključuje u predmetu Krstić:

„Izuzev u slučajima koje smo gore naveli, pogubljenja su imala tako masovni karakter da su dovela do nestanka vojno sposobnih muškaraca bosanskih Muslimana iz Srebrenice.“¹⁷

Magnusson (2013) iznosi i stav po kojem je sud napravio grešku u pogledu utvrđivanja *svrhe uništenja* pridavajući značaj nestanku sa geografskog područja: *„Sud nije dokazao da je svrha bila uništenje bošnjačkog naroda kao takvog, čak ni u Srebrenici, već se umesto toga fokusira na njegov nestanak sa geografskog područja.“* Tvrdnja prije svega ima procesni nedostatak, obzirom da u skladu sa akuzatorskim principom krivičnog postupka, s jedne strane tužilaštvo dokazuje, a sud odlučuje na osnovu iznesenih činjenica – koje će prihvatiti kao dokaze, sa druge strane. U pogledu nestanka sa geografskog područja, Članak II Konvencije ne definiše prostorni element kao obilježje bića krivičnog djela, što je u neposrednoj vezi sa pojmom djelimično, koji autor iznova zanemaruje – nestanak sa određenog geografskog područja jeste djelimično uništenje.

Autor se niti u jednom dijelu teksta ne osvrće na posljedicu zločina o kojem raspravlja, a koja, u slučaju Srebrenice, nikako ne može biti zanemarena. Istu je sud uzeo u obzir u presudi Radislavu Krstiću.¹⁸

¹⁶ Međunarodni krivični sud za Ruandu. *Presuda u predmetu Ndahimana Gergoire*, ICTR-01-68-A. (2013).

¹⁷ Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju. *Presuda u predmetu Krstić IT-98-33-A* (2004).

¹⁸ Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju. *Presuda u predmetu Krstić IT-98-33-A* (2004).

Razmatrajući slučaj Sikirica¹⁹, Magnusson (2013) bez osnova zaključuje: *“Ne radi se o tome da sudije usled nedostatka dokaza nisu bile u mogućnosti da osude nekog pojedinca, radi se o tome da su sudije zaključile da u Prijedoru uopšte nije počinjen genocid.”* Navedenom tvrdnjom autor implicira da u Prijedoru nije počinjen genocid, zanemarujući činjenicu da je sasvim moguće da sudu nisu prezentirani svi stvarni dokazi, svjesno izbjegavajući jasno odrediti da je sud odlučio na osnovu dokaza koji su izvedeni pred vijećem u konkretnom slučaju. Prema tome moguće je da genocid nije dokazan u konkretnom predmetu, ali se ne može reći da uopće nije počinjen.

Koristeći se ovom konstatacijom, autor stvara temelj za raspravu o Genocidu na području Srebrenice i dovođenje u pitanje odluku suda u predmetu Krstić. Polazeći od pretpostavke da je sud u slučaju Sikirica postupio ispravno (nije utvrdio genocid), autor kritikuje postupanje suda u predmetu Krstić (utvrđen genocid). Očigledno je zanemarivanje nekoliko bitnih pravnih činjenica: svaki predmet je *res sui generis* naročito u pogledu dokaza koji su izvedeni, te prema tome poređenje nema nikakvog osnova; da sudije odlučuju, između ostalog, na osnovu slobodnog sudijskog uvjerenja (načelo slobodne ocjene dokaza); te da se odgovornost (objektivna ili subjektivna) utvrđuje u svakom pojedinom slučaju.

Magnusson (2013) također tvrdi: *„Da bi se određena situacija smatrala genocidom, nije dovoljno reći da su ljudi ubijeni zbog njihove pripadnosti određenoj grupi. Da je ovo slučaj svaki građanski rat bi predstavljao genocid.“*

Pripadnost određenoj grupi jeste presudan element bića krivičnog djela genocida, kako smo već naveli. Članak II Konvencije navodi četiri vrste grupa koje štiti (nacionalna, etnička, vjerska ili rasna), ne navodeći druge grupe, primjerice kako to autor čini. Ukoliko konstataciju shvatimo doslovno – rat (međunarodni ili nemeđunarodni oružani sukob (ICRC, 2008)) postaje uslov za postojanje genocida. Stoga, ukoliko krenemo od osnovne definicije oružanog sukoba: *„Rat²⁰ je sveobuhvatan i intenzivan sukob država, vojnih saveza, ili različitih društvenih snaga unutar jedne države, u kojem se obostrano, masovno i organizirano primjenjuje nasilje i vodi oružana borba, radi ostvarivanja određenih političkih, ekonomskih, vojnih i drugih ciljeva“* (Beridan, 2003, str. 110), nailazimo na niz spornih činjenica. Genocid može biti sastavni dio oružanog sukoba (Drugi svjetski rat i Holokaust, agresija na Bosnu i Hercegovinu i Genocid u Srebrenici), ali oružani sukob nije sastavni dio genocida niti mora uopće postojati da bi se radilo o genocidu (Genocid nad Ujgurima u Kini (Mattis, 2021) (George Washington University, 2022) (Pronina, 2022)). Oružani sukob podrazumijeva sukob organizovanih oružanih grupacija, što isključuje civilno stanovništvo, vojno nesposobne osobe (djecu, stare, bolesne, ranjene), ali i zarobljenike koji u pravilu nisu u stanju pružiti otpor, odnosno baš one skupine ljudi koje su najčešće žrtve genocida. Preslikamo li ovo na građanski rat (Fearon, 2007), odnosno neinternacionalni sukob (ICRC, 2008), na način na koji to sugeriše Magnussen, u kojem su sukobljene strane građani unutar jedne države (šira grupacija) – dolazimo do potpune besmislice koja bi se, kada bi autora shvatili ozbiljno, mogla nazvati „autogenocid“ (!?). Potpuno je jasno da bi se unutar granica jedne države, u slučaju oružanog sukoba, moralo raditi o nekim drugim dodatnim obilježjima grupe-žrtve (primjerice etnička pripadnost) kako bismo uopće mogli razmišljati o genocidu, stoga je predmetno poređenje zaprepašujuće.

¹⁹ Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju. *Presuda u predmetu Sikirica i ostali IT-95-8* (2002).

²⁰ Citirani autor se u definiciji koristi izrazom *rat*. (op.a.).

Ipak, slažemo se sa autorom da nije dovoljno *reć*²¹ da su ljudi ubijeni radi njihove pripadnosti određenoj grupi, kao jednog elementa zločina, nego i dokazati postojanje ostalih posebnih elemenata krivičnog djela genocida.

ZAKLJUČAK

Kratkom analizom tvrdnji dvaju članaka uočavaju se brojni nedostaci iznesenih stavova, koji u određenim dijelovima graniče sa osnovama naučne kulture.

U pogledu namjere, autor Ćirić iznosi tvrdnje od kojih su neke netačne (obavezan dolus specialis), a druge gotovo zanemarive (dolus specialis koji se u približnoj formi primjenjuje isključivo u germanskom zakonodavstvu). U hipotetičkoj situaciji, kada bi dolus specialis (koji je samo varijanta direktnog umišljaja), bio prihvaćen kao posebno obilježje zločina genocida i predstavljao *teži oblik umišljaja*, direktni umišljaj bi bio olakšavajuća okolnost?! Ovo je razlog zašto je dolus specialis u svom izvornom obliku zapravo samo naučna ali ne i praktična kategorija.

Po pitanju žrtvi genocida (štićenom dobru u vidu određene grupe ljudi), Magnusson svoj članak temelji prvenstveno na izraženom subjektivnom stavu koji je antagonističke prirode prema tumačenju genocida od strane Međunarodnog suda pravde. Polemisanje se čini pravnički površno, izrazito nekulturnog rječnika i bez osnovnog pravničkog znanja. Pogrešno tumačenje odredbe Članka II Konvencije, već u samom startu podriva tvrdnje i kritike iznesene u radu. Upravo na tom pogrešnom tumačenju autor zasniva tezu da je Srebrenica „*jedan događaj*“, zanemarujući mnoge dokaze o različitim radnjama i vremenu izvršavanja istih koje čine jedno složeno krivično djelo genocida, primjerice, da su tijela stradalih u julu 1995. premještana u septembru iste godine. Cjelokupan dojam članka, po završetku analize djeluje u najmanju ruku tendenciozno, ali ne bi bilo netačno da se radi o eksplicitnom pokušaju negiranja genocida kroz zloupotrebu nauke (s time da termin nauka ovdje uzimamo sa velikom rezervom).

²¹ Pravno ispravan termin je *dokazati*.

LITERATURA

- Bartrop, P. R. (2016). *The Bosnian Genocide: The Essential Reference Guide*. ABC-CLIO.
- Beridan, I. (2003). *Konflikti: Homo et hominem pro et contra hominem; Čovjek za i protiv čovjeka*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
- Ćirić, J. (2015). Genocidna namera. *Časopis za krivične teme Pravnog fakulteta u Beogradu CRIMEN*, 27-45.
- Eric, S., & Peres, G. (2000). *Grobnice: Srebrenica i Vukovar*. Zurich: Scalo.
- Fearon, J. D. (2007, 03 01). *Iraq's Civil War*. Retrieved from Foreign Policy: <https://www.foreignaffairs.com/articles/iraq/2007-03-01/iraqs-civil-war>
- George Washington University. (2022, 11 02). *China's Genocide Against Uyghurs*. Retrieved from Institute for European, Russian and Eurasian Studies: <https://ieres.elliott.gwu.edu/project/chinas-genocide-against-uyghurs/>
- ICRC. (2008). *How is the Term "Armed Conflict" Defined in International Humanitarian Law?* ICRC. Retrieved from <https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/opinion-paper-armed-conflict.pdf>
- Jovanović, M. (1979). *Međunarodne konvencije o ratnom pravu i o sigurnosti*. Zagreb: Zavod za općenarodnu obranu i društvenu samozaštitu SRH.
- Magnusson, K. (2013). Pojam Genocida: Jaz koji se širi. *Časopis za krivične teme Pravnog fakulteta u Beogradu CRIMEN*, 27–48.
- Mattis, P. (2021, 04 15). *Yes, the Atrocities in Xinjiang Constitute a Genocide*. Retrieved from Foreign Policy: <https://foreignpolicy.com/2021/04/15/xinjiang-uyghurs-intentional-genocide-china/>
- Petrović, B. (2005). *Krivično/kazneno pravo Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Pravni fakultet .
- Pronina, L. (2022, 06 13). *EU Parliament Condemns Repression of Uyghurs*. Retrieved from Genocide Watch: <https://www.genocidewatch.com/single-post/european-parliament-adopts-resolution-condemning-systematic-repression-of-the-uyghur-community>
- Quigley, J. (2006). *The Genocide Convention: An International Law Analysis*. Ashgate.
- Ristivojević, B. (2011). O zaštitnom objektu zločina protiv čovečnosti: Novo ruho međunarodnog prava o ljudskim pravima. *Časopis za krivične teme Pravnog fakulteta u Beogradu CRIMEN*, 52-66.
- Srdić, M., & Miljković, Đ. (1979). *Pravna enciklopedija*. Beograd: Savremena administracija.
- Srzentić, N., Stajić, A., & Lazarević, L. (1998). *Krivično pravo – Opšti deo*. Beograd: Savremena administracija.
- Stanković, N. (2016). *Krivično pravo – opšti dio*. Beograd: EUBD.

Pravni izvori, zakoni i presude:

- *Krivični zakonik Republike Srbije* ("Sl. glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 i 35/2019)
- *Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda*. Članak 30. stav 1. (1998).

- Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju. *Presuda u predmetu Krstić IT-98-33-A* (2004).
- Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju. *Presuda u predmetu Jelišić IT-95-10-A*. (2003).
- Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju. *Presuda u predmetu Brđanin radoslav, IT-99-36-A*. (2004)
- Međunarodni krivični sud za Ruandu. *Presuda u predmetu Rukundo Emmanuel, ICTR-2001-70-A*. (2009).
- Međunarodni krivični su za Ruandu. *Presuda u predmetu Ndahimana Gergoire, ICTR-01-68-A*. (2013).
- Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju. *Presuda u predmetu Sikirica i ostali IT-95-8* (2002).

Podaci o autoru

Sadmir Teskeredžić, e-mail: sadmirteskeredzic@fkn.unsa.ba.

UDK: 323(497.6)

PRIKAZ KNJIGE „BOSNA I HERCEGOVINA – 30 GODINA OD STICANJA NEZAVISNOSTI“ AUTORA AKADEMIKA MIRKA PEJANOVIĆA, UMHIS, 2023.

Prikaz knjige

Primljeno/Received: 8. 11. 2024.

Prihvaćeno/Accepted: 13. 11. 2024.

Lada SADIKOVIĆ

Akademik Mirko Pejanović autor je knjige „Bosna i Hercegovina 30 godina od sticanja nezavisnosti (studije, članci, recenzije knjiga), u izdanju Udruženja za modernu historiju (UMHIS) u Sarajevu, koja je izašla iz štampe 2023. godine na 270 stranica. Recenzenti knjige su Asim Mujkić i Vera Katz, dok je glavni i odgovorni urednik Husnija Kamberović. Akademik Pejanović je višedecenijski profesor Fakulteta političkih nauka, autor velikog broja knjiga i radova ali i mentor brojnih magistranata i doktoranata i 2018. godine je izabran za redovnog člana Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine a 2021. je postao i njen potpredsjednik. Pored univerzitetske ostvario je i bogatu političku karijeru, pa je izrazito vrijedna spominjanja njegova uloga za vrijeme rata u Bosni i Hercegovini 1992-1995, gdje je bio član ratnog Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine i član državne delegacije za pregovore o postizanju mirovnog rješenja u Bosni i Hercegovini na Mirovnoj konferenciji u Ženevi. Akademik Pejanović je dobitnik više pohvala i nagrada Fakulteta političkih nauka i Univerziteta u Sarajevu, Plakete za doprinos miru i humanizmu Internacionalne lige humanista, te najvećeg priznanja Grada Sarajeva Šestoaprilske nagrade za 2020. godinu.

Rukopis je akademik Pejanović prezentirao široj naučnoj i stručnoj javnosti u četiri dijela i to, prije svega, kroz Historijske pretpostavke i međunarodne okolnosti sticanja nezavisnosti Bosne i Hercegovine (I), gdje je vidno izraženo, za sve nas od presudnog značaja, državničko iskustvo akademika Pejanovića, posebno u dijelu koji govori o značaju Platforme o radu Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine za odbrambeno-oslobodilački rat 1992-1995. godine. Iz prvog poglavlja se izdvaja i rad pod naslovom Sticanje suverenog i nezavisnog državnopravnog statusa Bosne i Hercegovine što predstavlja istorijski preokret na kraju dvadesetog stoljeća, u kome nas autor sistematski uvodi u sve ono što je bilo bitno za međunarodno priznanje Bosne i Hercegovine, od procesa disolucije Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i prvih višestranačkih izbora do održavanja samog referenduma, gdje je „pozitivan odgovor s više od 50 procenata ukupnog broja glasača dobijen u 77 od 109 općina u Bosni i Hercegovini.“

Potpisivanje Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini i sve ono što je njegova implementacija donijela državi Bosni i Hercegovini akademik Pejanović sagledava u drugom dijelu knjige (II) pod naslovom Izazovi razvoja Bosne i Hercegovine krajem 20. i početkom 21. stoljeća, smatrajući Mirovni sporazum „preokretom u istorijskoj opstojnosti Bosne i Hercegovine“ te naglašavajući da „stabilnog mira nema bez integracije Bosne i Hercegovine u euroatlantske institucije.“ Ovdje se mora izdvojiti, jedno za državu Bosnu i Hercegovinu od najvažnijih stanovišta koje akademik Pejanović uporno zastupa, a to je upravo proces pridruživanja Bosne i Hercegovine Evropskoj uniji, u okviru kojeg je jedino moguće sprovesti prijeko potrebne ustavne reforme,

čime bi se država osposobila za samostalno izvršavanje nametnutih obaveza. Samo na taj način – kako to Akademik Pejanović posebno ističe - uz pomoć međunarodne zajednice, institucije Visokog predstavnika sa ovlaštenjima iz Aneksa 10 Mirovnog sporazuma te Evropske unije i njenog Specijalnog predstavnika, moguće je otkloniti ograničenja koje je Mirovni sporazum nametnuo i samim tim Bosnu i Hercegovinu učinio slabom i nefunkcionalnom državom. Akademik Pejanović, saglasno većem broju rezolucija Parlamentarne skupštine Vijeća Evrope o potrebi jačanja demokratskih institucija države Bosne i Hercegovine i urgentnih ustavnih promjena (2002-2022) sa potpunim pravom iznosi tvrdnju, da „dvoentitetsko teritorijalno-političko ustrojstvo Bosne i Hercegovine, izvedeno na etničkoj osnovi, u potpunosti ograničava mogućnost optimalnog funkcioniranja i razvoj Bosne i Hercegovine, te otežava kako unutrašnju tako i integraciju države u Evropsku uniju“. Istovremeno, u knjizi se apostorofira za sve nas važan proces „postsocijalističke tranzicije bosanskohercegovačkog društva, koja bi vodila ka strukturnim promjenama unutar kojih će se razvijati tržišna privreda, politički pluralizam, parlamentarna demokracija i zaštita ljudskih prava u skladu sa evropskim i međunarodnim standardima.“ Jedan od zaključaka posebno vrijednih spominjanja jeste, svakako, stav Akademika Pejanovića, da je stagnacija primjene redovnih ovlaštenja Visokog predstavnika od 2009. godine dovela do „jačanja društvenih snaga koje su protiv opstojnosti države Bosne i Hercegovine i njene integracije u Evropsku uniju i NATO savez, a bez čega ne bi bilo moguće ni daljnje sprovođenje mira u Bosni i Hercegovini.“ U skladu sa navedenim jednostavno se moramo složiti sa zaključkom do kojeg je Akademik u svom rukopisu došao, da je „istorijski ishod provođenja Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini postizanje članstva države u Evropskoj uniji i NATO savezu.“

Slijedom izlaganja posve prirodno dolazimo i do jednog od najvažnijih saznanja koji u najvećoj mjeri može odrediti sudbinu Bosne i Hercegovine, a to je, prije svega, „promjena strategije djelovanja međunarodne zajednice i Evropske unije kroz prijeko potrebno pružanje veće političke, ekonomske i svake druge pomoći Bosni i Hercegovini.“ Ključno bi to u skladu sa mišljenjem Akademika Pejanovića obuhvatilo „sinhronizaciju djelovanja administracije SAD-a i institucija EU, dodatnu pomoć Bosni i Hercegovini te novu strategiju provođenja Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini.“ Dvije ideje koje akademik Pejanović iznosi u knjizi su od posebnog značaja. Prva je formiranje ekspertnog tima za ustavne promjene u okviru institucije Visokog predstavnika međunarodne zajednice i Specijalnog predstavnika Evropske unije, te ništa manje, ako ne i više vrijedna ideja uvođenja posebne prakse usvajanja godišnjeg izvještaja Specijalnog predstavnika Evropske unije o provođenju reformi u Bosni i Hercegovini od strane Evropskog parlamenta. Razmišljanja koja je akademik Pejanović u knjizi iznio, posve su u skladu sa ovlaštenjem Visokog predstavnika iz Aneksa 10 Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini, shodno kojem Visoki predstavnik ima mogućnost da po potrebi dodatno formira čak tri vrste civilnih komisija. Također je potrebno istaći, da takvu mogućnost Visoki predstavnik do sada nikada nije iskoristio.

Izniman rad te bogato, kako državničko tako i akademsko iskustvo autora osobito su se iskazali kroz Pretpostavke za ubrzanje integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju ali i u Idejama za reformu Izbornog zakonodavstva. Akademik Pejanović je analizirao prvenstveno geopolitičke pretpostavke, oslikavajući današnju Bosnu i Hercegovinu kao državu sa „blokadom njenih institucija te destabiliziranim unutrašnjim socijalnim i političkim razvojem“, pa nas stoga ne čudi spoznaja akademika, da trenutni geopolitički odnosi u Evropi nalažu „nove i smjele odluke Evropske komisije i Evropskog parlamenta u pogledu ubrzanja integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju.“ Pri tome se pogotovo izdvaja ideja akademika o „preuzimanja reformske

agende Specijalnog predstavnika Evropske unije kao okvira za program Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine.“ To bi – po mišljenju akademika – značilo usvajanje zakona u Parlamentu Bosne i Hercegovine kojima se preuzima evropska pravna stečevina u ekonomskoj politici, kulturi, obrazovanju, zaštiti ljudskih prava i slično. Prethodno akademik napominje, da je za jedan takav proces potrebna „sveopšta volja građana za ulazak u Evropsku uniju, koja u Bosni i Hercegovini iznosi 77,4 % građana koji podržavaju integraciju države u Evropsku uniju.“ Iznimno političko iskustvo i znanje akademika Pejanovića, pokazuje se, naročito, u četvrtoj pretpostavci koja se temelji na promjeni koncepta obrazovanja parlamentarne većine u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine, naglašavajući, da „stabilnu vladu može osigurati samo programski zasnovana koalicija stranaka uz veliku podršku organizacija civilnog društva i medija“. Pogotovo je uz to potrebno i snažnije djelovanje Evropske unije i Visokog predstavnika međunarodne zajednice sa ovlaštenjima iz Aneksa 10 Mirovnog sporazuma.

Treći dio knjige (III) analizira razvoj lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini u postdejtonskom periodu, što je naučno polje od osobitog interesa akademika Pejanovića po kojem je više nego poznat široj stručnoj i naučnoj javnosti. U ovom poglavlju iznimno je važan istraživački rad o Mogućnostima promjene institucionalno-zakonskog položaja grada Sarajeva u procesu evropskih integracija, pri čemu akademik daje prijedloge za reformu ustavno-zakonskog položaja Grada Sarajeva i njegove teritorijalne organizacije što bi u konačnici postalo „lokomotiva u istorijskom hodu evropeizacije države Bosne i Hercegovine.“

Refleksije o državi Bosni i Hercegovini u naučnim raspravama naslov je četvrtog poglavlja knjige (IV), gdje je pogotovo vidljivo recenzentsko iskustvo Akademika Pejanovića, koji je širokom čitačkom krugu ne samo predstavio nego i približio materiju koja obuhvata Referendum građana Bosne i Hercegovine: između prošlosti i sadašnjosti autorice, Ajle Valjevac (2022), Mostar (kronika destrukcije 1990-1992) – dolazi rat, autora Roka Markovine (2022), Bosna i Hercegovina naša domovina, autora Franje Topića (2021), U borbi za razvoj države Bosne i Hercegovine, autora Denisa Bećirevića (2018), Paradoksi direktne demokratije, Volja naroda referendumski populizam, autora Elvise Fejzić (2022), te Narod i nacija, autora Slave Kukića (2023).

Akademik Pejanović nam je priredio izniman naučno-istraživački rukopis koji će, sigurna sam, u periodu koji je pred državom Bosnom i Hercegovinom biti neizostavan izvor kako ideja tako i rješenja za izlazak iz krize države Bosne i Hercegovine na putu prema euroatlantskim integracijama, i to ne samo naučnoj i stručnoj javnosti, političkim partijama i vršiocima vlasti nego i organizacijama civilnog društva. Iz svega se može zaključiti, da ukoliko budemo slijedili ideje i misli našeg akademika Mirka Pejanovića, Bosna i Hercegovina će neizostavno postati moderna pravna, ekonomska, demokratska i socijalna država koja će štiti ljudska prava svim licima pod svojom jurisdikcijom i koja će tek zauzeti svoje mjesto u porodici evropskih država, gdje je njeno punopravno članstvo trebalo biti osigurano i mnogo ranije.

Podaci o autorici

Lada Sadiković, Redovni profesor Ustavnog prava na Fakultetu za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije – Univerziteta u Sarajevu. E-mail: lsadikovic@fkn.unsa.ba.

FAKULTET ZA KRIMINALISTIKU,
KRIMINOLOGIJU I SIGURNOSNE STUDIJE
UNIVERZITETA U SARAJEVU

KRIMINALISTIČKE TEME

Časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije

SMJERNICE ZA AUTORE

O ČASOPISU

Kriminalističke teme – časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije (u daljnjem tekstu: Časopis) svojim sadržajem smjera općem promoviranju kriminalistike, kriminologije i sigurnosnih studija i predstavlja specifičan oblik doprinosa naučnim spoznajama i kvaliteti društvenog života uopće. Radi se o naučnom i stručnom časopisu koji objavljuje do sada neobjavljene naučne i stručne radove (u daljnjem tekstu: radovi), prikaze i prijevode iz područja kriminalistike, kriminologije i sigurnosnih studija i time doprinosi promociji i razvoju nauke, struke, naučnoistraživačkog rada i visokoškolskog obrazovanja. Prilozi objavljeni u časopisu referiraju se u: EBSCO SocINDEX, EBSCO SocINDEX Full Text, EBSCO Criminal Justice Abstracts, EBSCO Criminal Justice Abstracts with Full Text i HeinOnline.

PRIPREMANJE RUKOPISA

Prilikom pripremanja rukopisa za dostavljanje na recenziju, isti je potrebno uskladiti sa ovim smjernicama. Radovi podliježu dvostrukoj anonimnoj recenziji, dok prikazi i prijevodi podliježu jednoj anonimnoj recenziji. Rukopisi se dostavljaju elektronskom poštom na adresu redakcije: krimteme@fkn.unsa.ba. Recenzirani radovi se kategoriziraju na sljedeći način:

a) izvorni naučni rad (*original scientific paper*)

izvorni (originalni) rad je originalno naučno djelo u kojem su izneseni novi rezultati fundamentalnih ili primijenjenih istraživanja. Da bi se neko istraživanje smatralo naučnim, mora udovoljiti nekoliko kriterija, među kojima su najvažniji objektivnost, (intersubjektivna) provjerljivost, sistematičnost i preciznost. Da bi se napisao izvorni naučni rad, treba slijediti sljedeću strukturu: Uvod, Metode, Rezultati, Diskusija i Zaključak.

b) prethodno saopćenje (*research note*)

Prethodno saopćenje je također naučno djelo koje sadrži naučne spoznaje ili rezultate naučnih istraživanja čiji karakter zahtijeva objavljivanje. Ova kategorija naučnih članaka obavezno sadrži nove činjenice dobivene naučnim istraživanjem, ali bez dovoljno pojedinosti koje bi omogućile čitatelju provjeru iznesenih naučnih spoznaja, rezultata istraživanja i naučnih informacija na način kako je to opisano za „izvorni naučni rad“. To je ujedno obavijest drugim naučnicima da je započeto istraživanje određene teme ili problema.

c) pregledni naučni rad (*review paper*)

Pregledni naučni rad se od izvornog naučnoga rada razlikuje po tome što ne mora sadržavati originalne (nove) rezultate, nego se može temeljiti na već objavljenim rezultatima (najčešće iz istraživanja drugih autora), ali je tada u njemu izvršen cjelovit pregled literature iz određene oblasti i originalne su analize ili sinteze, novi odnosi, ili nove hipoteze s prijedlozima za daljnja istraživanja. U njemu zna biti i novih, neobjavljenih autorovih rezultata, no ti rezultati obično ne čine bitan dio članka. U njemu se može uputiti na razvoj nekog istraživanja, ali i upozoriti na odnose, nedosljednosti i nedorečenosti u literaturi i predložiti daljnje postupke u rješavanju problema. Pri pisanju preglednoga članka istraživač nastoji pregledno i kritički dati ocjenu podataka, informacija i rezultata istraživanja koje opisuje, uz istodobno navođenje cjelovitog pregleda literature o tretiranoj materiji radi novih zaključaka, spoznaja ili hipoteza.

d) **stručni članak (professional paper)**

Stručni članak ne sadrži originalne preglede i rezultate; u njemu se obrađuje poznato, već opisano. Težište je na primjeni poznatoga, na širenju znanja, a ne na otkrivanju novih spoznaja. Ako se samo opisuju tuđi rezultati radi prenošenja informacija, ili se opisuje primjena onoga što je već drugdje primijenjeno, ne može se to smatrati naučnim člankom, nego, dakle, stručnim. U njima se zapravo ponavljaju poznati rezultati istraživanja koji su korisni u širenju naučnih spoznaja i prilagođavanju rezultata naučnih istraživanja potrebama naučnoj teoriji i praksi.

Osim navedenog, u časopisu *Kriminalističke teme* moguće je objaviti i druge rukopise koji obuhvataju:

- prikaze
- prijevode

Da bi rukopis bio prihvaćen potrebno je da bude usklađen sa sljedećim uputama:

Dužina rada

U Časopisu se objavljuju radovi koji ne prelaze ukupno 10.000 riječi, uključujući izvore i bilješke (fusnote). Svaki rad treba imati sažetak u obimu od 150-200 riječi, te ključne riječi, kao i sažetak (abstract) i ključne riječi (key words) na engleskom jeziku u istom obimu. Rad treba ispunjavati sljedeće kriterije:

- a) dokument pohranjen u programu MS Word (*.doc ili .docx format);
- b) stranica standardne veličine (A4);
- c) prored 1,5;
- d) font Times New Roman (12pt);
- e) margine 2,5 cm;
- f) ne uređivati zaglavlje (Header) niti podnožje (Footer) dokumenta;
- g) obavezno brojčano označiti stranice.

Redakcija zadržava pravo da objavi radove koji premašuju navedenu dužinu ako izlaganje naučnog sadržaja zahtijeva više prostora, odnosno pravo interveniranja u stil pisanja i skraćivanja rada kada procijeni da je to neophodno.

Prikazi i prijevodi koji se objavljuju u časopisu, moraju biti usklađeni sa prethodno navedenim pravilima i ne smiju prelaziti 3000 riječi.

Jezik i pismo

Dostavljeni radovi trebaju biti napisani na BHS jezicima (bosanski, hrvatski, srpski), na ijekavskom narječju, latiničnim pismom ili na engleskom jeziku, u skladu sa pravilima britanske ili američke varijante pravopisa i stila engleskog jezika.

Početna stranica rada

Na početnoj stranici rada je potrebno navesti:

- a) ime i prezime autora/ice, naziv institucije u kojoj radi (ako radi) i e-mail adresa autora/ice;
- b) naslov rada na bosanskom/hrvatskom/srpskom i engleskom jeziku;
- c) sažetak rada (150-200 riječi) i ključne riječi na bosanskom/hrvatskom/srpskom i engleskom jeziku;
- d) datum dostavljanja rada;
- e) ukupan broj riječi;
- f) predloženu kategorizaciju rada.

Naslovi teksta

Kada autori elaboriraju pojedine segmente nekog problema, tekstovi trebaju sadržavati koncizne podnaslove i to u skladu sa sljedećim primjerom:

1. PRVA PODCJELINA VELIKIM SLOVIMA

1.1. Druga podcjelina potamnjenim slovima (bold)

1.1.1. *Treća podcjelina kosim slovima (italic)*

1.1.1.1. Ostale podcjeline malim slovima

- U slučajevima kada se koriste kratice i simboli, u tekstu ili u fusnoti obavezno moraju biti priložena objašnjenja.
- Poželjno je da radovi budu lektorirani.

Sažetak

- Sažetak ne sadrži reference i treba da se reflektira samo na opći prikaz teme, metodologiju rada, rezultate i zaključak (ako je riječ o naučnom radu); odnosno na sadržaj rada (ako je riječ o stručnom članku);
- Ključne riječi sadrže bitne pojmove koji se tretiraju u radu, ali ne opće i preširoke pojmove (kao npr., društvo) niti preuske pojmove opisane sa više riječi;
- Na kraju sažetka treba navesti četiri do šest ključnih riječi (odnosi se na obje jezičke varijante);
- Uz prikaze i prijevode nije potrebno navoditi sažetak i ključne riječi.

Uvod i pregled literature

Uvodni dio trebao bi sadržavati opće i specifične informacije o temi rada, pregled recentne literature vezane uz glavni cilj rada, jasno definiran cilj i svrhu rada. Prilikom pisanja izvornog naučnog rada, ne preporučuje se upotreba prevelikog broja literaturnih navoda, dok bi se takvi navodi trebali koristiti prilikom pisanja preglednog naučnog rada.

Metode

Dio o metodama trebao bi sadržavati:

- cilj i dizajn istraživanja;
- populaciju i uzorak korišten u istraživanju;
- opis korištenog protokola;
- opis metoda korištenih za analizu podataka.

Rezultati

Ovaj dio treba sadržavati nalaze provedenih istraživanja, odnosno opis dobivenih rezultata.

Diskusija

Ovaj dio rada treba da sadrži raspravu o implikacijama dobivenih rezultata u kontekstu postojećih istraživanja. Dobivene rezultate treba interpretirati i komentirati, bez

ponavljanja prikaza rezultata. Potrebno je navesti na koji se način dobiveni rezultati i njihova interpretacija slažu s već objavljenim podacima. Potrebno je jasno predstaviti teorijske i praktične posljedice dobivenih rezultata, te navesti u kojoj su mjeri korištene metode utjecale na dobivene rezultate, i da li bi neke druge metode producirale drugačije rezultate. U diskusiji također treba naglasiti ograničenja provedenog istraživanja.

Zaključak

Ovaj dio trebao bi ukratko i jasno pružiti glavne zaključke, kao i objašnjenje važnosti i relevantnosti istraživanja ako je predstavljeno u radu.

Tabele, grafikoni i ilustracije

Tabele i grafikoni treba da budu sačinjeni u MS Word dokumentu ili nekom drugom formatu koji je kompatibilan sa MS Word. Nije poželjno da se isti podaci prezentiraju i tabelarno i grafički. Svaka tabela, grafikon ili slika treba da budu označeni brojem, s naslovom koji ih jasno određuje. Naslovi tabela, grafikona i ilustracija se trebaju nalaziti iznad. Sve tabele i grafikoni se štampaju isključivo u crno-bijeloj boji.

Primjeri:

Tabela 1. *Struktura uzorka prema uzrastu.*

Grafikon 1. *Dobna struktura prijavljenih osoba tokom 2005. godine*

Ilustracija 1. *Pregled tužilačkih odluka u Posebnom odjelu za ratne zločine u 2011. godini*

Navedeni primjeri ukazuju da je naslove tabela, grafikona i slika potrebno pisati kosim (*italic*) slovima, odnosno različito od dijela koji se odnosi na numeraciju tabele/grafikona/ilustracije. Tabele, grafikoni i ilustracije se navode samo onda kada je neophodno prezentirati podatke od značaja za rad ili kada su potrebni u smislu produbljenih pojašnjenja onoga što se navodi u tekstu.

Navođenje bibliografskih izvora u tekstu

Obavezno je navođenje svih bibliografskih izvora koji su korišteni za pripremu i pisanje rada, pri čemu je potrebno je koristiti APA stil referenciranja (*American Psychological Association [APA] Publication Manual, 7th edition*).

U skladu sa *Publication Manual of the American Psychological Association [APA] (7th edition, 2019)* navođenje izvora u tekstu je potrebno izvršiti na sljedeći način:

Primjeri:

Jedan autor

Parentetički citat - (Alexander, 2018) ili

Narativni citat - Alexander (2018)

Dva autora

Parentetički citat - (Salas i D'Agostino, 2020) ili

Narativni citat – Salas i D'Agostino (2020)

Tri i više autora

Parentetički citat – (Martin et al., 2020)

Narativni citat – Martin et al. (2020)

Institucije, organizacije ili udruženja kao autori (sa skraćenicom)

Prvo navođenje u tekstu: (National Institute of Mental Health [NIMH], 2020) ili Nacionalni institut za mentalno zdravlje (NIMH, 2020)

Sljedeća navođenja u tekstu: (NIMH, 2020) ili NIMH (2020)

Institucije, organizacije ili udruženja kao autori (bez skraćénice)

Parentetički citat - (Stanford University, 2020) ili

Narativni citat - Univerzitet Stanford (2020)..."

Zakoni i podzakonski akti

Parentetički citat - (Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, 2014)

Narativni citat – Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine (2014)

Nepoznat ili anoniman autor

Knjige: navodi se samo naslov knjige i godina, npr. (Interpersonal Skills, 2019)

Časopisi/portali: navodi se samo naslov članka i godina („Understanding Sensory Memory“, 2018).

Radovi istih autora sa istom godinom

(Judge i Kammeyer-Mueller, 2012a)

(Judge i Kammeyer-Mueller, 2012b)

Napomena: Prilikom citiranja (doslovnog preuzimanja definicija, podjela i sl.), potrebno je navesti i broj/eve stranice/a. Navedeno je potrebno učiniti na sljedeći način: (Newman, 1972, s. 55) ukoliko se radi o jednoj stranici, odnosno (Newman, 1972, str. 45-58) ukoliko se radi o rasponu stranica.

Navođenje bibliografskih izvora u popisu literature

Na kraju rada se navodi numeriran popis korištene literature. U popisu literature obavezno je navesti sve bibliografske izvore koji su navedeni u tekstu, pri čemu isto treba biti usklađeno sa APA stilom referenciranja. Bibliografski izvori u popisu literature moraju biti navedeni prema abecednom redoslijedu (po prezimenu autora, odnosno naslovu anonimne publikacije). Ako se navodi više radova jednog autora, radovi se navode hronološkim redom.

U skladu sa *Publication Manual of the American Psychological Association [APA] (7th edition, 2019)* navođenje izvora u popisu literature je potrebno izvršiti na sljedeći način:

Primjeri:

a) Knjige

Knjiga sa DOI brojem - Brown, L. S. (2018). *Feminist therapy* (2nd ed.). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000092-000>

Knjiga bez DOI broja - Burgess, R. (2019). *Rethinking global health: Frameworks of power*. Routledge.

Knjiga (npr. knjiga za Kindle) ili audio-knjiga sa URL - Christian, B., i Griffiths, T. (2016). *Algorithms to live by: The computer science of human decisions*. Henry Holt and Co. <http://a.co/7qGBZAK>

Cain, S. (2012). *Quiet: The power of introverts in a world that can't stop talking* (K. Mazur, Narr.) [Audiobook]. Random House Audio. <http://bit.ly/2G0Bpbl>

b) Članci

Članak sa DOI brojem - McCauley, S. M., i Christiansen, M. H. (2019). Language learning as language use: A cross-linguistic model of child language development. *Psychological Review*, 126(1), 1–51. <https://doi.org/10.1037/rev0000126>

Članak bez DOI broja, sa URL - Ahmann, E., Tuttle, L. J., Saviet, M., i Wright, S. D. (2018). A descriptive review of ADHD coaching research: Implications for college students. *Journal of Postsecondary Education and Disability*, 31(1), 17–39. <https://www.ahead.org/professionalresources/publications/jped/archived-jped/volume-31>

Članak bez DOI broja i bez URL - Anderson, M. (2018). Getting consistent with consequences. *Educational Leadership*, 76(1), 26–33.

Goldman, C. (2018, 28. novembar). The complicated calibration of love, especially in adoption. Chicago Tribune.

Članak sa brojem članka ili eLokatorom - Burin, D., Kilteni, K., Rabuffetti, M., Slater, M., & Pia, L. (2019). Body ownership increases the interference between observed and executed movements. *PLOS ONE*, 14(1), Article e0209899. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0209899>

c) Poglavlja u knjizi

Sa DOI brojem - Balsam, K. F., Martell, C. R., Jones, K. P., i Safren, S. A. (2019). Affirmative cognitive behavior therapy with sexual and gender minority people. U G. Y. Iwamasa i P. A. Hays (Ur.), *Culturally responsive cognitive behavior therapy: Practice and supervision* (2nd ed., str. 287–314). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000119-012>

Bez DOI broja - Weinstock, R., Leong, G. B., i Silva, J. A. (2003). Defining forensic psychiatry: Roles and responsibilities. In R. Rosner (Ur.), *Principles and practice of forensic psychiatry* (2nd ed., str. 7–13). CRC Press.

d) Dokumenti i izvještaji

- World Health Organization. (2019). *International statistical classification of diseases and related health problems* (11th ed.). <https://icd.who.int/>
- Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine (2013). *Strategija suprotstavljanja trgovini ljudima u Bosni i Hercegovini 2013-2015*. Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>

e) Zakoni i podzakonski akti

Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, 35/03, 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 09/09, 12/10, 08/13, 59/14 (2014).

f) Online izvori bez autora

„All 33 Chile miners freed in flawless rescue“. (13. oktobar 2010.). http://www.msnbc.msn.com/id/39625809/ns/world_news-americas/

Napomena: Više informacija o APA stilu referenciranja moguće je dobiti na web stranici: www.apastyle.org.

Podaci o autorima

Autori uz rad dostavljaju i sljedeće podatke: ime/imena autora, zvanje/a, naziv ustanove/a u kojoj je/su zaposlen/i, i e-mail adresu.

OBAVEZE AUTORA

Svaki autor treba dostaviti izjavu da rukopis predstavlja njegovo/njezino vlastito djelo, da nije prethodno objavljen, da se ne razmatra za objavljivanje nigdje drugdje i da su ga odobrili svi koautori; uz saglasnost da rukopis može biti slobodno dostupan u otvorenom pristupu Časopisa i u međunarodnim bazama podataka u kojima je Časopis indeksiran.

Također, u izjavi, svi autori treba da se izjasne da nemaju sukob interesa. U suprotnom, autori su dužni da u izjavi ukažu na finansijske ili bilo koje druge sukobe interesa koji bi mogli da utječu na iznesene rezultate i interpretacije.

Bez navedene izjave nijedan rukopis neće biti razmatran za objavu. Predavanjem rukopisa redakciji časopisa „Kriminalističke teme“ autori se obavezuju na poštivanje navedenih obaveza.

Redakcija časopisa

Kriminalističke teme

Mišljenja i stavovi objavljeni u radovima u časopisu "Kriminalističke teme" su lični stavovi autora tekstova i ne odražavaju nužno stavove redakcije časopisa.

Opinions and statements published in the articles in "Criminal Justice Issues" journal are solely the personal views of the authors and do not necessarily reflect the views of the editorial board.

Kriminalističke teme

Godište XXIV Sarajevo, 2024. Broj 3-4

SOCIJALNO NEPRIHVATLJIVA PONAŠANJA IZ PERSPEKTIVE MRAČNE TRIJADE
SOCIALLY UNACCEPTABLE BEHAVIORS FROM A PERSPECTIVE OF THE DARK TRIAD
DIJANA SULEJMANOVIĆ, AJLA BAJRIĆ

SEXUAL HARASSMENT AT UNIVERSITIES IN NORTH MACEDONIA: VICTIMIZATION, STRAIN, AND NEGATIVE EMOTIONS
ANGELINA STANOJOSKA, IVONA SHUSHAK LOZANOVSKA, ICE ILIJEVSKI

UTICAJ DRUŠTVENO-POLITIČKIH KRIZA NA OTPORNOST KRITIČNIH SUBJEKATA - STUDIJA SLUČAJA „BOSNA I HERCEGOVINA“
THE IMPACT OF SOCIO-POLITICAL CRISES ON THE RESILIENCE OF CRITICAL ACTORS - A CASE STUDY OF „BOSNIA AND HERZEGOVINA“
EDIN GARAPLIJA

IZGUBLJENI U PRIJEVODU: RIZICI U POSTUPKU ISPITIVANJA OSUMNJIČENIH I SASLUŠANJA SVJEDOKA POSREDSTVOM TUMAČA
LOST IN TRANSLATION: THE RISKS OF INTERPRETING IN SUSPECT INTERROGATION AND WITNESS INTERVIEWING PROCEDURES
ADNAN FAZLIĆ, IRMA DELJKIĆ

GENOCID: UMIŠLJAJ I ŽRTVA
SADMIR TESKEREDŽIĆ

PRIKAZ KNJIGE „BOSNA I HERCEGOVINA – 30 GODINA OD STICANJA NEZAVISNOSTI“ AUTORA AKADEMIKA MIRKA PEJANOVIĆA, UMHIS, 2023.
LADA SADIKOVIĆ

FAKULTET ZA KRIMINALISTIKU,
KRIMINOLOGIJU I SIGURNOSNE STUDIJE

<http://www.fkn.unsa.ba>

e-mail: krimteme@fkn.unsa.ba

ISSN 1512-5505